

J. Франко
160

Закарпатська
ФРАНКІАНА

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ім. Ф. ПОТУШНЯКА

ЗАКАРПАТСЬКА ФРАНКІАНА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ,
ЕСЕ, ХУДОЖНІХ ТВОРІВ,
БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Ужгород, 2016

ББК 83.3(4УКР-4ЗАК) + 85(4УКР-4ЗАК)

УДК 82.0(477.87)+7(477.87)

3-18

3-18 Закарпатська Франкіана : зб. наук. статей, есе, худож. творів, бібліогр. джерел / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; уклад. : М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Н. М. Панчук ; відп. за вип. О. А. Канюка. – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2016. – 260 с.

ISBN 978-617-7404-08-7

«Закарпатська Франкіана» – збірник наукових статей, есе, художніх творів, бібліографічних джерел, приурочений до 160-річчя від дня народження Івана Франка. У цьому виданні вперше подано під однією обкладинкою і твори Івана Франка, що підтверджують зацікавлення цього письменника, мислителя і громадського діяча історією, культурою та тогочасними реаліями Угорської Русі, тобто нашого краю, і праці науковців, що аналізують вплив творчості та постаті Івана Франка на громадське і культурне життя Закарпаття. Окрім того, у збірнику акумульовано історію закарпатського франкознавства та його джерельну базу, а також представлено художні твори сучасних письменників, присвячені Івану Франку.

Видання адресоване, у першу чергу, працівникам бібліотек та інших культосвітніх закладів, а також новим поколінням дослідників-франкознавців та всім, кого цікавить життя і творчість цієї знакової для України особистості.

Укладачі:

М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Н. М. Панчук

Автор ідеї проекту – О. Д. Гаврош

*В оформленні обкладинки використано роботу
Геора Мельничука «Мелодія Карпат» (2010)*

ISBN 978-617-7404-08-7

© Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка, упорядкування, 2016
© ТОВ «РІК-У», 2016

ЗМІСТ

Від укладачів	7
---------------------	---

ТЕМА НАШОГО КРАЮ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Іван Франко, Володимир Гнатюк І ми в Європі	10
Іван Франко Чиста раса (оповідання)	23
Іван Франко Руський соловей. «Народная лира» или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях.	38
Іван Франко Євменій Сабов. Хрестоматія церковнослов'янських и угрорусських літературних пам'яток з прибавлением угрорусських народних сказок на подлинных (!?) наречиях.	39
Франко про Закарпаття: цитати з праць.	41

З ПОГЛЯДУ НАУКОВЦІВ

Роман Офіцинський Закарпатське франкознавство	54
Роман Офіцинський Минуле Закарпаття у працях Івана Франка	100
Наталія Ребрик Іван Франко в літературі Закарпаття	120
Василь Андрійцьо Закарпатська театральна Франкіана	137

Оксана Гаврош Іван Франко у творчості закарпатських митців.....	140
Микола Цап Прилог Івана Франка преучованю сербського апокрифа XVIII століття	153

З ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ФРАНКІАНИ

Іван Вишневський Іван Франко і Закарпаття	158
Яків Штернберг До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову	162
Юрій Качій Іван Франко на Закарпатті	168
Олег Мазурок Думки з приводу версій про «неодноразове перебування» Івана Франка на Закарпатті	171
Олег Мазурок Чи бував Іван Франко у Скотарському?	181
Петро Часто «Блаженний муж, що йде на суд неправих...».....	185

«Є ТАКА КРАЇНА ФРАНКІАНА»: закарпатські письменники про Франка

Василь Гренджа-Донський Двадцята річниця смерті другого генія нашого народу – Івана Франка	202
Лука Дем'ян Слово про Франка	203
Іван Чендей Про Франка.....	204

Володимир Фединишинець Високий раб писемного слова.	205
Володимир Фединишинець Нічогісінько не висавши з перста. <i>Як творилося</i> <i>Іваном Франком «Сотворення світу»</i>	207
Олександр Гаврош Великі роковини.	213

* * *

Василь Густі Перед пам'ятником І. Франку на Личаківському кладовищі	215
Карло Копинець Над віршами Івана Франка	217
Дмитро Кремінь Повернення Івана Франка	218
Василь Кухта Лускунчик. Прогулянка по Відню.	220
Софія Малильо Іван Франко	223
Володимир Матіїв Тернисті далі (Уривок із симфонії «Каменярь»)	225
Андрій Патрус-Карпатський Клятва на Личаківському кладовищі	227
Андрій Патрус-Карпатський Тут Каменярь лежить	228
Петро Скунець Над томом Франка.	229
Сергій Федака Франкові мотиви	231
Володимир Фединишинець Гей, Каменяре...	236

Юрій Шип	
Велет любові	237

* * *

Маргарита Бадида	
Іван Франко: пізнання крізь завісу часу (Бібліографічний огляд літератури про Франка останнього десятиріччя з фондів Закарпатської ОУНБ ім. Ф. Потушняка).....	238
Бібліографія крайової Франкіани	246
Список авторів, тексти яких увійшли до збірника	258

ВІД УКЛАДАЧІВ

Збірник «Закарпатська Франкіана» (як і попередній «Закарпатська Шевченкіана» (2014)) має на меті зібрати матеріали про вплив найвидатніших постатей української літератури на громадське і культурне життя нашого краю.

Постійне зацікавлення Івана Франка історією, культурою та тогочасними реаліями Угорської Русі, нинішнього Закарпаття, представлено у збірнику найяскравішими зразками – ініційованим Іваном Франком відкритим листом «І ми в Європі», оповіданням «Чиста раса», а також цитатами, в яких ідеться про наш край, із літературознавчих та культурологічних розвідок ювіляра.

Закарпатське франкознавство позначене цілою низкою помітних імен дослідників. Саме аналізу крайового франкознавства як наукового явища присвячені статті доктора історичних наук, професора УжНУ Романа Офіцинського, вміщені в розділі «З погляду науковців». Завдяки цим матеріалам вимальовується досить цілісна картина історії досліджень творчості Івана Франка та вклад окремих дослідників-науковців нашого краю у розвиток Франкіани.

Як ілюстрації до розвідки Романа Офіцинського (сповідуючи принцип *ad fontes*) у збірнику вміщено деякі статті Івана Вишневського, Юрія Качія, Олега Мазурка з полеміки навколо питання «Чи був Іван Франко на Закарпатті?», розвідка про перші переклади творів ювіляра на угорську мову Якова Штернберга, а також статтю про Франка, яка була опублікована в альманасі української діаспори в США, Петра Часта.

Уперше пропонуються зацікавленим читачам наукові розвідки: «Закарпатська театральна Франкіана» Василя Андрійця, «Іван Франко у творчості закарпатських митців» Оксани Гаврош, «Іван Франко в літературі Закарпаття» Наталії Ребрик, «Прилог Івана Франка преучованню сербського апокрифа XVIII століття» Мико-

ли Цапа, а також вірші Василя Густі, Василя Кухти, Сергія Федаки, Юрія Шипа... Інші матеріали подано із різних друкованих джерел.

Для ознайомлення з найновішою літературою про Івана Франка з фондів Закарпатської ОУНБ ім. Ф. Потушняка подається бібліографічний огляд «Іван Франко: пізнання крізь завісу часу».

Видання, звісно, не претендує на вичерпну повноту, проте обсяг та тематика поданих матеріалів, бібліографічні джерела, список авторського складу збірника, сподіваємось, допоможуть бібліотечним працівникам, наступному поколінню науковців-франкознавців краще зорієнтуватись у закарпатській Франкіані, а також сприятимуть глибшому осягненню постаті «велета духу і праці».

Висловлюєм щиру вдячність письменнику, журналісту і драматургу Олександру Гаврошу за ідею цього проекту та активну участь у його реалізації, а також авторам наукових розвідок та художніх творів, усім, хто сприяв народженню «Закарпатської Франкіани».

ТЕМА НАШОГО КРАЮ
У ТВОРЧОСТІ
ІВАНА ФРАНКА

*Іван Франко,
Володимир Гнатюк*

І МИ В ЄВРОПІ **Протест галицьких русинів** **проти мадярського тисячоліття¹**

Дня 2 іюня сього року відбулося в Будапешті в присутності зібраних членів Угорської Академії наук торжественне отворення кімнати, присвяченої пам'яті великого європейського генія Йоганна Гете. В цій кімнаті зложено і виставлено до прилюдного вжитку багату і цінну збірку пам'яток по великим поеті і великим чоловіці, подаровану Академії одним горожанином. При нагоді сього отворення проголосив президент Академії, граф Зічі, промову, в котрій отсей уступ, наскільки він був вірно переданий газетами, звернув нашу особливу увагу: «Надіємось, що тепер Європа, бачачи, як ми шануємо пам'ять її великого генія, перестане поприкати нас національною нетерплячістю та шовінізмом». Ми не хочемо підсувати тим словам ніяких злобних коментаріїв, не хочем вдаватися в розбір делікатного питання, чи справді торжественне віддання до прилюдного вжитку збірки пам'яток по великим чоловіці, случайно дарованих Академії, може служити доказом, що весь народ, що його правительство і його інтелігенція перейняли думками і ідеями того великого чоловіка. Ми не хочемо доказувати й такої можливості, що, коли дійсність не відповідає врочисто виголошуваним фразам, таке експлуатування пам'яток імені великого чоловіка для цілей зовсім посторонніх і далеких від круга його ідей і ідеалів може вважатися радше профанацією, ніж шануванням його пам'яті. Для нас у промові графа Зічі важний тільки його поклик до Європи, його дезидерат, щоб Європа таким чи іншим способом виказала мадярській нації признання, що вона свободолюбна, толерантна, великодушна, що поступає в дусі високогуманних ідеалів Гете.

---

¹ Подається за: Франко, І. І ми в Європі / І. Франко, В. Гнатюк // Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 183-195.

Як члени українсько-руського народу, що живе, безперечно, також у Європі, що був живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці ще в ту пору, коли предки нинішніх мадяр були пострахом Західної Європи і нищителями її культури, як члени народу, що, висунений долею на саму окраїну Європи, своїми грудьми заступав її як міг перед навалами азіатських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе, окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної владчі, як і свого кровного зв'язку з європейським цивілізованим світом; як члени народу, котрого частина живе також під тінню корони св. Степана² і зазнає всіх добродійств мадярського свободолюб'я, мадярської толеранції, мадярської великодушності і гуманності, ми в ім'я тих високих та світлих ідеалів, що в душі кожного європейця нерозривно в'яжуться з безсмертним ідеалом Гете, підносимо свій голос, щоби дати свідоцтво правді. Адже ж і ми в Європі, значить, поклик графа Зічі і до нас звернений, і ми маємо право і обов'язок відповісти на нього. До обов'язку сього ми почуваємося тим живіше, що наші брати, русини угорські, в першій лінії покликані до відповіді на сей поклик, не можуть піднести свого голосу з причин, які далі виложимо.

В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500 000 русинів. І положенням, і традицією історичною і літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьогодні около 25 мільйонів душ. До XVI віку були угорські русини вільними людьми, тішилися значною автономією й їх відзначувано на королівськiм дворі, з них набирали королі угорські свою прибічну сторожу, а видніші русини мали значний вплив у королівській раді. В XVI віці почали мадяри витискати³ русинів, подібно як і інші немадярські народності, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування русинів головно задля їх православної віри. На ніщо не здалась унія церковна, на ніщо не здався титул апостольського вікарія, який папи римські надавали угро-руським єпископам; латинські єпископи вважали їх своїми вікаріями

---

² Землями корони св. Степана називали угорські володіння.

³ Ідеться, як вказує далі сам І.Франко, про панівні класи Угорщини.

і ненастанно вмішувалися в діла руської церкви, а правительство ставало завсігди проти русинів.

Такий стан тривав аж до часів панування Марії-Терези і Йосипа II. Ті великі володарі, обіймаючи світлим розумом і широким поглядом усі народи монархії, щиро дбали про їх потреби⁴. Марія-Тереза причинилася до встановлення самостійної єпархії мукачівської⁵, наділила єпископа, капітулу, церкву і семінарію землями і доброю платою, подарувала позсуїтський монастир, церкву і замок в Унгварі на палати єпископські, кафедральний собор, семінарію і теологічний музей, зрівняла у всім, а особливо в справах духовних, духовенство руське з латинським і тим способом забезпечила русинів від утиску і переслідування латинників. В р. 1774 заснувала Марія-Тереза при церкві св. Варвари у Відні генеральну гр[еко]-к[атолицьку] семінарію духовну; угорським русинам призначено в ній 12 місць, а то 10 для мукачівської єпархії, а 2 для пізнішої пряшівської. Таким способом угорські русини одержали можливість черпати для себе знання в самім центрі держави. А що около р. 1750 засновано також богословську школу в Мукачеві, де вчено по-слов'яно-руськи (її в р. 1778 перетворено на духовну семінарію і перенесено до Унгвара, та й далі вчено в ній по-слов'яно-руськи), то між тодішніми угорськими русинами розпочався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але доставчували їх і для Галичини, а навіть для Росії. Такі імена, як Балудянський, Венелін (Гуца), Орлай⁶, дальше Іван Земанчик⁷, Петро Лодій⁸, ще і досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки. Угорські русини, крім віденської, виховувались також у

⁴ Тут перебільшено позитивну роль політики освіченого абсолютизму, представниками якої були Марія-Терезія та Йосип II. Насправді ця політика була спрямована на зміцнення феодально-абсолютистської держави.

⁵ Мукачівська єпархія стала незалежною від влади римо-католицьких єгерських єпископів у 1771 р.

⁶ Орлай Іван Семенович (1770-1829) – український медик і освітній діяч. У 1821-1826 рр. очолював Ніжинську гімназію вищих наук, з 1826 р. – Рішельєвський ліцей в Одесі.

⁷ Земанчик Іван (? – після 1822) – український фізик і математик.

⁸ Лодій Петро Дмитрович (1764-1829) – український філософ-просвітитель, професор Львівського, Краківського та Петербурзького університетів.

львівській семінарії, в одній і другій бували вони навіть ректорами, як Михайло Шавницький⁹ (ректор у Львові), Самійло Вулкан, Бачинський, Нодь і др. (ректори у Відні). Здавалось через якийсь час, що Угорська Русь станеться джерелом, з котрого живуча вода розлітеться по цілій Україні-Русі. Та ось нараз уже порвалося. А чому?

В 1825 р. заснували маляри свою Академію наук в Пешті, під впливом інших народностей, між котрими почалося тоді відродження, почали й маляри виробляти свою народну мову і вводити її у всі уряди, навіть військові. Відтоді почали маляри змагати до відрубності політичної, відтоді й почалося на добре маляризація. В 1844 р. ухвалив пештенський сойм закон, на підставі котрого введено остаточно урядову малярську мову в уряди у всіх краях угорської корони, значить, і в Угорській Русі. Противитись не було кому, закон увійшов в життя. Русини, стративши тим часом цюнайспосібніших своїх людей чи то через еміграцію, чи через смерть, зацімліли зовсім.

Тим часом в 1848 р. вибухає революція. Русини стали по стороні австрійського уряду¹⁰ – хоч тихцем було їх немало й по стороні малярів; зате австрійський уряд по поборенні революції починає знов до них ласкавіше відноситися. Русини почали брати участь в житті політичнім; 19 окт[ября] 1849 приїхала до Відня депутація угорських русинів, до котрої належали: д-р Михайло Вівсяник, лікар із Відня, Адольф Добрянський, тоді військовий комісар при російській армії, д-р Вікентій Алексович, лікар із Відня, і священники: Іван Солтис, Віктор Добрянський та Олександр Яницький. Депутація вручила цісареві ось яку петицію: угорські русини бажають, щоби: 1) введено в життя австрійську конституцію з 4 марта 1849; 2) признано угорським русинам відрубну політичну територію; 3) розграничено адміністраційні округи на округи етнографічні без огляду на попередній поділ Угорщини на комітати; 4) основано руські народні школи, руські гімназії, руську правничу

---

⁹ Шавницький Михайло (1754-1819) – освітній діяч, організатор українського інституту, що діяв при Львівському університеті в 1787-1805 рр.

¹⁰ Йдеться про українську інтелігенцію та духовенство, які під час революції 1848-1849 рр., виступаючи за перетворення Габсбургської держави на конституційну монархію, підтримували австрійський уряд.

академію в Унгарі і переіменовано львівський університет на руський; 5) узгоджено русинів при заміщенні урядів, а не допущено урядників, що не знають руської мови, до урядів в руських округах; 6) видано руську урядову часопись з допомогою уряду; 7) щоби вільно було друкувати книги кирилицею; 8) зрівняно руських урядників, священників, учителів з особами того ж стану інших народностей; 9) узгоджено руських людей при авансі в армії і заміщено деякі урядові посади при головному правительстві в Відні русинами; 10) заведено руських капелянів при руських полках.

Мала частина тих бажань була сповнена; незважаючи на бідність руського народу угорського, заведено в багатьох місцевостях двокласові школи народні і повторюючі недільні відділи для дорослих з руською мовою викладовою; в багатьох місцевостях заведено знов школи парафіяльні, де вчителями, і то навіть добрими, були дяки. Коли австрійський уряд іменував Добрянського надзупаном 4 комітетів руських з осідком в Унгарі, завів той в адміністрації руську мову, позаміщував багато урядів руськими семінаристами, постарався о те, що почато викладати в гімназії кілька предметів по-руськи, позавадив руські написи на таблицях в Унгарі і по селах. Його знаменитий організаторський талант зелектризував цілу Русь Угорську і підвів її до життя. На жаль, не став він відразу на народнім становищі, тому доки уряд підпомагав його, або бодай не робив йому перешкод, доти все держалося: коли ж під управою Бейста настав дуалізм¹¹ і маляри взяли під ноги всіх своїх противників з 1849 р., устав також рух між русинами. Маляризація розпочалася наново, та сим разом безмірно сильніше і бруталніше, ніж уперед. На русинів перенесли маляри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 р.¹²; нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком малярським,

¹¹ 1867 р. уряд австрійського прем'єр-міністра Ф. Бейста уклав з керівниками угорських партій угоду про перетворення Габсбургської монархії на дуалістичну Австро-Угорську імперію. За відмову від боротьби за національну незалежність угорські панівні класи отримали право необмеженого панування над неугорськими народами Транслейтани – відданої під правління угорського уряду частини Австро-Угорщини.

¹² У 1849 р. уряд царя Миколи I послав до Угорщини військо, щоб допомогти Австрії придушити революційний і національно-визвольний рух в Угорщині та сусідніх провінціях.

дарма що сповнювання сього ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмільйонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвитку і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичиння угро-руську інтелігенцію, найпаче ту її часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів – духовенство вище і нижче.

Найвищими достойниками серед угорських русинів є три руські єпископи: мукачівський Юліан Фірцак, прятшівський Іван Валій, крижевацький Юліан Дрогобецький. Прятшівський зовсім німецький тілом і духом, то про нього й не говоримо. Мукачівського найліпше характеризують слова, які він сказав при своїй інсталяції: «Надіюся, що в короткім часі тих п'ятсот тисяч греко-католиків, що зістають віднини під моєю управою, стануться нийширїшими мадярами». Крижевацький виставив собі свідощтво тим, що на отворення вистави спішив з нараженням свого життя, щоби лишень показатись добрим мадяром. Всі разом виявили добре свій характер тим, що боялися поздоровити кардинала Сембратовича з кардинальством, а дальше, що боялися порозсилати своєму духовенству програми обходу ювілею унії берестейської лиш тому, що вони були друковані по-руськи. Яко пастирі 500 000-ного руського люду, живучи працею того люду, вони не тільки не знають мови того люду, але не хотять її навчитися, а що більше, бажали б її нівечити з лица землі – може, одинокий, в нинішнім цивілізованім світі приклад безграничного отупіння всякого морального почуття!

Між собою вони говорять і пишуть по-мадярськи, зі своїми близькими і з капітулою, з підвладними священиками, з урядами так само; в школах парохіяльних уміщують самих ревних мадяронів¹³, в семінаріях богословських питомців не вміють не тільки по-руськи, але навіть по-церковному читати, не то вже щоб розуміти те, що читають; в бурсах для сиріт по священиках виховують не русинів, але мадярів, хоча заклади ті основані і удержуються руськими фондами.

---

¹³ Мадярони – так призириливо називали тих представників української і словацької інтелігенції та духовенства, які вислужувалися перед урядом Угорщини. Більшість їх мадяризувалася.

Вірним образом високих пастирів мусять бути й нижчі. Як тамті обік ордерів і відзнак, так сі обік добрих парохій не знають ніякого ідеалу, як тільки бути «добрим мадяром». А щоб на таку назву заслужити, треба бути шовіністом мадярським, народ уважати лише за дійну корову, але не почуватись зглядом цього до жадних обов'язків, голосити до руських мужиків проповіді по-мадярськи, хоча мужики їх не розуміють, потім про такий подвиг оголошувати публічно в часописах і на підставі такої публікації жадати надгороди з фондів, призначених на цілі мадяризаційні. На сором ХІХ вікові, ми мусимо сказати, що нині ще в Угорській Русі велика часть руських свшеників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно і в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив мадярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу, а за те огидне поквітування жадати з мадяризаційного фонду нагороди, що звичайно виносять 10-15 гульд[енів]! Ми не сумніваємось, що високовчений гр. Зічі, покликаючись на всю Європу, не знав тих огидних фактів, які день в день від давніх літ діються в значній часті його рідного краю, но знав про мадяризаційний фонд і його функцію, бо, знаючи все те, він – думаємо – не посмів би був ані покликатися на свідоцтво Європи, ані профанувати пам'ять великого генія, покриваючи його іменем таку безодню морального здичіння. Бо се не є патріотизм, той світлий, гуманний, чоловіколюбний патріотизм, що становить красу і славу цивілізованого чоловіка ХІХ віку. Такого патріотизму дармо шукати серед угорського духовенства, з виїмком хіба дуже а дуже немногих осіб. «Мадярський патріотизм» більшості велить поперед усього шукати користі і вигід для себе, держати хлопа здалека від просвіти і науки, читати тільки мадярські газети, молитися з мадярських молитовників, вчити дітей по-мадярськи говорити, навіть із слугами дома розмовляти по-мадярськи.

Те саме, що про духовенство, треба сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малими виїмками ця інтелігенція наскрізь змадяршена, встидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно здеградувала їх морально, поробила їх сибаритами, піддяками, лизуна-

ми, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття. Чи то є та пошана для ідеалів Гете, котру Європа має засвідчити мадярській нації при нагоді її тисячоліття?

Ось іще кілька нашвидку назбираних фактів, як велика, культурна, гуманна мадярська нація шанує права людські і горожанські других народностей.

В Мукачеві була напись руська на одноповерховій камениці парохіяльній. Задля тої написи мусів місцевий парох терпіти різні пакості від мадярів, аж поки, зневолений, не стер її і таким способом не стався знов лояльним і правдивим «мадяром».

Один забескидський священик має дочку, і хоча мати і отець говорять з нею по-мадярськи, але нянька і слуги – по-руськи, бо інакше не вміють, тож і мала кішасонька¹⁴ бесідує радше по-руськи, як по-мадярськи. До села, де той священик є парохом, заїхав раз «школярський інспектор» на візитацію школи. Священик запросив його до себе на обід. За обідом залепетіла щось мала попадяночка про свого батька по-руськи. Як тільки почув се маляр-інспектор, почервонів по самі вуха, встав від обіду і в приступі найвищого обурення промовив: «Я не можу їсти обіду разом з таким мадярським горожанином, котрий не навчив своєї дитини по-мадярськи, котрого дитина гавкає (vabrya) варварським жаргоном!» По сім вийшов маляр з хати не попрощавшись ані з гостиним господарем, ані з його подругою.

До гімназії, до третьої чи четвертої класи ходив хлопчина, син руського попа, що, як видно, почув у собі якусь руськість, коли на питання професора, якої він народності, відповів, що руської. Професор побачив у тім мало що не зраду державну, зараз представив сю справу на вчительській конференції, а тут присуджено вигнати хлопця з гімназії. Аж по довгих заходах батька, коли той за сина сказав, що він мадярської народності, полишено його в гімназії.

Один із підписаних тут¹⁵ був свідком такої сцени. На двірці залізниці чекали на поїзд ціла купа русинів, що мали їхати на жнива. Були там і старі й молоді, хлопці і дівчата. Між дівчатами деякі

---

¹⁴ Дівчинка (угорськ.) – Ред.

¹⁵ Йдеться, очевидно, про В.Гнатюка, який здійснив з науковою метою ряд подорожей до Закарпаття.

були дуже гарні так, що се звернуло увагу молодого залізничного урядника. Він не втерпів, щоб між них не піти і не «пожартувати» з ними трохи. Щоб його дівчата розуміли, мусив говорити поруськи. Тим часом надійшла хвиля відтворення каси. Приступає один мужик з тої купи до каси і просить білет третьої класи – поруськи. Як вчув се той самий урядник, як скочив, немовби його хто опарив, як крикнув, то бідний мужик став ні в сих ні в тих, не знав що з собою почати. Як перейшла перша буря, звернувся той урядник до мужика та й питає: «Ти в якій землі жиєш? В мадярській, тож знай, що мусиш говорити по-мадярськи».

Мадярська свободолюбність і толеранція доходить до того, що мадяри забороняють угорським русинам відбирати руські часописи з Галичини, навіть не політичні, лиш літературні або призначені для дітей, забороняють зноситися з галицькими, одбирають листи, писані до угорських русинів, і т. д. Навіть в абсолютній Росії не робиться таких речей так явно, з таким цинізмом, а особливо з устами, повними грімких фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію.

Щоби знищити всякі сліди Русі на Угорщині, наказав уряд перемінювати назви не лише місцевостей, але й осіб, і то як імена, так і прозвіська на лад мадярський. Імена: Михайло, Осип, Гаврило, Василь, Стефан, Павло, Юрко, Олекса перемінено на Mihály, József, János, Gábor, Bazil, István, Pál, György, Sándor; поруськи не смій тепер називатися, коли хочеш наразитися на тисячі різних прикростей. Прозвища: Іванів, Іванців, Голосняй, Товт, Вівсяник, Зейкан, Зазуля, Завадяк, Вовканич, Сірко, Собків, Пасулька, Медвідь стали писатись: Iványó, Iváncsó, Holosnyay, Thóth, Viszánik, Zekány, Zuzulya, Zavegyák, Vókanics, Szopko, Paszulyka, Medvígy; многі переклали свої прозвіща на мадярське, напр., Чорний – Fekete; многі прибрали прозвіща мадярські. Подібно чисто руські назви сіл поперемінювано на мадярські, і так: Нове Село – Bereg-Ujfalu, Дубровка – Cserhalom, Розтока – Gazló, Сільце – Kisfalu, Гребля – Felső Kafaszló, Залуже – Kis-Almás, Яблоново – Nagy-Almás, Дунковиця – Nyiresfalva, Пістрялово – Pisztraháza, Локоть – Abránka, Завидово – Závidfalva, Чорний потік – Fekete patak, Юровиця – Pargyörgyfalva, Неліпино – Hársfalva, Стройна – Malmos, Скотарсько – Kis-Szolyva, Гукливоє – Ingó, Воловоє –

Ökörmező, Лисичово – Rokamező, Новоселиця – Felzö-Neresznicze, Студеное – Hideg patak, Крива – Tiszu-Kirva, Тарново – Kökenyes і т. д. і т. д. Кільканадцять назв місцевостей позістало й досі руськими; мадярів се кололо, і з нагоди вистави, щоби увіковічити ювілей тисячоліття, а заразом показати Європі, що русинів зовсім нема в Угорщині, поріпили і ті останні назви поперемінювати на мадярські. Так, отже, північні села руські стануть тепер, бодай на око, чисто мадярськими і від 1896 р. будуть називатися: Русково – Kárpát-oroszi, Руська Поляна – Navasmerő, Русь-крива – Seber-patak, Косова Поляна – Kaszómező, Нересниця – Királyfölgye, Кушино – Réfalu, Задня – Zérfalu, Майданка – Hamvas і т. д.

Ми не антисеміти і далекі від того, щоб ворогувати проти ко-го-небудь задля його раси, релігії або народності. Та про те годі заперечити, що історичні і соціальні обставини нашого краю витворили доволі велику і вельми шкідливу верству жидів-паразитів¹⁶ і безсовісних експлуататорів мужицької праці. Особливо треба се сказати про більшість тих жидів, що живуть по селах як шинкарі, лихварі, дрібні торговці та перекушці. Можемо сказати без помилки, що де в селі більше таких жидів, там нижче стоїть просвіта, народ бідніший, темніший і більше здеморалізований. Отож ми мусимо ствердити, що ніде на цілім просторі, заселенім українсько-руським народом, процент жидів по селах не є такий високий, як власне на Угорській Русі. Коли в Росії життя по селах жидам зовсім заборонене, а в Галичині по селах живе їх ледве по 2-10 %, то в угорських селах їх маємо по 20-70 %. На диво, що поми-мо голошеної на весь світ дбалості мадярського уряду про народ-ну просвіту між угорськими русинами є ледве 30 % письменних.

Та не досить того, що угро-руські селяни своєю працею году-ють і збагачують таку величезну силу паразитів. Після найнові-шого закону мадярського про рецепцію жидів спадуть на русинів нові тягарі – видатки на користь жидів.

Тепер бо, коли в селі є 200 жидів і вони захочуть заложити собі школу, божницю і т.д., то після того закону русини будуть мусили конкурувати на будову і удержання тих божниць так само, як на свої церкви.

---

¹⁶ Мається на увазі верхівка експлуататорів-евреїв, що займалися лихварством, на-живаючись на тому.

А тим часом русини не сміють заложити собі читальні, каси позичкові, зсипу збіжжя, не можуть лучитися в спілки, бо жида, попирані мадярами, не допускають того.

Ми не хочемо говорити про економічний стан, до якого довела угорських русинів така господарка урядова, сполучена зі здирствами податковими, з екзекуціями нечуваними в ніякій цивілізованій державі. Ми зазначимо тільки, що з цілої українсько-руської території власне угорські русини найперші почали емігрувати за море, що процентово й абсолютно вони досі достарчили найбільшого числа емігрантів і що на нових осідках, особливо в Сполучених Державах Північної Америки, власне вони показуються найменше цивілізованими, а причешлене до них американцями прозвище «Hungarián» здавна стало синонімом грубості, нехарності, зледацтності і рабської приниженості, до яких у Америці не доходили ані невольники-негри, ані дикі індіани.

Русини не мають ані одного свого посла в соїмі, хоч на 500 000 жителів повинні мати і хоч по впровадженні конституції в Угорщині мали кількох. Не мають тому, що в Угорщині вибори переводяться так, як певно, ніде в краю, хоч би тільки напівцивілізованим. Листи виборців фальшують: тих, котрі мають право голосувати, тисячами з листів вичеркують, коли нема певності, що вони будуть голосувати за урядовим кандидатом; натомість тих, що готові голосувати за всякого любого урядові кандидата, втягають в листи, хоч би вони не мали права голосування. Правда, вичеркненим самовільними урядниками з лист виборчих горожанам після закону прислугує право рекламації, та що ж: потрібні до рекламації папери видають відповідні канцелярії, а коли русин зголошується до канцелярії і просить ті папери, його викидають за двері. Коли мимо всяких перепон віддасть який русин голос на свого кандидата, його гонять, переслідують на кождім кроці, гнетуть, а не раз і гублять і то не лиш його самого, але навіть цілу його родину. Виборців, що не голосують на любого урядові мадярському кандидата, провадять жандарми з настромленими багнетами як злодіїв і душолюбців. Виборцям не дозволяють порозуміватися зі своїми проповідниками, але тримають їх цілий день в голоді і холоді під голим небом. Неурядових виборців спиняють як мож від голосування, а коли належать вони до армії, то перед голосуванням по-

кликують їх до війська. Перед виборами, а особливо під час самих виборів насилають на села багато війська і жандармів. На урядового кандидата покликають голосувати навіть таких, що їх тоді нема дома, очевидно, вони голосують через різних заступників, понайбільше жидків. Навіть умерші мають таких своїх заступників.

Такими-то способами обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном потоптаной і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття малярської єдності і малярської слави.

Ми не вороги малярській нації. Ми високо цінімо її енергію в боротьбі за свої права, її героїство в тяжких для неї хвилях; ми шануємо її заслужених мужів, її талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками здирства, отемнювання і деморалізації *ad majorem Hungariae gloriam*¹⁷. Ми тямимо ті щирі сердечні слова, якими знаменитий угорський письменник Етвеш¹⁸ накликав своїх земляків до справедливого і гуманного трактування угорських русинів; ми спочуваємо щиро й тим словам, які недавно проголосив малярський посол Угрон в парламенті в обороні немалярських народностей і закінчив досадним упітненням: «Хто обдирає ті народності з їх прав, той допускається тяжкого злочину на спільній вітчизні». Ми можемо тільки жалувати, що такі слова і такі погляди серед малярської суспільності – виїмки, голос вопіючого в пустині. Ми бажаємо малярській нації якнайкращого розвою, та проте думаємо, що по трупах немалярських народностей вона не піде наперед, що дорога насильств, кривдження, економічного і духового руйнування провадить тільки до згуби, а не до поступу, дегенерує і підкопує не тільки слабшого, але й сильнішого.

Ми не маємо нічого проти того, щоби наші угро-руські брати були добрими угорськими патріотами. Своїм осідком, економічними і культурними інтересами вони тісно зв'язані з Угорщиною,

¹⁷ Для більшої слави Угорщини (лат.) – Ред.

¹⁸ Етвеш Йозеф (1813-1871) – угорський письменник і громадський діяч.

і ми розуміємо добре, що ми не в силі розірвати той зв'язок, бо він природний, випливає з географічного їх походження. Та проте ми думаємо, що вони мають бути свідомим русинами, бути живою і діяльною частиною тої нації, до котрої належить своїм походженням, своєю історичною і духовою традицією. Та свобода, котрою Угорщина нині величається перед світом, не повинна бути путами, що сковують уста і душу півмільйонної маси, бо тоді вона перестас бути свободою, а робиться карикатурою свободи, дволичним фарисейством. І коли ми нині, спонукані безвихідним, страшним і приниженим положенням наших угорських братів, перед лицем цивілізованої Європи підносимо торжественний протест проти бруталного винародування, економічного районування, духовому стемнюванню і моральному увідлодуванню угро-руського народу, не меншому, коли не більшому, як те, якого дізнають інші немадярські народності Угорщини: словаки, румуни, серби, хорвати і німці, – то ми переконані, що протестуємо не проти свободи, не проти гуманності, не проти поступу, а против безсилному і безсовісному надуживанню тих високих слів для брудних, навіть не національних, а вузько кастових цілей. Ми певні, що не тільки в Європі, але й серед чесних і доступних для справедливості мадяр протест наш знайде відгомін, а з свого боку запевнюємо, що не перестанемо боротися з теперішніми порядками в Угорщині, не гідними краю європейського, не перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед наших угро-руських братів руського народного почуття, віруючи твердо в те, що панування бруталного насилля і цинізму ніколи не може бути тривке.

Львів, дня 15 іюня 1896

Примітки

Вперше надруковано в журн. «Життя і слово», 1896, т. 5, кн. 1, с.9, за підписом «Русько-українська молодіж академічна, комітет для справ угро-руських» (далі вказано прізвище І.Франка і ще 22 прізвища). За свідчення М. Павлика, текст протесту написали І. Франко і В. Гнатюк (Див. : Павлик М. Спис творів Івана Франка. – Львів, 1898. – С. 106).

Іван Франко

ЧИСТА РАСА¹

Літом 1895 року проїжджав я залізницею з Будапешта до Галичини. Жара стояла страшенна. Крізь вітворені вікна вагона так і сипався вугляний пил від машини і запирав дух. Ми попускали стори в купе і їхали мовчки, від часу до часу промочуючи пересохле горло кількома краплями огидного фабричного вина, котре ми на двірці в Будапешті купили за правдиве угорське.

Не дуже далеко від Будапешта до нашого купе (се було купе другої класи) ввійшли два нові пасажири. Один був старший пан, високий, статний, з замашистими шпаківатими вусами і коротко обстриженою, зовсім уже сивою чуприною; проте лице його горіло ще здоровими рум'янцями, а на губах, рум'яних та м'яснистих, знати було невигаслу фізичну силу і енергічну змисловість. Ті самі прикмети чути було і в його голосі — дзвінкім та сильним, котрого він, очевидно, не привик був притишувати. З усеї зверхньої подоби, з одежі, ніби простої, а все-таки добірної та гарно шитої, видно було, що се заможний сільський дідич, із якогось дальшого комітату. Його товариш був молодий, може, 16-літній хлопець, шатен, дуже красивий з лица, того типу з широкими простолінійними рисами, що у дітей віщує високий ріст, сильний розріст костей і загалом показну зверхню подобу. І молодий хлопець, хоть у нього вус ледве що почав засіватися, був уже ростом мало що менший від старшого пана, в котрім зі схожості рисів зараз можна було пізнати його батька. Очевидно, молодий хлопець був гімназист, що по скінченні курсу пару день пробув десь у знайомих близько Будапешта, а тепер разом з батьком їхав у рідне село, щоби на повній свободі покористуватися вакаційним часом. Се й справді так було, — ми швидко довідалися про се з розмови з обома подорожніми.

¹ Подається за: Франко, І. Чиста раса / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 20 : Повісті та оповідання (1896-1900) / І. Франко. - К. : Наук. думка, 1979. - С. 14-27.

Старший пан був дуже живої вдачі, любив говорити, оповідати, жартувати. Поки поїзд стояв на станції, він щохвили вибігав, то говорив полукричачи до когось крізь вікно вагона, то балакав щось до кондуктора тою мовою, в котрій кожда десята фраза пригадувала мені поламане наше:

— Едь Федь, та не тедь!

А коли поїзд рушив, пан розсівся вигідно в купе, занявши враз зі своїм сином цілу лавку — правда, нас в купе було всього п'ятьох: я, мій товариш-русин і ще якийсь німчик-комівояжер — і розпочав розмову. Зразу пробував по-мадярськи, та, переконавшись, що ніхто з нас, крім нього і його сина, не вмів сеї мови, зачав говорити по-німецьки. Говорив невгаваючи, без поспіху, досить плавно, певним себе і добродушно-протекціональним тоном, поведився з нами дуже чемно, та видно було, що, не розкусивши гарзд, хто ми і якої народності, вдавав перед нами джентльмена на всякий випадок. Ми довідалися від нього, що він потомок старої шляхти угорської, що має значну маєтність десь коло Ніредьгази, що перед кількома роками повдовів і має тільки сього одного сина, що сей син скінчив власне шостий клас гімназійний, відзначається феноменальними способностями і батько бажав би запевнити йому блискучу будучину і т. д. Коли батько почав дуже хвалити способності свого сина, хлопець почервонів, як рожа, і промовив по-німецьки:

— Але ж, татку, псуєш мене! Як можна таке говорити, коли я сам ліпше знаю, що я зовсім не така мудра голова.

— Мовчи, мовчи! Тебе не питають! — добродушно-строго промовив батько. Очі його світилися, видно було, що дуже любив сього хлопця, котрий з лиця, як казав, пригадував йому зовсім його покійну жінку.

Почувши, що сей пан — буду називати його пан З. — живе недалеко Ніредьгази, ми якось мимоволі згадали про голосний тамошний процес задля тісса-єслярського вбійства.

— Ах, не згадуйте про сей огидний процес, — скрикнув пан З. тоном патріотичного обурення. — Ритуальне вбійство! Бійтеся Бога! Навіть вірити не хочеться, щоби в цивілізованій Угорщині в XIX віці було можливе щось таке! Се дійсна шляма на нашій історії. Нині щось подібне не могло би статися. Сміло скажу, нема

нині в Угорщині чоловіка, котрий би повірив такій байці, як ритуальне вбивство.

— Угорщина поступає наперед, — сентенціально промовив комівояжер.

— О, ми поступаємо наперед! Прошу тільки пригадати, в яких то річах ми в остатніх часах випередили всю Європу! Стрефовий тариф на залізницях — се ж здобуток цивілізаційний, не правда? І що ж? Ще німці дебатували, чи се можливе діло, а ми взяли, запровадили і відразу рішили справу. А наші конфесійні закони! Наші цивільні шлюби!.. Панове, се справа дуже важна! Принципіально важна!

— Для мене ще важніше принципіально, — промовив я — знати, чи сей поступ доторкається тільки вершків нації, чи обхоплює всі її верстви, аж до споду?

— Всі, всі! — з загалом і не надумуючися скрикнув патріот. — І неможливо інакше. Подумайте, по наших пустях паровий штур свище! Се ж революція соціальна... мирна, розуміється, мирна!

— Мирна або й не мирна! — втрутив я. — За паровим плугом потяглися й бунти альфельдських рільних робітників. І власне вони спонукали мене до сього питання, бо признаюся пану, в тих бунтах видно було дуже мало культурності, а багато примітивної дикості.

— Ні, ні, ні, хибно вас інформовано! — кричав патріот, мало що не затуляючи собі вуха. — Мало культурності в угорських робітників! То хіба ті прибуди, словаки та руснаки, — се справді дич. Але угорські робітники! Господи! Я не соціаліст і не симпатизую з ніякими соціальними теоріями, але, дивлячися на наші робітницькі організації, слухаючи диспут в робітницьких товариствах, я радуюся, мов дигина. Радуюся не чим, а поступом, розвитком, почуттям зростаючої сили малярської нації і не я один! Знаєте, між малярською шляхтою в тім згляді нема консерватистів. Хто малярський патріот, той мусить бути поступовцем. Не знаю краю, де би хвиля прогресу так сильно і так нагло захопила цілий народ, як в Угорщині.

Пан З. був би, певно, довго ще співав похвальні пісні угорському поступові, та поїзд зупинився. Ми були на станції в Мішкольці, де поїзд стоїть 15 минут. Треба було висісти і покріпитися чимсь, то й розмова перервалася на хвилю. Та, висідаючи з вагона разом

з паном З., ми побачили на стежці за двірцем купу людей, згорблених, з ктунками на плечах, в коротких не то плащах, не то чугах з білого, примітивно тканого овечого сукна і в повстяних капелюхах. Вони спочивали на траві і закусували чорним, як земля, хлібом, лицами обернені до поїзда. Між ними були й жінки, і дівчата, та не чути було веселого гомону, ані сміху, ані пісень. Ціла група робила вражіння якихось полудиких кочовиків, що попали в цивілізований край, де все для них чуже, все страшне і несамо-вите, все грозить їм загрозою. Я добре знав, що се за люди, та вдав із себе наївного і запитав пана З.:

— А се що таке ?

— Се? — протягнув пан З., поправляючи цвікера на носі і нібито пильно придивляючися групі. — А, се наші готтентоти. Се ті Руснаки, про котрих я вам згадував.

— Невольники? — запитав я найсерйозніше в світі.

— Невольники! — аж скрикнув патріот. — Що ж се ви думаєте, що в Угорщині ще існує невольництво?

— Ну, але їх вигляд, їх прибиті та застрашені фігури... — звинявся я.

— То некультурність, одна некультурність і нічого більше!

— Значить, вони вольні горожани...

— Але ж розуміється!

— Вольної угорської держави, — цідив я далі з притиском на кождім слові.

Пан З. почув шпильку.

— Ту, так. Тільки, бачите, тут одна річ, один гак... Ну, та ми ще поговоримо про се.

Ми були при буфеті. Почалася горлова справа, і поступ Угорщини міг тим часом спокійно йти собі далі. Покріпившись, ми вийшли на перон. До всідання було ще кілька мінут часу, то я хотів ближче придивитися групі своїх земляків, котрих пан З. ласкаво зволив назвати готтентотами. Та, на моє диво, їх уже не було на їх недавнім кочовищі. Куди вони пішли і чому не всідали на поїзд, на котрий, мабуть, чекали? Я не довго мусів оглядатися, щоб їх побачити. Здовж лінії поїзда полем тяглася вузька та добре втоптана стежка, що вела не до міста, не в село, а геть кудись, далеко-далеко і разом з лінією залізної дороги губилася в просторі.

Отсею стежкою повзли мої земляки одно за одним, згорблені та прикурені пилом, повзли звільна, мов довга сіра гусільниця по зеленій басаманистій хусті, повзли під сонячною спекою, несучи свої вбогі клунки. Натуживши трохи зір, я побачив геть-геть перед ними ще одну таку компанію, а з протилежного боку також стежкою попри лінію залізниці надходила ще одна компанія. Знайшовши одного залізничного слугу, що на мої запитання в різних людських мовах не відповідав стереотиповим мадярським «немтудом», а, відійшовши трохи набік і, озираючися, з острахом говорив зо мною по-словацки, я дізнався від нього, що таких компаній руських гірняків день у день переходять десятки, що всі вони йдуть пішки попри лінію залізниці зі своїх гір аж до Банату, йдуть о сухім хлібі по тижневі, спішать на заробок, на жнива. Залізниці, видно, не мають чим платити, то йдуть, а щоби трафити до Банату, держаться лінії залізної дороги.

Я хотів було відшукати пана З., щоби поділитися з ним сими відомостями про угорських готтентотів і про розширення цивілізації у всіх верствах угорської людності, коли, втім, роздалося друге дзвонення, а рівночасно на пероні зчинився якийсь галас, шум, крик, мов у коршмі. Я поспішив туди і побачив, як портє держав за ковнір старого, сивобородого і пейзаго жиди і силкувався втягти його до будинку стаційного, а жид руками й ногами боронився, тріпався, вайкав і кричав, мов мала дитина. Портє булькотів щось грізно по-мадярськи, жид відповідав своїм жаргонном, публіка тислася довкола, одні балакали, другі кричали, треті сміялися. Не розуміючи мадярської мови, я стояв мов на турецькім казанні і не знав, о що ходить, коли, втім, обік портє і старого жиди мов із землі вироста могуча стать пана З. Він щось остро сказав до портє, і сей зараз пустив жиди; потім пан З. обернувся до жиди і щось сказав до нього по-мадярськи, та сей тільки головою захитав і з виразом розпуки провів рукою по горлу, немовляв: «Ріжте мене, а не розумію.»

— Куди їдете, старий? — запитав пан З. по-німецьки.

— До Кіш Сольви, пане графе, до Кіш Сольви! — залебедів жид. — Мушу там бути нині, син мені слабкий, пише, щоб конче приїхав.

— Мусите бути, а не маєте грошей на дорогу? — питав пан З.

— Як не маю? — скрикнув жид. — Маю на половину третьої класи.

— Сього мало.

— Як то мало? Я бідний жид, відки я можу платити більше? Гляньте, пане графе, у мене є свідоцтво вбожества, тут у Мішкольці виставлене від жидівської громади. Мені казали, що з таким свідоцтвом мене приймуть на півціни.

— Колись приймали, а тепер ні, — мовив пан З.

— Як то ні? Gott gerechter²! Чому ні? Адже я тепер ще бідніший, ніж давніше був. А в Кіш Сольві я конче мушу бути! Ай вай, ай вай!

— Мої панство, складка на сього бідного чоловіка! — крикнув пан З. і зняв капелюх. Пора була коротка, треба було сідати. Кільканацять пасажирів другої класи кинуло по 10, по 20 центів, пан З. додав ще дещо від себе і висипав гроші в жменю порт'є, наказавши йому щось по-мадярськи. А сам узяв жида за руку і попровадив його з собою до вагона.

— Ну, що зо мною буде? — запитував жид, опираючися, немов не вірячи тому, що сталося на його очах.

— Ходи, ходи зо мною! — мовив пан З., тягнучи його з собою.

— Але у мене білета нема! — сперечався жид.

— Зараз буде білет! Ходи, не бійся!

— Але ж се друга класа! — кричав з перестрахом жид, — чого я піду до другої класи?

— Ходи зо мною, ходи! — добродушно підганяв його пан З. і силоміць втягнув його за собою до нашого вагона і до того самого купе, де ми сиділи. Жид увійшов трохи заклопотаний, несучи під пахою якийсь брудний та смердючий мішок, котрий хотів покласти під софку, та, переконавшись, що не можна, пробував покласти в кут на софку, та зараз же зміркував, що й там не можна, і з трудом, при допомозі панича З., вгородив його на полицку над своєю головою. Не знаю, чи від нього самого, чи від пакунка, купе зараз наповнилося тим властивим «расовим» запахом, так добре знайомим кожному, хто хоч раз в житті їхав третьою класою галицької залізниці в нешабасовий день.

---

² Справедливий Боже! (нім.) — Ред.

Пан З., здавалось, не чув сього всього. Він був дуже рад, уважав старого жида за свого спеціального гостя, тож заскакував коло нього, старався посадити його вигідно, а опісля усів сам коло нього, та так, щоб не доторкатися до його засмальцьованого лапсердака, і почав розпитувати його про сина, про жінку, про других дітей, про його заняття, про зарібки — і усе з такою цікавістю, немовби бажав одержати від старого бог зна які важні відомості. А з відповідей старого показалося, що жид був собі звичайний жид, держав коршму у Верецьких, доховався там цілої купиці дітей та, оженивши наймолодшого сина до Скотарського, покинув коршму і в спілці зі своїм остатнім сватом узявся торгувати льоном, прядивом та хлопськими полотнами. Отсей торг запровадив його чогось до Мішкольця, де він пробув кілька неділей, та отсе вертає додому, бо, кажуть, син слабкий. Пан З. з великим заняттям розпитував про того сина, просив старого, щоб описав його вигляд, щоб порівняв його з його власним сином, котрого представив жидови по всій формі. Аж коли таким способом вичерпався запас розмови, тим більше, що старий жид, не призвичаєний до того, щоб пани так з ним розмовляли, відповідав якось нерадо, путався і зупинявся та позирав на пана З. спідлоба, немов не знаючи, чи він на правду такий добрий, чи тільки кпить з нього, — пан З., обертаючися до нас, сказав:

— Люблю, страх люблю таких людей!

— Що ж в них так дуже любого? — запитав я.

— Їх расовість! Гляньте на сього старого! Адже ж се, так сказати, екземпляр! Скажіть, чи не так мусили виглядати ті жиди, що перед двома тисячами літ молилися в Соломоновім храмі?

— Певно що не так. Я би сказав: хіба так мусили виглядати жиди в середньовікових геттах.

— А хоч би! А хоч би! Хіба ж се також не є частина історії?

— Певно, що так. Але отсей екземпляр, як ви кажете, се ж не з музею екземпляр. Се, певно, також буде угорський горожанин!

— Розумію, розумію, о що вам ходить! — живо підхопив пан З. — Вапа правда, є дещо нашої вини, що при величезнім поступі Угорщини на кождім полі у нас не перевелися ще й такі горожани, як отсей, і такі, як он ті! — І він показав рукою на нову купу русинів, що звільна, змученими кроками тяглися стежкою обік залізничі на полудне.

— Особливо сим, — він показав на жида, — ми не раз робили кривду, та тепер пора перестати. Тепер ми їх признали нашими братами, рівними собі, і побачите, що швидко ми будемо мати з них... А!

Мимовільний окрик, який вирвався з його грудей, перервав його віщу промову. Він обернувся до жида. Сей, бачачи, що пан відвернув від нього свою увагу, почувся трохи свободнішим і за найліпший вихід із сеї ситуації признав закурити люльку. Він видобув із свого мішка велику дерев'яну орендарську люльку в мосяжній окові, витягнув великий засмальцьований кашпук і, наклавши до люльки якогось чорного потюну, закурив. Власне запах сього потюну, котрого пан З. страшенно не любив, витиснув із його горла такий окрик і змусив його перервати розмову.

— Ах, ви курите? — любісінько всміхаючись, обернувся він до жида. — Прошу закурити отсе!

І він з бокової кишені виняв срібний портсигар і подав жидові сигаро.

— A fejnere Cuba! — промовив жид, оглянувши сигаро оком знавця. — Danke, Herr Graf³!

І, преспокійно ховаючи панське сигаро до кишені, сказав:

— Завезу се мойому синові.

— Але закуріть собі й ви! — благав пан З. — Ось вам іще одно. Я дуже хочу, щоб ви закурили собі моє сигаро.

— Danke, Herr Graf, — повторив жид ховаючи й друге сигаро до кишені. — Куди вже мені, старому! Я вже от хіба свою люлечку...

І він спокійнісінько почав пакати люльку, пускаючи з неї клуби синявого гризького диму просто в лице пана З. Сей стояв якийсь час ні в сих ні в тих, душачись від диму та гризучи вус, а далі так само спокійно вирвав жидові люльку з зубів і, кинув її через вікно вагона. Жид аж скрикнув зо страху; його стереотипове «ай вай» само собою вирвалося йому з горла. Та, бачачи, що се його добродій дозволив собі з ним так зажартувати, він засміявся якось кризь сльози і пролепотів, очевидно, не розуміючи добре, що сталося:

— Her Graf! Я старий чоловік... Бідний чоловік... Я з паном графом не можу сперечатися... Люлька коштувала мені два ринські... три ринські, на мою душу, три ринські!

³ Гарна куба! Дякую, пане графе! (нім. діал.) - Ред.

Пан З., всміхаючись, виняв три ринські і дав їх жидаві, котрий, урадований таким несподіваним щастям, конче силувався поцілувати його в руку, а коли пан З. до сього не допустив, він несподівано вхопив руку панича і поцілував її.

— Herr Graf! Позвольте! — лебедів він. — Sie sind a feiner Mann, a edler Mann⁴! Ви не хочете кривди старого жида.

— А на другий раз, коли тобі дають сигаро і кажуть курити, то кури, — не то добродушно, не то люто промовив пан З. — Властиво тебе самого треба було так викинути, як твою люльку, розумієш?

Жид аж тепер зрозумів, що поступок пана графа не був простим дитинячим жартом, що пан був лютий і тільки здержував себе при чужих людях. Зрозумівши се, жид аж затрусився, поблід мов полотно, хотів, мабуть, ще щось говорити, та в горлі його не стало голосу, а тільки посинілі губи рушалися та звільна потрясалася сива, згори пожовкла від тютюнового диму борода. Він сів у куточку купе, скулився якомсь удвоє і зовсім замовк. Ще якийсь час він заляканими очима водив по купе, але той вимушений спокій, жара і сперте повітря, мірний рух вагона і туркіт коліс швидко вколисали його до сну. Він кілька разів кицнув головою наперед, а далі заснув, зовсім відкинувши голову на бокову подушку софки. Пан З. не звертав уже на нього уваги, тільки панич, побачивши старого в такій незвичайній позі, швидко видобув оловець і невеличку рисункову мапку і почав відрисовувати його голову з наставленою до гори бородою і витягнуною, мов під заріз, шиєю. Пан З. тим часом провадив далі розмову.

— Расовий чоловік, нема що казати, — говорив він, киваючи головою в сторону жида. — Чудово проявляється вся вдача його раси в кождім його поступку, в кождім слові. Та що з того? Ся раса пережила вже своє. То стара, зужита, проржавіла раса... Є в ній зароди цивілізаційні, та нема того розмаху, тої сили росту, що в нашій, мадярській. А се найважніше. Широкий розмах, енергія! Прошу поглянути на он тих дикарів. - Поперед вікна вагона знов мигнула компанія русинів, мов ключ сірих журавлів у лету на південь. - Тут один позирк вистарчить, щоби зрозуміти, що се знов інша раса, дика, неспосібна до цивілізації, вимираюча, мов

⁴ Пане графе, ви гарна людина, ви шляхетна людина! (нім. діал.) - Ред.

американські індіани при зближенні європейців. До тих руснаків ніякий поступ не доходить, їх ніякий розвій не доторкається, над ними страчена всяка культурна робота. Вони мусять вигинути, та й годі.

Він сказав се так рішуче, безапеляційно, що я й не думав спечечатися з ним. Він мусив се знати, а я не знав.

— Я знаю, — говорив далі пан З. з добродушно-погордливим усміхом, — там, за Карпатами, говорять і думають, що ми мадяризуємо руснаків. Се не брехня, се дурниця! Мадяризувати — се значило би асимілювати їх, мішпатися з ними. Господи, та се ж був би найтяжший злочин, поповнений на мадярській нації, на чистоті її раси. Мішпатися з тим безхарактерним, індолентним, некультурним народом — се ж підкопування нашої власної будучини. Хіба найтяжший ворог мадярської нації міг би зробити щось такого. Ні, пане, ми не думаємо їх мадяризувати. Ми поклали їх на етаті вимираня. Наша цивілізація обставила їх кордоном, котрий раз у раз стіснюється, поки саме їх існування не станеться історичним спомином. Руснацькі комітати — се наша «Індіен резерवेशен»⁵, і вона так само з кожним роком зменшується, як і в Америці.

— А піонери цивілізації, ті, що стісняють кордон, се отті! — сказав я, і собі ж кивком голови показуючи на сплячого жида, що почав проразливо хропіти.

— Хто там стіснює, той стіснює, — здвигнувши плечима, мовив пан З. — Вони нікому не можуть опертися. Чим швидше вигинуть, тим швидше Угорщина буде могла йти наперед.

— Дивна річ, — вмішався до розмови комівоаяжер. — Здається, і у них чиста раса, а проте...

— Де там чиста раса! — аж скрикнув пан З. — То-то власне, що не чиста! То мішанина з самих найнужденніших рас, із слов'ян, румунів, циганів і мара знає з чого. Чиста раса, пане, в крові грає, як у расового коня. Ех, побачити б вам мойого Яноша! Отсе расовий маляр! Чудо не чоловік. Проживеш день в його товаристві, глядиш на нього збоку, то попросту так тебе щось підносить, душа в тобі росте, кріпшає віра в велику будучину нації, що може видавати такі одиниці.

---

⁵ Indian Reservation — так зовуться в Північній Америці сторони, полишені для диких індіан.

Пан З. довго ще і красномовно величав свого Яноша, обертаючися то до могого мовчазливого товариша, то до німця-комівояжера, що за кожним його словом аж скрикував, дивуючись, та раз по раз висказував бажання пізнати ближче такого чудового чоловіка. Я тим часом присівся до панича, котрий з встидливим, мов у панночки, усміхом показав мені свій рисунок, а коли я похвалив його, розпочав зо мною півголосом розмову про свого татка, котрого дуже любив, про помершу маму, про котру досі не міг згадати без сліз, про своє село, про вакаційні приємності. Говорив попросту, щиро; з його слів, як і з лиця, виднілася чиста, не зіпсована ще душа, віяло щось таке добре та симпатичне, що я мимоволі стиснув горячо його руку, коли він, визираючи крізь вікно і побачивши нову громадку вандруючих русинів, зітхнув і півголосом промовив:

— Бідні люди! А як тяжко вони борються за своє життя. Добре то таткові, їдучи другою класою, засуджувати їх на вимирання. Але як-то діється їм, коли вони отак у спеку йдуть пішки десятки миль, а поперед їх очима мигає і гуркотить поїзд за поїздом!

Я витріщив очі і видивився на молодого хлопця, та він, стискаючи мою руку не менше щиро, як я стиснув його, промовив :

— Не дивуйтеся, що я таке говорю. Я дещо думав і читав. У нас у гімназії є кружок троха вільнодумніших хлопців. Ми сходимося, читаємо, дебатуюмо. Та, знаєте, ми мусимо з тим критися, не так перед професорами, як перед нашими товаришами. Більшість нашої молодіжї, особливо з заможніших верств, се така гниль, така гниль!...

Очі хлопця наливалися блиском при тих словах, лице рум'яніло. Я готов був цілувати його. Та, проте, я звернув розмову на іншу тему.

— Скажіть мені, хто се такий той Янош, котрого ваш татко так горячо вихваляє?

— Ах, се татків лакей, — промовив панич. — Татко дуже його любить, у всім йому вірить, але я якось не можу до нього прив'язатися. Признатися вам, навіть боюсь його. Такий у нього якийсь вид, мов у тої кусливої собаки, що лащиться, на животі повзає, але так і чуєш, що вона може загарчати і кинутись на тебе.

Я не буду повторяти всіх розмов, які йшли в купе, поки ми їхали. Вже геть вечоріло. Скорість поїзда зовсім якось не відповіда-

ла тим пересадним словам про надзвичайний прогрес Угорщини, якими раз у раз захлипувався пан З. Хоч се був поїзд особовий, одначе він повз якось так мляво по безмірних рівнісінських рівнинах, на маленьких стаціях стояв не раз так довго, що не всгид би й нашим варварським галицьким льокалькам. З паном З. нам треба було їхати до Саторалія-Уйгелі, а відси він пересідав на Альфельдську залізницю, що йде до Ніредьгази, а не доїздячи до сього міста, мав висісти на одній невеличкій стації і тільки журився, що воно буде, як на стації не буде де підночувати. Місточко від стації далеко, фіакрів нема, а його власні коні, певно, не виїдуть, бо, виїжджаючи з дому, він не сказав, коли верне. Правда, сьогодні він вислав телеграму, та з малої стації ледве щоб вислали її на час до його села; певнісінько, телеграма прийде рівночасно з ним самим або й ще пізніше.

Загалом під ніч пан З. робив ся якийсь неспокійний, мов чогось ждав або чого лякався. На кожній стації він вибігав на платформу вагона або, коли був час, то біг і до двірця. Де-не-де попадалися якісь знайомі; він вітався з ними, перекидався кількома словами і уривав розмову, немов якась думка бентежила його і гнала наперед. Зате в купе під час їзди він мовчав і навіть пробував дрімати, хоч, очевидячки, силював себе жмурити очі і сидіти недвижно, а по якійсь хвилі знов схапувався. Син балакав до нього, оповідав щось по-мадярськи; пан З. слухав його, всміхався, та й тут видно було, що силюється цікавитися синовими словами, а якийсь непереможний неспокій гризе його в душі.

Вже була десята година. Ми наближалися до Саторалія-Уйгелі, коли, втім, на маленькій стації, саме перед тим містом, пан З., вибігши на перон двірця, нараз почав когось голосно вітати, обіймати і щось з ним живо говорити. Панич, що лишився був у купе і відти глядів на перон, зараз пізнав, хто се.

— Боже, се наш Янош! — скрикнув він. — А він що тут робить?

Я був цікавий побачити сього вихваленого мадяра чистої раси, та на пероні, де стояв пан З. з Яношем, було вже досить темно. Одначе мені не довго прийшлося ждати: за кілька хвиль пан З., пхаючи Яноша наперед себе, явився в купе засапаний, розрадуваний.

— Представ собі, Лайош, — кричав пан З. по-німецьки до свого сина (тільки тепер я дізнався, що молодому З. на ім'я Ла-

йощ), — виходжу на стацію і кого там застаю? Нашого Яноша! Отсе, панове, той Янош, про котрого ми говорили, — мовив пан З., обертаючися до нас.

Поки панич вітався з Яношем, — не надто сердечно, та все-таки чемно, — ми мали нагоду придивитися йому ближче. Се був хлопча величезного росту, плечі, як двері, руки, як лопати, правдивий колос. Волосся чорне, як смола, чорні очі і білі, як чеснок, зуби, котрі він, усміхаючись, показував майже всі, надавали його фізіономії якийсь вираз дикості й жорстокості, котрого не міг злагодити той усміх, схожий на усміх негра. Постаць його справді видавалася типовою, але далеко більше циганською, ніж малярською. Тільки чорні вуси, загострені, мов два шила, і підкручені вгору, і малярський національний стрій чинили його подібним до мадяра.

— Ну, бачите, панове, що значить чиста раса! — кричав пан З. до нас, коли поїзд рушив. — Чи інший слуга, не расовий мадяр, міг би на щось подібного здобутися? Зустрічаю Яноша на пероні на такій стації, де ніколи його не надіявся. — «Янош, — питаю, а ти що тут робиш?» — «На вас чекаю». — «На мене? Та тут?» — «Виїхав з повозом до стації, лишив там повіз з візником, а сам поїхав напротив вас до Саторалія-Уйгелі, а не заставши вас там, прийшов вечером аж сюди пішки». Чуєте? Пішки прийшов! «Як же ти знав, що я їду?» — «Як знав? Серце чуло. Так тужно на душі зробилося, мов раз у раз хтось шептав: «Янош, їдь, Янош, їдь! Сьогодні пан приїде!» Се його власні слова! І то слуга, лакей! Де є в світі такий слуга? Хто, крім родовитого, расового мадяра, може бути таким слугою?

Янош під час того виливу панських слів стояв мов стовп коло дверей купе і не зводив очей з уст пана З. Очевидно було, що слів його, говорених по-німецьки, він не розумів ані в зуб, а тільки якимсь механічним способом копіював на своїм лиці кождий вираз, чи то сміх, здивовання, чи поважний настрій, який бачив на лиці свого пана. І все те чинилося у нього так природно, так само собою, що неможливо було й подумати про якусь комедію.

— То пан Янош не вмів по-німецьки? — запитав комівояжер звернений напів до Яноша, а напів до пана З. Янош навіть не зирнув на нього і не зводив ока зі свого пана.

— Ані словечка не вмів! — промовив пан З. — Та куди йому! Виріс на пустах, пасучи коні! Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині в жаднім салоні не повстидається, пісні складає, на гітарі грає. Пане, то феноменальний чоловік! А вірний мені, — ну, самі бачите, душею прочув мій приїзд. Ні, тільки мадярська нація плодить таких людей, а маючи таких людей, вона може надіятися великої будущини!

Ми були в Саторалія-Уйгелі. Поїзд зупинився. Пан З., попрощавшись з нами, побіг купувати білети для дальшої дороги; Лайош, ще раз стиснувши мою руку, поспішив за батьком; Янош лишився на хвилю, забираючи своїми величезними руками їх пакунки. Коли його пани вийшли з вагона, він усміхнувся своїм широким, людоїдським усміхом і, звільня підячи слово по слову, з мадярським виговором, сказав:

— Guter Herr! Majnt, Janos versteht nix dajtsch, und Janos versteht olles. Gute Nocht, Herren!⁶

Мене щось мов у серце шпигнуло від тих слів, мороз пробіг поза спиною. Сам не знаю, як і по що я схопився, щоб бігти за паном З. і остерегти його. Та вже на платформі вагона я роздумав. Перед чим буду його остерігати? Що йому скажу? Що його Янош розуміє по-німецьки? Ну, і що з того? Хіба се гріх або встид? Я не йшов на дворець, і поїзд наш швидко рушив з місця. На другий день рано я вже був у Львові.

Я не належу до пильних читачів «Pester Lloyd», одинокої угорської газети, яку частіше можна побачити у Львові, та часом беру її до рук. Так було і в кілька день по моїм приїзді. В наголовку одної статті я побачив назву, зовсім тотожну з назвою мого знайомого з поїзда, котрого я назвав паном З. Я зирнув ще раз і остовпів і в тім остовпінні, не сідаючи, прочитав усю статтю. Се був детальний опис страшної події. Пана З. і його сина замордовано. Тіла їх найшли страшно покалічені. Обставина, що завірений панський лакей Янош день перед тим з візником і конюхом вийшли були насупротив пана, котрий з сином-учеником мав приїхати з Будапешта, і що ті три слуги разом з бричкою пропали безвісті, відразу напровадила на слід убійців. Перешукано панський двір,

⁶ Добрий пан! Думає, що Янош не розуміє по-німецьки, а Янош розуміє все! Добраніч, панове! (нім. діал.) - Ред.

і показалося, що гроші, цінні папері, срібні і золоті річи, навіть різні документи — все забрано, все пропало. І рабунок, і вбійство сповнені були незвичайно зручно. Нема сумніву, що лакей Янош був перебраним ватажком розбійницької шайки і пішов на службу до пана З. навмисне в тій цілі, щоби з часом загарбати його маєток. Візник і конюх, недавно прийняті до служби, так само, як і Янош, — невідомого походження. Помимо старанних пошукувань, не вдалося властям натрафити на слід злочинців. Тільки в Ніредьгазі віднайдено бричку і коні пана З.

Нема то, як чиста мадярська раса!

РУСЬКИЙ СОЛОВЕЙ «Народная лира» или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях¹

Собрал и издал Михаил Андреевич Врабель². – Унзвар, 1890

Ся невеличка книжечка, в котрій поміщено 188 пісень, не має яко цілїсть ніякої наукової вартості. Видавець д. Врабель помішав у ній пісні книжні, нові і старші, з піснями народними, зібраними в різних сторонах Угорської Русі. Щодо пісень народних, то переважна часть поміщених тут пісень є вже в збірках Головацького і де-Воллана³. Д[обродій] Врабель вменшив іще вартість своєї збірки тим (лишаючи на боці зовсім немудру правопись, що затирає особливості народних говорів), що при великій часті пісень не зазначив, де і від кого записані. Та все-таки дещо цінне є і в тій збірці, головню ж цінна в ній збірка пісень бачванських русинів⁴, т. є. того руського острова, що живе на півдні Угорщини, головню в селах Керестурі, Коцурі⁵ і ще кількох у Сремі⁶. З тих сторін досі не було майже ніяких записів етнографічних, і для того д. Врабелєві належитья подяка за подання хоч невеличкої збірочки пісень бачванських русинів. Додамо, що пісні розкинені по книжці без ніякого порядку.

¹ Франко, І. Руський соловей. «Народная лира» или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 199.

² Врабель Михайло Андрійович (1866-1924) – український педагог і фольклорист на Закарпатті; видав дві збірки пісень: «Руський соловей» (Ужгород, 1890) та «Угроруські народні співанки» (Будапешт, 1901).

³ Де-Воллана Григорій – російський етнограф XIX ст., видав кілька праць про культуру та побут Закарпаття, зокрема «Угрорусские народные песни» (СПб., 1885).

⁴ Бачванські русини – так називають себе українці, вихідці із Закарпаття, які в середині XVIII ст. переселилися в Бачку (тепер територія Сербії).

⁵ Керестур, Коцур – бачванські села, в яких живуть українці.

⁶ Срем (Срим) – область в автономному краї Воєводина в Сербії, де живуть українці. Звідси ще назва бачвансько-сремські русини.

Іван Франко

ЄВМЕНІЙ САБОВ¹.
Хрестоматія церковнослов'янських и
угорорусских літературних пам'яток
с прибавлением угорорусских народних сказок
на подлинных (!?) наречиях²

Издан книгопечатный фонд епархии Мукачевской. В Унгваре, 1893

Книжка ся зложена, мабуть, в головній часті для ужитку шкіл, але вона дуже інтересна для всякого, хто хоче познайомитися з угорською літературою, народною мовою і її історією. Я сказав би навіть, що іменно для вчених, лінгвістів, істориків літератури та фольклористів вона цікавіша, ніж для угороруських школярів, котрим вона, відповідно до тенденції угорського уряду, не дає ніякісінького поняття про цілість южноруської мови і літератури і котрих заставляє думати, що Угорська Русь – то щось осібне від Галичини і України. Хрестоматія д. Сабова силується навіть потроху обставити сю тезу історично: крім виписки з євангелія Остромирового та краківського Часословця³ 1491, д. Сабов подає виписки з самих тільки угороруських або венецьких друків та рукописів XVI – XVIII віку, угороруські грамоти духовні і світські і т.ін. З книжної літератури ся стара часть і по мові і по змісту ще найцікавіша, і приходиться жалувати, що автор не зробив сю часть хоч удесятеро більшою. Натомість усю новішу угороруську літературу, особливо писану на т[ак] зв[аному] «угорорусском літературном языке», від часів Духновича⁴ можна б було д. Са-

¹ Сабов Євменій Іванович (1859-1926) – український філолог «москвофільського» напрямку, священник на Закарпатті.

² Франко, І. Євменій Сабов. Хрестоматія церковнослов'янських и угорорусских літературних пам'яток с прибавлением угорорусских народних сказок на подлинных (!?) наречиях / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 200-201.

³ Часослов – у християнських церквах богослужебна книга, що містить тексти релігійних пісень та молитов для щоденних церковних відправ.

⁴ Духнович Олександр Васильович (1803-1865) – український письменник і педагог, культурно-освітній діяч «москвофільського» напрямку на Закарпатті.

бову зовсім дарувати. Ся частина, навчаючи хіба тим, що вказує наглядно, як люди не злі і не глупі, відбившись від живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвеччину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом. Під титулом «Народные сказки и приповедки на подлинных угрорусских наречиях» напечатав д.Сабов 15 казок та анекдотів і 10 пісень на різних угроруських діалектах з захованням (оскільки на се дозволяє невідлучна псевдоетимологічна правопись) їх фонетичних осібностей. Три пісеньки з Куцури, Петрівців і Керестура взяті зі збірки Врабеля. Побільшують вартість книжки два досить докладні (як для шкільних потреб) бібліографічні огляди: «Краткий очерк истории церковнословянского языка и словесности» Емануїла Рошковича (стор. 171-182) і «Очерк литературной деятельности и образования угрорусских» самого Є. Сабова (стор. 183-210). Як бачимо, книжка цінна, хоч впорядник її д. Сабов, очевидно «общеросс», нмагається і давно южноруською мовою та вповні ігнорує сучасну і давно южноруську літературу з виїмкою хіба Остромирового євангелія та літописі Нестора. Навіть «Слово о полку Игоря» для нього не існує!

ФРАНКО ПРО ЗАКАРПАТТЯ:

цитати з праць

* * *

...Угорсько-руська література щодо цього ще не виявила представників, вартих уваги. Нещаслива хвиля москвофільства, піднята вже нині покійним Адольфом Добрянським¹, відгородила місцеву інтелігенцію від єдиного джерела життєспроможної літератури – народного життя².

* * *

...Лежить щось у історії і в природі українського (південно-руського або малоруського) народу³, що вказує на тісний і тисячолітній зв'язок його людності з заселеною ним країною: та сама постійність і однаковість при частковій різномірності, та сама сонячна лагідність і живість, спарована з тужливістю, властивою степовій країні. Історичні досліді вистежують сліди сього народу майже аж до великої слов'янської міграції в VI в., показують його предків у напівзабутих антах, розвертають нам образ його родового і племінного життя в VIII і IX віках, виявляють перші сліди самостійних державних організацій між ними в першій половині IX віку, значно перед легендарним приходом варязьких трьох

¹ Добрянський Адольф Іванович (1817-1901) – реакційний публіцист і громадський діяч «москвофільського» напрямку на Закарпатті.

² Франко, І. Українці / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 193.

³ Українці або малоруси, звані також русинами, давніше русичами, южнорусами, по латині Rutheni, се парість північно-східного європейського племені слов'ян, що складається з южнорусів, великорусів і білорусів. Южноруси, у яких тепер назва українці, як вираз ново розбудженого національного самопізнання, розповсюджуються що раз більше, замешкують чи то збитою масою, чи більшими колоніями широкі простори краю від Попрада і Сяна в Галичині аж до stokів Кавказу і від південних stokів Карпат на Угорщині до рік Десни в Росії, не числячи численних колоній у південній Угорщині, Добруджі, північно-східній Азії, в Сполучених Державах і в Канаді північній, та в Бразилії і Аргентині в Південній Америці. Їх людність обіймає тепер поверх 30 мільйонів душ. Про їх історію від найдавніших часів див. простору «Історію Русі-України» проф. Михайла Грушевського, який перший том вийшов також по-німецьки і яка досі доведена до шостого тому.

братів, і доказують, що старе національне ім'я Русь не було імпортованим варязьким прозвищем, але місцевим вищлодом південноруської, спеціально полянської, київської державної організації. Ясне світло історії паде на сю південноруську державу аж у половині IX віку, за князювання Володимира Великого, який, зацеплене тут уже давно християнство, зробив державною релігією, релігією Руської держави, яка не була ним утворена, але вже тоді дійшла до вершини свого розвою і з кінцем його панування почала хилитися до упадку...⁴.

* * *

...Одною з таких не відомих досі територій я вважаю нашу Карпатську Русь, тобто весь обшир Карпатських гір, заселений русинами, починаючи від Спішу⁵ на заході і доходючи до Кімполунга на Буковині, разом з досить широкими підгір'ями на північ і на південь Карпат, по Перемишль, горішній Дністер, Прут і Черемош з одного, над Угом, Лаборцою⁶ і горішньою Тисою з другого боку. Етнографічно се (з виїмком найдальших західних осад) територія, найчистіше заселена русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативніша в захованні свого типу, своєї мови, звичаїв і способу життя. Історично се територія, найменше шарпана чужими наїздами, найзатишніша; хвилі історичних катастроф, що потрясли інші частини нашої вітчизни, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі рухи 1648-1649, півдські напади, на Угорщині боротьба курців з лабанцями⁷ – от і все. Та рівночасно суспільний побут народу був тут не такий тяжкий, як деінде. Країна переважно лісиста, бідна на хліб, робила неможливим заведення панцизного гніту, давала багато поля до кочового, пастирського або й

⁴ Франко, І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 195-196.

⁵ Спіш (Спішський комітат), Шариш (Шариський комітат) – території на східній Словаччині, заселені словаками і українцями.

⁶ Уг, Лаборца – теперішні назви річок: Уж, Лаборець, на Закарпатті і в східній Словаччині.

⁷ ... боротьба курців з лабанцями – визвольний рух в Угорщині на початку XVIII ст. під керівництвом Ференца Ракоці (1676-1735). Куруци – війська Ракоці. Лабанци – прихильники австрійського панування в Угорщині.

розбійницького життя. Часті неврожаї змушували здавна гірняків періодично шукати заробітків по долах; відси їх цікавість до новинок, до авантур і сміливих вандрівок. Освіта в тих сторонах здавна була мінімальна, держалася в селі звичайно в якійсь попівській родині. Се мало той добрий бік, що релігійна пропаганда, протестантська, уніатська чи католицька, не гарячила тут нікого. На прості обставини життя вистарчала проста етика, а для догматичних тонкостей не було зрозуміння...⁸.

* * *

...До нас дійшли чотири збірники, зложені або виключно, або переважно народною мовою при кінці XVIII в. і то всі чотири з північної Угорщини, а три подібні збірники з Галичини, зложені або в самих горах, або на Підгір'ю. Се збірники: С. Теслевцевого (додаток IV), Унгварський (дод. V), два рукописи з с. Літманової на Спішу⁹ (дод. VI і VII), Теодора Поповича Тухлянського (дод. VIII), і Кузиковича (дод. IX). Оці збірники дозволяють сказати декілька слів загальної характеристики. Їх автори, очевидно, сільські духовні, а їх рукописи – або готові проповіді, або матеріали, прилагоджені для витискання в проповідях. Але як же ж далеко відбігали ті проповіді від типу учительних євангелій! Коли там переважав простий виклад євангелія і головних точок віри та моралізація, тут найголовніше місце займають оповідання. Автори рукописів стягають для сеї цілі матеріал із усяких можливих джерел, із житій святих, із збірок середньовікових легенд і прикладів, із світських новел та казок або моралізаційних апологів, не гордують навіть оповіданнями, зачутими з народних уст, народними віруваннями та традиціями. Все те подиктоване щирим і гарячим бажанням – просвітити народ, напутити темних. Але при тім як же зворушує нас вид тих просвітителів! Вони ж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володіють, крім руської, ще церковною, польською чи, може, й ще якою мовою, та проте, від дійсної науки, тої, що була тоді в Європі, вони стоять майже так само далеко, як і їх неписьменні слухачі. Що може

⁸ Франко, І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 208-209.

⁹ ...два рукописи з с. Літманової на Спішу... - зберігаються в архіві І. Франка (ф. 3, № 4718, 4721).

бути наївніше частих упіменень тих проповідників: «Прислухайся добре отському мойому казаню, а будеш знати» се й те! Що може бути забавніше, як їх вияснювання природних явищ, як їх міфологічні коментарії про метеори, «сродія» і т. ін. (див. «Пам'ятки», I, 326-328; II, 105-106). На яким допотопнім рівні стоїть їх полеміка з недовірками! Сих наших проповідників не цікавлять ніякі догматичні тонкості ані діалектичні докази; їх теологія груба, антропоморфічна, примітивна, хоч і порушується в рамках «православної» церкви. Унії бачимо хіба сліди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цікавлять найбільше оповідання, чудеса; поза се їх моралізація обертається в тіснім крузі конвенціональної моралі, можна сказати, в крузі десятих заповідей, а пастирське богослов'є зводиться до давання «постраху християнського» і до упіменення, щоб люди не жалували давати духовному приносів. Але що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так се їх мова – проста народна, з мадяризмами і полонізмами, вживаними в даній місцевості, з закарпатського місцевого діалекту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв. А надто спосіб оповідання! Автори наших рукописних збірок ніде не перекладають дослівно своїх джерел, не переписують дослівно своїх взірців. Кожний із них бере зі свого взірця тільки основу і перероблює, переповідає її по-своєму, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоча автори збірок Унгварської, Теслевицьового і Тухлянської почасти черпають із спільних джерел, подають спільні оповідання, то, проте, ані одного оповідання не згоджується з другим дослівно, а звичайно переробка сягає далеко дальше поза стилістичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсім не як якісь святощі, а попросту як літературні теми, і оброблюють їх свобідно, силкуючись поперед усього надати їм по змозі яркий місцевий колорит. Старі патріархи і пророки, греки і римляни, царі і святі говорять тут зовсім так, як карпатурські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведінко. Пригадаю поведження Йосифових братів у Єгипті («Пам'ятки», I, 168-172) і їх характерну промову: «Ми сини патріарха Якова – може-сте чували про него». Пригадую епізод із Валааомом, де в однім рукописі сказано попросту, що Мадіаніти покликали його на поміч, а в другім

уже скомпоновано лист до нього від короля («Пам.», I, 258, 260) на взір численної в тім самім роді дипломатичної переписки, поданої в популярній «Алекандрії».

Бо й «Алекандрія» належала до тих творів, що в тім самім часі, в кінці XVII і на початку XVIII в., мали широку популярність на нашій території; і вона була перероблена таким самим методом. Ми маємо під рукою дві такі переробки: одну з північної Угорщини (див. додаток XI), а другу поміщену в Хітарським рукописі, описанім мною і д. Гнатоком¹⁰ («Записки», т. X, Misc., ст. 7-14). Про третю переробку, що була доконана на Покутті над Прутом в с. Льнинях Коломийського пов[іту], подав коротку звістку о. Петрушевич («Сводная лѣтопись 1700-1772 г.», стор. 102). Вона була списана 1726 р. Андрієм Помяковим «на малорусском нарѣччі»; рукопис знаходиться в бібліотеці о. Петрушевича. Надіючись з часом опублікувати ті переробки, я поки що даю тільки невеличкі проби їх текстів, вибираючи для сього один розділ, який подаю в обох переробках, а надто випис розділів, на які поділено текст повісті в обох переробках, і вставлений у оповідання виклад космографії (додаток XI).

Сімнадцятий вік був у нас загалом героїчним часом, а тим самим і часом, коли люди, самі переживаючи найрізномордніші пригоди, любувалися в оповіданнях таких пригод. Бачимо се і на нашій території, де те саме замилювання від міської інтелігенції звільна переходить і на села і стається мотивом до переболювання, перекладання різних романтичних повістей та легенд на народну мову...¹¹.

* * *

...Фатальним способом вища просвіта, замість зблизити русинів до живого джерела розвитку – народу і його мови, віддалила

¹⁰ ...в Хітарським рукописі, описанім мною і д. Гнатоком ... - Хітарський рукописний збірник першої половини XVIII ст., що містив «Алекандрію» і 9 легендарних повістей, вперше описали В. Гнатюк та І. Франко: Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський, тимчасові відомості). - ЗНТШ, т. X, 1896, Miscellanea, с. 7-14. Пізніше В. Гнатюк опублікував тексти легенд із цього збірника: Легенди з хітарського збірника (першої половини XVIII в.). ЗНТШ, т. XVI, 1897, с. 1-38.

¹¹ Франко, І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / І. Франко. - К. : Наук. думка, 1981. - С. 219-222.

їх від нього, повела інтелігенцію в обійми німців, поляків, мадяр, а простий народ лишила в темряві, або щонайбільше – лишила йому ті старі пам'ятки своєї письменської роботи, які ми оглянули вище і які він зберіг і зберігає й досі. Тільки менше освічені або вимково зорганізовані одиниці з-поміж тої інтелігенції не порвала зв'язків з простим народом і його мовою. До таких належав, мабуть Пастелій¹², мукачівський канонік з кінця XVIII в., що зложив сатиричну віршу на попа, яка заховалася в відписах у співаниках з додатками інших дяківських або селянських рук (див. дод. XXII, 36). Який контраст до нього творить інший церковний утроруський достойник – Гр. Таркович¹³, що 1805 р. складає віршу на честь палатина архикнязя Йосифа і в ній виразно відрікається простої мови, простого віршування:

*Бо где рык,
беч, бунч, крик,
звук, квак, клик,
там не мил лик;
за Ладу, Коляду, Лелію, Русалки
там гнусны п'сенки и просты пицалки –*

і вказує новій поезії садинок гідні теми – або «Невску нимфу плакати», або «колѣном и сердцем дати поклон глибокій» будапештському князеві^{14...15}

* * *

... А на другім кінці карпатського ланцюга, на Спішу, ми знаходимо писану пам'ятку – оповідання про віднайдення Тибету, що являється останнім огнивом сього легендарного ланцюга. Се оповідання пізніє, зложене в XVIII, а найдалі в XVII в., то проте воно цінне для нас як відгук прастарих загальноєвропейських мелодій,

¹² Пастелій Іван (1741-1799) – український історик і поет, викладач Мукачівської богословської школи.

¹³ Таркович Григорій (1752-1841) – український культурно-просвітній і церковний діяч, прашівський єпископ.

¹⁴ Див.: «Житє і слово», III, 462-463. Початок вірші Тарковича, надрукований тут із паперів Осипа Левицького, був надрукований ним у його «Граматиці» 1834, ст. 190.

¹⁵ Франко, І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 228.

як останній виприск великої духової течії, та при тім як проба акліматизування сього чужого добра на нашім ґрунті.

Оповідання, про яке тут мова, міститься в рукописі, який 1899 року привіз д. Гнатюк із села Літманової на Спішу в північній Угорщині. Подавши опис сього рукопису (Літм. Б.) в додатку VII, стор. 272-273 до моєї розвідки про карпаторуське письменство, я подаю з нього вповні статтю про віднайдення Тибету і поспробую потім на основі сказаного досі вияснити її походження й характер.

О ТИБЕТЪ ИЛИ О НОВОЗНАЙДЕНОМ СВѢТѢ В АЗИИ, ЗАПАДНЕЙ ЧАСТИ СВѢТА

Єден святоблिवый законник з ма[на]стыря палестинско[го] именем Антоній, послобивши житіє свое господу богу своему, пустил ся в дикій и непроходный пустынѣ в западную страну. И многіи пустынѣ обходячи зашол межі такіи лѣсы и скалы, которых от начала свѣта око чловѣчее видѣти ни нога дойти не могла. И так ходячи не могл юж назад вернути ся, але преходячи высокіи скалы, глибоко снѣгом окрытые, и не могучи з них сходити, копачи до снѣгу запинаячи на брющѣ яко нѣякій гад спущал ся в долини. И так през пол. Друга мѣ сяця труждаючи ся, з оструганными до крве руками и ногами на оных скалах пришол ко иным також высоты горам и скалам, але юж тыи обфитостю благовонных дров и овощами згодними до покарму чловѣчого проквитали, где не потреба юж было ни покармов, ни напоев во прагненю старати ся, бо от самых запахов з розмаитых и пожиточных овощей могл бы и скалки дній без покарму и без напою жыти. И там юж подобно собѣ глядаючи мѣсяця ко жытію пустелничому, вышол на єдну барзо высокую скалу и розьсмотряючи на всѣ стороны узрѣл на далекой и розкошной долинѣ великое барзо мѣсто и хотячи знати, шго то єст, и ишол ко нему. А ниж там дошел, сповнило ся другое полдруга мѣсяца, и всего пудшества [sic!] єго три мѣсяця. И проходячи к мѣсту видѣл, же єст барзо великое и богатое, люде в нем пекніи и уродливиі а покорьни, каждый єму кланяет ся и дивуют ся, шго такой за чловѣк, бо от начала свѣта не видали не слышали, иж бы был где на свѣтѣ иный чловѣчий народ, але так вѣрили и розумѣли, же только свѣта єст и людей, шго у них, бо они ни откале ниякого приходу ко своему

царству не мѣли, ни воєвал на них никто ни они ни на кого. К тому же вшеляких багатств, злата, сребра, шат розмаитых, стад велблжых, волов, овец и иных скотов пожыпковых и роботных довольно, виноград о и овошій розмаитых всѣ долины наполнены, толико же писма нѣякого не умѣли, през што память якого ли бытія не могла в них долго трвати. Єднак же о Христѣ мало пророчтва мѣли: же зшедши з неба жыл на земли и научал людій на добрії учинки и крестил их в имя отца и сина и святого духа, и оставивши намѣстников дванядесят, не знаючи жадного писма сам знову вознесся на небо и там живет яко бог. О чем през долгиі часы жуючи межи оными людми преподобный той законник Антоній не могли их ни о што пыгати ни отповѣдати им на их пытанія, покаль мовѣ языка их не приспособил ся. Єднак же пошанованя от всѣх мал великое и довольное выхованя. По немалых потом часах навикнувши мовѣ их оповѣдал им артикулы вѣры християнской, яко бог в трех особах ест на небѣ и на земли хвалимый, яко през сына своего Ісуса Христа подал избавленіе роду человекному, яко през духа святого просвѣтил вѣрных и научил безкнижныя апостолы всяких языков и письменых розумов, - и инья таемницѣ бозкой оповѣдал им. И тыи его науки слышачи велми его вси возлюбили, и оповидѣли о нем цареви своему. Той зовет ся Іоан пуп, который з великою радостію послал по него царскую свою колесницу, и сам в против ему вышедши з великою повагою и ушанованем впровадил до царской своеи полаты и просил его, абы докля сам схочет жыл с ним. И казал его звати человеком старого свѣта и проповѣдником вѣры правдивого бога, и всѣ уставы науки казал паном радным до книг вписати. Бо жычому там преподобному Антонію през двѣ лѣтѣ многіи людє не толко молодіи, но и подошлиі писма научили ся, намет и епископы, которых в том мѣстѣ было 24, вси писма святого учити ся дѣтем своїм казали, и от того часу епископы письменныи настали и цареве тоє мѣсто или царство зовет ся Тибет, а же недавних вѣков ест найденое и свѣту обявленное, прето менует ся новый свѣт. Долготою ест миль 24, кралею в нем живе 42, [sic! зам. 24]. И каждый свою власть маєт над людми; епископов ест 24, тыи вси до стола царского сѣдают, ходять в шатах до самой семлѣ, а пояс яко орар на правом рамени носят, и мовят, же так

Христос жыючи на земли ходил. Просеци [sic!] по полях около мѣста чынят в каждый новый четвер, и крижы ставят по межах, и заклинают злых духов, которых там много живет барзо и пакости великіи и напасти людем чынят. Дѣтем при крещеніи яко найбрытшіи имена дают, именуют их гадами, ужами, ящурками, глистами, жабами, мышами и иными мерзотами, а то для того, их мовят: на красное имено человеचे злыи духове велми наступают, а на шпетное не творять ся. Зима в том орсагу барзо долго бывает, же часом и през девять мѣсяцев тырвает; для того много паши для статков нарабляют, и для себе мяса в бочки набивают и солят, бо посту николи не мают, а в мѣсто недѣли субботы святят. Єднак же вшелякіи пожытки, вина, збожа, оводи обфито им родять ся, и николи драго жадная рѣч не бывает. Воды мают з криниц барзо здоровыи, але рѣки ани потока текучого не знают. Вѣтров великих ни граду ни громов ни дождов пролуйных николи не бывает, але снѣги на нѣкоторых місцях нигда не гинут, и сут такіи скалы по горах, же хот бы и наибольшій снѣг падал, то ся на них зараз стопит. И в тых горах крушков златых и срѣбных барзо много, прето там и злата [sic!] не у великой цѣнѣ єст, бо єго никто нигде не выпровадил. Оружія ни якого люде не знают, и не толко бити ся, але и вадити ся не умѣют, и кто б на кого имено божію взывал в звадѣ, рок будет у вязѣню сѣдѣти; а кто бы дїяволом проклинал, дол выкопавши всадыть єго зязаного и каменем примечут. И на вшидко єст справедливость прудкая.

Так пребывши там Антоній и научивши царя и люде вѣры и писма святого и всѣми артикулами христїянскими утвердивши, и церков Преображенія зфундовавши, и по двох лѣтах пожегнавши всѣх з великим жалем, взявши бога на помощ пустил ся до Палестины, з которым выправил цар дванадесят мужій статочних и подарунки до палестинского монастыря, иж єст на гробѣ пресвятыя дѣвы богородици, послал 12 гривен злата, особливе самого Антонія достойно ударувавши и той щасливе хоть з великим трудом вернувши ся до Палестины, отпочиновши оным мужем, знову с благословеніем старших выправил с ними двох святобливих законников для большего умноженія вѣры христїянскои. И так увѣданный єст Тыбет, царство пупа Іоана и названный єст новый свѣт и славу божію. Аминь».

Сей текст являється компіляцією найрізніших елементів, та притім з місцевим угороруським колоритом. Сей місцевий колорит видно не тільки в мові, але головню в тій особливій увазі, яку звертає автор на життя гірняків, на довгу зиму в горах, на місця, покриті вічним снігом, на потребу дроблення великих запасів папі і живності на остру і довгу гірську зиму. Що наш текст – проба компіляції, зроблена в західнокарпатських горах чоловіком малоосвіченим, се показує його баламутна географія, якої він, певно, не взяв із жодного писаного ані друкованого джерела. Найправдоподібнішим буде припущення, що наш карпаторус написав своє оповідання, полапавши з наслуху різні відомості і силкувався прочити з них якийсь одноцільний образ.

Що ж то за відомості і з яких джерел походили вони?

Назва Попа Івана, вилетена в се оповідання, і деякі деталі велять нам догадуватися, що автор таким чи іншим способом був ознайомлений з легендою про Попа Івана. І то – додаймо зараз – не з тою її пізньою версією, яку знаходимо у Бельського, а з давнім листом Івана Пресвітера, царя індійського. Тибет, у яким панує «Пуп Іван» нашого тексту, лежить на «захід від Єрусалима». Та що у нашого автора й уся Азія називається західною частиною світу, то можемо сказати напевно, що в джерелі, з якого він черпав своє оповідання, говорилося про східний напрям. До Тибету від Єрусалима три місяці ходу через пустині і страшні, безлюдні гори. І в повісті про Варлаама Індія відділена від Сенаару (Месопотамії) великою пустинею, через яку треба йти кілька тижнів. Лист Івана Пресвітера нагадує дати про топографію Тибету, хоч цифри в нашій текста інші. Та тут і там країна Попа Івана розділена на васальні королівства – там їх 72, а тут лиш третя часть того. Інтересна згадка про 24 єпископів, що всі засідають до столі з королем; аналогічну деталь бачимо і в руській «Сказанію о царствѣ Индѣйском». Із чудес індійського краю, якими заповнений лист Попа Івана, тут лишилися ледве маленькі, невиразні сліди. Карпаторуський автор занадто сильно вірить у існування всякої «погані», щоб відважився детально описувати її; всі ті дивовижі і прочвари, се для нього витвори, втілення злого духа, і він вдоволяється сумаричною згадкою, що там «злых духов много живет барзо и пакости великіи и напасти людем чинят». І знов чисто місцева

риса – говориться про процесії, які обходять по полях кожного року в новий четвер, себто в четвер по Зелених святах – один із найбільше поетичних і улюблених обрядів у наших підгорян та гірняків, і про звичай – ставити хрести по межах, звичайно також дуже розширений на карпаторуській території.

Є ще один, цікаво перероблений відгук листа Пресвітера Івана в нашій тексті. Ми бачили там запевнення індійського володаря, що в його царстві нема ні злодіїв, ні розбійників, ні завидливих. Карпаторуський текст модифікує це твердження відповідно до спеціальних етичних поглядів, вироблених у нас проповіддю вроді тої, якої зразки маємо в збірці Степана Теслевцьового та популярних учительних євангеліях. В царстві Попа Івана панує «справедливість прудкая», але найтяжчі провини, про які згадує автор, се взивання імені божого надармо і прокляття іменем диявола. Недаром наші старі «Ізмарагди» та «Маргарити»¹⁶ так завзято виступали проти «лихословія», «скверных словес», недаром популярна проповідь усю етику ставила на дуалістичнім становищі боротьби між богом і чортом.

Багатство золота і срібла в краю Попа Івана не дуже імпонує авторові нашого оповідання. Він не описує ані палац, ані золотих і срібних стовпів, ані дорогого каміння. Його далеко більше обходять деталі хліборобського життя в тій далекій країні: багатство збіжжя, вина; садовини, доброї води і папі, а також брак вітрів, громів, граду і повеней, тих поконвічних ворогів убогого гірняка-хлібороба та пастуха. Се дає нам підставу твердити, що автором сього оповідання був чоловік, близький до народу, селянин, правдоподібно сільський духовний старої дати, або який бувалий дяк.

Та є в тім оповіданні дещо таке, що нагадує нам протестантські впливи. Згадка про те, що люди в царстві Попа Івана «не толко бити ся, але и вадити ся не умѣют», нагадує тих тихих і сумирних ідеальних християн у листі Половця Смери. Згадка про те, що тамошні єпископи «ходять в шатах до самої землѣ, а пояс яко оран на правом рамени носят», се немов опис одного малюнка, вставленого в видання «Хроніки» Бельського, де так змальовані абіссінські духовні. На Бельського вказує згадка про те, що піддані Попа Івана святкують

¹⁶ ...наші старі «Ізмарагди» та «Маргарити» – збірники морально-повчальних творів у давній українській літературі.

суботу замість неділі; загалом на протестантський вплив показує те, що піднесено там брак постів. На Бельського вкінці вказує й сама назва Тібет, хоч у Бельського так називається орда татарська, підвладна Унханові «którego powszechnie zową Porijjan»...¹⁷.

---

¹⁷ Франко, І. Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 414-419.

З ПОГЛЯДУ НАУКОВЦІВ

ЗАКАРПАТСЬКЕ ФРАНКОЗНАВСТВО¹

Відразу зазначу ланцюжок із п'ятнадцяти імен дослідників проблеми «Іван Франко і Закарпаття». За роком «письмового» дебюту їх можна розташувати у такій логічно-часовій послідовності: Юрій Калман Жаткович (1898), Гядор Стрипський (1900), Іван Панькевич (1926), Володимир Бірчак (1936), Микола Ясько (1954), Павло Лісовий (1955), Іван Долгош (1956), Василь Микитась (1956), Яків Штернберг (1957), Іван Вишневецький (1962), Юрій Качій (1963), Олекса Мишанич (1964), Євген Кирилук (1965), Олег Мазурок (1986), автор цих рядків (1991).

Окрім усього, Юрій Жаткович і Гядор Стрипський у подальшому самі посіли місце чільних об'єктів досліджень у своєрідній науковій моделі, де значком «→» можна позначити творчий імпульс, а «↔» відображає тривку співпраці. Ця модель складена з ключових учасників подій та авторитетних інтерпретаторів минулого і поточної дійсності Закарпаття: Михайло Драгоманов (↔ Анатолій Кралицький) → Іван Франко (↔ Володимир Гнатюк ↔ Юрій Жаткович) ↔ Гядор Стрипський.

Праці дев'ятох українських дослідників різних поколінь і різної кваліфікації лежать в основі вивчення і популяризації впливу Івана Франка на місцеву інтелектуальну традицію та гуманітаристику (у вужчому значенні). Йдеться про філологів Володимира Бірчака (1881-1952), Івана Панькевича (1887-1958), Миколу Яська (1890-1960), Павла Лісового (1923-2001), Василя Микитася (1924-2002) та Олексу Мишанича (1933-2004), істориків Якова Штернберга (1924-

¹ Із монографії: Офіцинський, Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2011. – 248 с.

1992), Юрія Качія (1925-1990) та Олега Мазурка (нар. 1937 р.). Їхнє життя і наукова діяльність тісно переплелися із Закарпаттям.

До речі, знакові фігури закарпатського франкознавства вирости в різних регіонах України: Львівщина (В. Бірчак, І. Панькевич), Полтавщина (М. Ясько), Хмельниччина (П. Лісовий), Дніпропетровщина (В. Микитась), Закарпаття (Ю. Качій, О. Мишанич), Рівненщина (О. Мазурок). А батьківщина Я. Штернберга – м. Нодьварод, Румунія.

Бачимо у них дипломи відомих університетів: Віденського (І. Панькевич), Львівського (В. Бірчак), Ленінградського (Я. Штернберг), Дніпропетровського (В. Микитась), Ужгородського (П. Лісовий, Ю. Качій, О. Мишанич, О. Мазурок). М. Ясько закінчив Київський інститут народного господарства, причому юридичний факультет. На філолога перекваліфікувався вже у зрілому віці (40-літнім), позаяк не міг працювати за фахом через репресованого батька.

Цікавий збіг. О. Мазурок народився в один день із І. Франком – 27 серпня, щоправда, з інтервалом у 81 рік. Очевидно, на підсвідомому рівні це стало спонукою для духовної сув'язі генія та його життєписця.

Закарпатське франкознавство відразу ж переросло не тільки вузькі крайові рамки, але й національні (всеукраїнські), вийшовши на широкий славистичний контекст. Ряд дослідників перебрали на себе функції модераторів у справі вивчення і популяризації спадщини Івана Франка у країнах Карпатського регіону: Угорщині (Ю. Жаткович, Г. Стрипський, Я. Штернберг) та Чехословаччині (одночасно у територіальних межах двох нинішніх держав: Чехії та Словаччини – І. Панькевич, В. Бірчак).

У цілому ця проблематика поєднала дві близькі, але різнопланові міждисциплінарні галузі – франкознавство і краєзнавство. При цьому вона поставила рекорди за креативною притягальністю впродовж уже понад столітній відтинок. Її розробка триває.

ЗАЧИНАТЕЛІ.

ЮРІЙ КАЛМАН ЖАТКОВИЧ. ПЯДОР СТРИПСЬКИЙ

Закарпатське франкознавство розпочинається в 1898 р. коротким повідомленням греко-католицького священника Юрія

Калмана Жатковича (1855-1920), котрий служив парохом у селі Стройному (нині Свалявський район Закарпатської області) [1, с. 187-189]. Він звітував про свою дворічну працю над перекладами угорською Франкової прози і драматургії: збірки оповідань «В поті чола», повісті «Для домашнього вогнища» і трьох п'єс: «Учитель», «Кам'яна душа», «Украдене щастя».

Того року (1898-го) 25-ліття творчості Івана Франка збіглося із століттям українського літературного відродження. Тому лаконічна назва наукового есе Ю. Жатковича у значній мірі виявилася достоту символічною. По суті, йшлося про щирий намір (справжній привіт) місцевої інтелігенції – провідної верстви закарпатських українців (угорських русинів) – повноцінно увійти у вже на ту пору потужне всеукраїнське інтелектуальне річище.

Доти закарпатці успішно інтегрувались із допомогою галичан у русофільську течію. Отже, не випадково саме 1898 р. Юрія Жатковича обрано дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові.

Весною 1896 р. І. Франко свою прозову книжку «В поті чола» з дарчим написом подарував Ю. Жатковичу через В. Гнатюка, котрий тоді проводив у Закарпатті фольклорну експедицію і завітав у Стройне. Листування Ю. Жатковича і В. Гнатюка розпочалося восени 1895 р. і тривало двадцять років (до 1914-го). Збереглося 89 листів обсягом 218 рукописних сторінок.

Із листів від 13 і 17 червня 1896 р. довідуємося про твердий намір Юрія Жатковича перекладати Івана Франка: спочатку оповідання, а потім (5 і 25 листопада, 6 грудня 1896 р.) драматургію [2, с. 16, 42, 49, 51-55]. Перекладені п'єси він відправив у середині листопада і на початку грудня 1896-го у Будапешт директорам Угорського національного театру («Украдене щастя») і театру комедії («Кам'яна душа») для можливої постановки.

Крім того, Ю. Жаткович став постійним читачем літературно-наукового журналу «Житє і слово», що виходив за Франковою редакцією до 1897 р. включно. У львівському журналі «Зоря» (1897, № 2) В. Гнатюк розмістив свою замітку «Переклади Ю. Жатковичем творів І. Франка угорською мовою».

У наступному літературно-науковому збірнику – з нагоди 40-ліття творчості Івана Франка – Юрій Жаткович теж стисло роз-

повів про переклади короткої Франкової прози угорською мовою [3, с. 177-178].

Починаючи з 1896 р. Ю. Жаткович переклав угорською декілька оповідань І. Франка. П'ять із них побачили світ – «Грицева шкільна наука», «Schönschreiben», «Історія моєї січкарні», «Домашній промисел», «Хлопська комісія». Їх опублікували закарпатські щотижневі газети, що виходили головним чином в Ужгороді – «Kelet» (ред. о. К. Невіцький), «Kárpáti Lapok» (ред. В. Романцьо), «Görög Katholikus Hírlap» (ред. В. Камінський), а також «Bereg» і центральна «Budapesti Hírlap». В останній побачила світ «Грицева шкільна наука» (30 грудня 1896 р.).

Станом на 1898 р. Ю. Жаткович переклав три п'єси І. Франка: «Украдене щастя», «Кам'яна душа» та «Учитель», які не знайшли тоді свого видавця і постановника. Так само не вистачило місця в угорській періодиці для публікації перекладених повістей «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки» (для щоденника «Alkomány») та кількох інших творів.

Невдовзі у будапештському журналі «Magyar Szemle» (1900, № 26) Ю. Жаткович подав нарис про українську літературу, де І. Франкові приділено значну увагу. У 1902 р. Літературне товариство імені Святого Стефана в Будапешті випустило окремою книжечкою Франкове оповідання «Гриць і панич».

Без цього викладеного вище сюжету далі не обходилися дослідники літературного процесу Закарпаття. Навіть такі проти-лежні за етнополітичними орієнтаціями, як русофіл Євген Недзельський та українські патріоти Володимир Бірчак і Микола Лелекач [4, с. 256-258; 5, с. 150-152; 6, с. 229-257, 238, 250].

Згодом, у другій половині ХХ століття зазначений аспект став своєрідною «фішкою» – культовим або ж найулюбленішим аргументом у когорти дослідників і популяризаторів міжрегіональних культурних взаємин: між Закарпаттям і Великою Україною, між Закарпаттям і Галичиною і так далі.

В епіцентрі перебували геніальна постать І. Франка у контакті з визначними закарпатськими культурними діячами – священиком Ю. Жатковичем і славістом Г. Стрипським. Щоправда, соціальне становище (парафіяльний греко-католицький священик) Ю. Жатковича радянськими ученими не афішувалося або ж фіксувалося не вельми охоче.

Гіядор Стрипський (1875-1946) провів дитинство поблизу Мукачеве – у селах Шелестово і Руське. До 1910 р. він був пов'язаний з Коложварським університетом (нині місто Клуж-Напока), далі – з Угорським національним музеєм. У 1913 р. став членом Румунської академії наук. Водночас у його студентській біографії був зимовий семестр 1897/1898 навчального року, проведений у Львівському університеті на стипендію Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Редагуючи протягом 1916-го у Будапешті журнал «Ukrania», Г. Стрипський подав розгорнутий некролог на смерть І. Франка (№ 9-10), з яким він заприятелював ще студентом (1897), мав особисті зустрічі та досвід творчої співпраці.

У 1900 р. для ужгородської газети «Kelet» Стрипський переклав Франковий «Добрий заробок», а у 1907-му для коложварської «Erdélyi Hírlap» – аж три оповідання: згаданий «Добрий заробок», а також «Олівець» та «Історія моєї січкарні».

Згодом у «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка» (1908) І. Франко розмістив дослідження «Нові матеріали до історії українського вертепа», де подав текст різдвяного «Бетлегема» у с. Верхня Апша, комітат Мараморош (нині Верхнє Водяне Рахівського району), записаний Г. Стрипським.

Того ж року (1908) в угорському журналі «Etnographia» Гіядор Стрипський надрукував реферат «Лайош Кошут у русинській народній поезії», взявши за основу статтю І. Франка «Кошут і Кошутська війна», оприлюднену в журналі «Житє і слово» (1894).

У 1914-му Г. Стрипський був серед 24 славістів світу й українських письменників, які вшанували творче сорокаріччя Івана Франка спочатку в «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка» (1913 – 1914 рр., том 117-118), а невдовзі – в розширеному літературно-науковому збірнику [7, с. 179-195]. Цікаво, що його статтю розмістили вслід за дописом Ю. Жатковича.

У журналі «Ukrania» (1916 р., номери 11-18) Гіядор Стрипський оприлюднив свої переклади угорською соціально-побутових оповідань І. Франка «Історія моєї січкарні» та «До світла», вірш «Каменярі» (переклад відомого поета Арпада Земшлені за підрядником Г. Стрипського).

У фондах Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді зберігаються примірники «До світла (Оповідання арештанта)» (ар-

хівний № 6844), що побачило світ у Будапешті 1916 р. як перший випуск запланованої Г. Стрипським «Української бібліотеки» [8]. Щоправда, назву перекладено трохи інакше – «A veres zsidófiú története» («Оповідь побитого єврейського хлопчика»).

Ота книжечка (заввишки 15,5 і завширшки 11 см) коштувала 40 філерів. На форзацах подано короткий нарис про Україну та головні віхи її історії, на задньому шмуцтитуллі – карта українських етнічних земель, включно з Кримом і Кубанню, але виключаючи Закарпаття. Це зрозуміло, адже Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини, котра вела тоді війну проти Російської імперії. Посилена військова цензура не тільки заборонила б друк, але й подбала б про взяття видавця під варту та його подальшу відправку в політичну в'язницю Талергоф.

У Закарпатському краєзнавчому музеї зберігаються вирізки з опублікованими перекладами Г. Стрипським оповідань І. Франка у газеті «Erdélyi Hírlap» за 1907 р. (арх. № 6849, 6850, 6851). Мова йде про оповідання «Олівець» («A ceruza») (31 березня), «Історія моєї січкарні» («Az én szecskavágóm története») (7 липня), «Добрий заробок» («Jó kereset») (очевидно, у травні, хоч точної дати не вказано).

Гядор Стрипський тоді ж, у 1907-му, зазначив, що переклав твори із малоросійської (русинської) (kisorosz (rutének), а вже за кілька років (у 1916-му) чітко фіксував сучасний етнонім – український.

Не скоро у Закарпатті знову з'явилися перекладачі художніх творів Івана Франка угорською мовою. У серії «Шкільна бібліотека класиків» видавництва «Радянська школа» (Київ – Ужгород) п'ятитисячним тиражем вийшли у 1949 р. його «Вибрані оповідання» («Válogatott elbeszélések») (248 стор., ціна 9 крб. 20 коп.), перекладені Ласлом Шандором і з післямовою Т. Магліна.

Згодом (1957) двотисячним тиражем побачила світ повість «Борислав сміється» («Borislav nevet») (297 стор., 1 крб. 50 коп.) у перекладі Лайоша Золтана.

Третій видавничий проект вразив міждержавним розмахом. У 1970 р. видавництва «Карпати» (Ужгород) і «Európa» (Будапешт) накладом 3350 примірників випустили вибране І. Франка (вірші, оповідання, драма «Украдене щастя») під назвою «Беркут» («Királysas») (448 стор., 1 крб. 75 коп. або 26 фоліантів).

Упорядником і автором післямови виступила Сара Коріг, а перекладацький колектив зібрався значний та солідний: Ласло Балла, Імре Гьорьог, Єва Грігаші, Мартон Колач, Сара Коріг, Омі Карольї, Гейза Кийпеш, Золтан Мойтеньї, Дьордь Радо, Юдіт Шандор, Ласло Шандор, Іштван Товтфалуші, Міклош Відор, Шандор Вйореш, Арпад Земплені. Багато з них мали закарпатське коріння, тобто представляли угорську літературу Закарпаття.

Образно кажучи, сформувався серйозний депозитарій Франкових творів угорською мовою, звідки не водночас робилися передруки. Так, «Kárpáti Kalendárium-1976» умістив «Гімн» («Himnusz») (С. 76), перекладений Гейзою Кийпешем.

Український письменник Юрій Шкробинець (1928-2001) теж спеціалізувався на поетичному перекладі. В обласній газеті «Kárpáti Igaz Szó» 27 серпня 1986 р. він відтворив угорською мовою дві Франкові поезії: «Чого являється мені» та «Безмежнеє поле».

Останнє, четверте закарпатське видання вибраних творів І. Франка угорською мовою (270 стор.) побачило світ 2008 р. у тому ж видавництві «Карпати» тиражем 1 тис. примірників. В оформленні обкладинки використано портрет закарпатського художника Сергія Глущука.

Усі переклади упорядкував найбільший у краї угорський письменник Ласло Балла. Найвідоміші поезії І. Франка переклали знані з попереднього видання Ласло Балла, Міклош Відор, Шандор Вйореш, Єва Грігаші (поема «Мойсей»), Омі Карольї, Гейза Кийпеш, Мартон Колач, Золтан Мойтеньї, а прозу (оповідання) – Імре Гьорьог, Ласло Шандор.

На початку ХХ століття в Закарпатті лірику і коротку прозу Івана Франка друкували не тільки угорською, але й руською (українською). Починаючи з 1900 р. чимало оповідань і віршів опублікували тижневики «Наука» в Ужгороді (у 1911 – 1913 рр., коли її видавав А. Волошин, газета виходила щомісячно на 32-х стор.) і «Неділя» в Будапешті (ред. М. Врabelь, книжку якого рецензував І. Франко). Деяко потрапляло на сторінки календарів-«місяцесловів», зокрема на 1914 р.

Г. Стрицький дуже ретельно співпрацював із «Наукою» («духовна і учительна газета для угро-руського народу») під псевдонімами Я. Біленький та Ядор. Приміром, у газеті друкувалися

Франкові поезії «Великдень 1848 року» (1902, № 19, 12(25) вересня, с. 2-3) та «З новим роком» (останній номер за 1920 рік, с. 4).

Цікаво, що у 1902-му не обійшлося без підзаголовка «Из украинского переложено в малорусскую мову». Тоді у Закарпатті, очевидно, побутувала політична традиція розрізняти українську мову (Галичина), малоруську (Наддніпрянина) і угоруську (Закарпаття). У той же час у наукових колах серйозної етнічної різниці між зазначеними частинами одного народу не робилося.

У випусках «Науки» 1912 р. за квітень (№ 4, с. 12-15), травень (№ 5, с. 13-16), вересень (№ 9, с. 14-17) і листопад (№ 11, с. 10-13) Г. Стрипський подав казку «Лис Микита» І. Франка як «славного поета малоруської літератури».

Показовою є примітка до першої публікації. Позаяк «деякими верхніми формами розлучає угро-руськое письменство от українсько-руського, дозволили ми собі одержу Микити подекуди полатати і так її до нашого небосклону приспособити».

Наступного року (1913) в «Науці» в огляді видань львівської «Просвіти» він висловив надію далі вміщувати Франкові твори (№ 10, жовтень, с. 23-27).

Пізніше серед значних публікацій бачимо уривки (три пісні) з поеми «Мойсей», поданих «Наукою» 4 вересня 1921 р. (С. 2-3). А передував цій публікації редакційний нарис («бесіда») у попередньому номері [9, с. 3].

У ньому йшлося про величезну суспільну вагу генія («Іван Франко для молодого малоруського покоління все») і непересічне смислове навантаження його творчого доробку («його поезії – се кришталі його душі»).

ОСНОВОПОЛОЖНИК. ІВАН ПАНЬКЕВИЧ

Донині актуальні ідеї на тему «Іван Франко і Закарпаття», висловлені з тридцятилітнім інтервалом Іваном Панькевичем, учителем Ужгородської гімназії (1924-1938), а потім доцентом Карлового університету в Празі (1947-1952). Він першим пильно простежив роль Михайла Драгоманова у поверненні Івана Франка до студій над закарпатською проблематикою, його особистому сприянні місцевому українофільському руху [10, с. 292-294; 11, с. 76-82].

Так, у 1894 р. в журналі «Житє і слово» І. Франко вмістив літературно-фольклорні матеріали ігумена Мукачівського греко-католицького монастиря Анатолія Кралицького (1835-1894), отримані від Михайла Драгоманова.

Починаючи з 1860-х рр. А. Кралицький активно публікувався у русофільських виданнях Львова. У 1875-му зустрічався з М. Драгомановим, який подорожував кіньми і потрапив у Закарпаття (спочатку в Рахівщину) із галицької Гуцульщини – із села Жаб'є (нині селище міського типу Верховина, районний центр в Івано-Франківській області).

Анатолій Кралицький помер за кілька місяців до зазначеної публікації у журналі «Житє і слово» – 30 січня за старим стилем. Про свій намір опублікувати його твори І. Франко повідомив М. Драгоманова у листі від 11-19 березня 1894 р. [12, 474-475].

Також І. Панькевич вказав на велике морально-патріотичне значення короткочасної діяльності у 1895 р. львівського «Угроського фонду» та його «Комітету в справах угро-руських». Фонд засновано з фінансової ініціативи східноукраїнського культурно-просвітнього діяча Миколи Ковалевського.

Фактично І. Франко був єдиним скарбником-розпорядником «Угро-руського фонду», що мав фінансувати науково-популярні та просвітницькі брошури для угорських русинів.

Того ж року (1895) як відбитка з часопису «Народ» побачила світ перша брошура, впорядкована М. Павликом [13]. Услід за нею – розвідка І. Франка у журналі «Житє і слово», де проаналізовано вірш 1805 р. безіменного «угроруського патріота» [14, с. 461-465].

Учений припускав, що авторство належить Григорію Тарковичу (1752-1841), тодішньому цензору руських книг в угорській частині Австрійської імперії. Потім його призначили Пряпівським греко-католицьким єпископом (з 1821 р.).

Відразу після розвідки подано біографічну довідку про Г. Тарковича, уродження села Пасіка на Свалявщині, підготовлену галицьким бібліографом Іваном Левицьким (с. 465-466).

При цьому Іван Панькевич примітив і виокремив посередницьку місію фольклориста Володимира Гнатюка в часі його експедицій у 1895-1903 рр. в Угорську Русь.

Із подвижництва В. Гнатюка сильно користав І. Франко: як документами і матеріалами для вдоволення своїх наукових інтересів, так і налагодженими прямими зв'язками з місцевими українофілами Юрієм Калманом Жатковичем і Гядором Стрипським.

Огі думки Івана Панькевича знайшли прихильність красназавця Юрія Качія [15, с. 117-119], літературознавців Василя Микитася [16, с. 48, 57, 60-65, 87; 17, с. 25-27, 42] та Любиці Баботи [18, с. 141-145; 19, с. 1097-1103], історика Олега Мазурка (у співавторстві та одноосібно) [20, с. 82-89; 21, с. 7]. На жаль, зауважений науковий пріоритет не завжди ними зазначався.

Цим далеко не вичерпується внесок І. Панькевича у франкознавство. Він оприлюднив низку статей українською, німецькою і чеською мовами, де приділив доволі уваги маловідомому тоді ранньому періоду творчості Івана Франка та формуванню естетичних засад у його інтенсивній літературно-критичній діяльності [22, с. 265-268; 23, с. 4; 24, с. 144-150; 25, с. 372-384; 26, с. 404-420; 27, с. 442-448].

У той же час І. Панькевич активно відстежував найновіші франкознавчі дослідження і подав кваліфікований розбір декількох із них. Також він пригадав про роки свого навчання у Відні з сином І. Франка Тарасом, те, як Іван Франко виступав на народному зібранні (віче) [28, с. 17-42].

Іван Панькевич виявився одним із чільних співавторів (разом із славістами Вацлавом Жідліцьким, Орестом Зілінським та іншими) капітального наукового збірника Словацької академії наук «З історії чехословацько-українських зв'язків» (687 стор.). Він побачив світ у Братиславі 1959 р. вже після смерті І. Панькевича. Збірник присвячено століттю з дня народження Івана Франка, «революційного демократа і борця за ідею слов'янської взаємності».

У збірнику подано статтю І. Панькевича «Західноукраїнське літературне відродження і Ян Коллар» (с. 253-280). Вона покликана до життя творчим імпульсом Франкової розвідки «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер».

У пору творчого розквіту Івана Панькевича (1920-1930-ті рр.) життя і творчість Івана Франка широко подавалися закарпатською періодикою різних суспільно-політичних сил. У тому числі

– комуністичними тижневиками «Карпатська правда» і «Працююча молодь», журналом «Наша земля», календарями «Карпатської правди» на 1927 і 1928 рр.

Найбільше постарався навчально-освітній журнал «Наш рідний край» (близько двадцяти переважно поетичних публікацій, у т. ч. фрагментів з поеми «Мойсей» – 1935, ч. 9) та його додаток «Віночок для підкарпатських діточок», де дитячі твори Івана Франка (зокрема, уривки з казки «Лис Микита») і поетеси Марії Підгірянки домінували.

Цей журнал із додатком редагували журналіст Ярослав Розвода, учений та педагог Іван Панькевич, письменник і педагог Олександр Маркуш. Часто редакція супроводила передруки примітками з нагадуваннями хто такий І. Франко та у чому його велич, а також невеличкими біографічними врізками.

Поважними публікаторами Франкової прози, драматургії, перекладів стали двотижневі газети «Зоря» («народноосвітня новинка», ред. К. Коханий, П. Федор) та «Земля і Воля» (орган Республіканської хліборобської партії, гол. ред. С. Ключурак), тижневики «Свобода» (орган Християнської народної партії, раніше – «Наука», ред.-вид. А. Волошин), «Неділя русина» (ілюстрований недільний додаток до щоденника «Русин», гол. ред. Ф. Тіхий), «Українське слово» («незалежний суспільно-політичний часопис», гол. ред. і вид. М. Брашайко), «Пробоем» і «Наступ» (видавали українські націоналісти-мельниківці, гол. ред. С. Росоха), журналів «Пчілка» (ілюстрований місячник для школярів, гол. ред. А. Волошин), «Голос життя» (орган Союзу працюючого селянства, ред. А. Мондок) та чимала низка інших видань.

Так, прокомуністичний двотижневик «Голос життя» подав уривок з оповідання «Задля празника» (1929, ч. 1, 15 жовтня, с. 3-4), християнсько-народна газета «Свобода» – оповідання «Легенда про Пілата» (12 квітня 1928 р., с. 2), націоналістичний журнал «Пробоем» – гімн «Не пора» (1936, ч. 4-5, с. 49), незалежний часопис «Українське слово» – вірші «Де єсть руська вітчизна?» (3 жовтня 1935 р., с. 3), «Етимологічний гімн» (29 липня 1937 р., с. 3, з редакційною приміткою, що вірш, можливо належить І. Франку) та уривок з поеми «Великі роковини» (21 травня 1936 р., с. 3).

У «Календарі робітників і селян на рік 1938» (Ужгород – Мукачево, 1937), вищупшеному редактором С. Довгалем під егідою Че-

хословацької соціал-демократичної робітничої партії, знайшлося місце двом Франковим віршам «Вічний революціонер» і «Антошкові П.» (с. 20, 69).

Останній у міжвоєнну пору в Закарпатті передруковувався найчастіше, у т. ч. приводився Іваном Панькевичем у його гостро полемічній «Відповіді на анонімну брошуру» (педагогічний журнал «Підкарпатська Русь», 1930, с. 200-208).

Раніше у тому ж річнику поезію І. Франка «На ріках вавилонських» учитель гімназії Корнило Заклинський майстерно вмонтував у свою статтю «Національне виховання» (с. 56-61).

ВИХОВНИК. ВОЛОДИМИР БІРЧАК

Ужгородське «Українське слово» примітне двома статтями, присвяченими 20-й роковині смерті Івана Франка. Перша належить перу видатного закарпатського журналіста і письменника Василя Гренджі-Донського [29].

Друга – редакційна передовиця. Ймовірніше, вона написана сумлінним виховником свідомих українців, відомим літературознавцем, а тоді ще й популярним фейлетоністом Володимиром Бірчаком [30, с. 1]. У ній йдеться про просвітянське вшанування пам'яті І. Франка у Воловому (нині смт. Міжгір'я), висвітлюється Франків внесок у національне відродження закарпатських українців, згадано «Комітет для справ угороруських», протест «І ми в Європі», переклади Ю. Жатковича і т. ін.

В «Українському слові» знайдемо ще принаймні чотири статті Володимира Бірчака, де образ і слово Івана Франка посіли чільне місце [31, с. 269-276]. Вони підписані криптонімом В. Б., псевдонімом Н.А. Коліні або подані без жодного підпису. Так, у розлогій статті «Наша криза» (1932, ч. 1-3, 8) автор відніс І. Франка до тих учених мужів, перед якими й нині варто зняти капелюха. Апелюючи до інтелігенції, Бірчак спрямовував її до безкорисливої подвижницької діяльності, взірцем якої слугував Франко. Свої настанови він увиразнив цитатою зі знаменитого вірша «Каменярі». Адже за промоценою важкою працею дорого годі чекати слави, але люди, все ж, плідуть саме нею.

Володимир Бірчак був майстром витонченої повчально-застережливої публіцистики. Одна з його статей «Ніколи не вір ні

в які дива!» (1938, ч. 57) була протиотрутою щодо розповсюдників брехливої інформації, або, сучасною мовою, поденників чорного піару. Її назвою стали рядки з Франкової поезії «Притча про нерозум».

Проте В. Бірчак застерігав не тільки не вірити у неможливе. Опираючись на думки І. Франка, він прищеплював своїх читачів від нігілістичної недуги, як у статтях «Хочеш бути патріотом...» (1935, ч. 33), «Критика і критиканство» (1937, ч. 15). В останній, зокрема, Бірчак гасив войовничий запал молодих українських націоналістів із празького журналу «Пробоем». На його думку, у того, кому самому нічим прозвітувати, нема морального права на оцінки чужих діянь. Услід за Франком, він повсякчас із гумором викривав «патентованих патріотів».

Пізніше Бірчак підготував літературознавчу статтю, присвячену Франковим образам людей, котрі обстоюють соціальну справедливість [32, с. 212-216].

Зауважу й те, що В. Бірчак у 1926 р. оприлюднив свої спогади про І. Франка [33]. Вони стали для Анни Франко-Ключко як на кориді для бика червоне полотнище. Її роздратувала Бірчакова розповідь про те, як у «Віденській кав'ярні» (насправді мемуарист мовив про «Монополь», що знаходився на площі А. Міцкевича) у Львові Франко, за словами прислуги, випадково забрав його плащ, а залишив свій – зношений. Це трапилося десь у 1906-1907 рр.

Мемуаристка вважала це дрібною помстою за колись занадто гостро розкритикований І. Франком твір новеліста В. Бірчака, фундатора модерністського літературного угруповання «Молода Муза» (1906-1914). «Чи згадав Бірчак той лихенький старенький плащ Франка, коли йому прийшлося манджати на 10-літню каторжну роботу на Сибір?» – перебрала міру А. Франко-Ключко [34, с. 54-55].

Як відомо, В. Бірчака заарештувала радянська спецслужба 9 вересня 1945 року у відвойованій в нацистів Празі. Будучи людиною похилого віку, він витримав сім літ тюремних поневірянь через політичні переконання, зокрема, майже півроку в Ужгороді, потім чотири місяці у Харкові (6 березня – 4 липня 1946), далі етапами у сумнозвісний Сибір – Красноярський край, Кемеровську та Іркутську області. На 72-му році життя помер від серцевої не-

достатності (21 вересня 1952), похований на кладовищі ГУЛАГу в селі Новочунка Чунського району Іркутської області.

Насправді Франкову критику «молодомузівців» Бірчак сприйняв як належне. 16 грудня він відреагував у листі до літературознавця К. Студинського однією розважливою фразою: «З'їздив нас сильно Франко в «Вістнику» – та не перші ми й не послідні» [31, с.272-273].

В. Бірчак завше з пошаною ставився до І. Франка, з яким особисто контактував, пропагував його творчість [31, с. 269-276; 35, с.204-212]. Працюючи у міжвоєнний період у Закарпатті, Бірчак став автором низки підручників для місцевих шкіл, де Франкові як визнаному класику української літератури відведено чільне місце.

Так, у «Руській читанці», затвердженій до вжитку в середніх школах Підкарпатської Русі розпорядженням міністерства шкільництва і народної освіти Чехословацької Республіки від 28 квітня 1921 р., Франкових творів найбільше з-поміж інших майстрів художнього слова і за кількістю, і за обсягом [36]. У читанку ввійшли п'ять його дитячих поезій – «Невчений», «Медвідь у школі», «Лис і вовчиця в криниці», «Перший Великдень на волі», «Як вовк лоша купував» (С. 32, 43, 65-66, 111-112, 127-129), а також три прозові казки – «Мурко й Бурко», «Осел і лев», «Війна межі псом і вовком» (С. 48-49, 66-69, 80-85). Загалом це близько двадцяти сторінок суцільного тексту.

Примітно, що Володимир Бірчак став прямо причетним до появи вдумливого франкознавця Луки Луціва, котрий у 1967 р. на схилі свого віку (народився 1895 р.) на тому наголосив наприкінці біографічного дослідження про І. Франка [37]. В. Бірчак був учителем української мови Л. Луціва у Дрогобицькій гімназії. Обидва взяли участь у національно-визвольних змаганнях 1918-1920 рр. Після бойового шляху в лавах «Українських січових стрільців» Луців здобув науковий ступінь доктора філософії у Карловому університеті в Празі (1926) за дисертацію «Тарас Шевченко в слов'янських літературах».

У Закарпатті між двома світовими війнами спадщину Івана Франка найкраще пропагувало товариство «Просвіта» в Ужгороді (перший голова М. Брашайко, секретар І. Панькевич), зокрема, через свої народні календарі. Вийшли вони у 1923 – 1938 рр. за-

гальним тиражем 50 тис. прим. Майже кожний з них оздоблювався афоризмами, віршами і байками І. Франка.

У календарі «Просвіти» на 1926 р. йшлося про титанічний внесок Каменяря в національну історію: він розбивав скалу тяжкого життя народу залізним молотом свого слова і думки [38, с. 57-59].

У 1933 р. в освітньо-господарському журналі-місячнику «Світло» (видала філія «Просвіти» в Мукачеві, ред. П. Петричко) з'явилася тематична редакційна стаття [39]. Епіграфом того номера слугував Франковий афоризм: «Не ридать, а добувати // Хоч синам, як не собі, // Кращу долю в боротьбі».

У числі 5-6 за 1935 р. «Світло» на першій сторінці розмістило вірш «Той наймит – наш народ...» з портретом І. Франка. Молодіжний просвітянський журнал «Пчілка» зупинив свій вибір на поезії «Указ проти голоду» (1932, ч. 5, січень, с. 133), що вже друкувалася у комуністичній «Карпатській правді» в червні 1926 р.

Зусиллями «Просвіти» у 1925 р. вийшла друком брошура, присвячена «провідникам і оборонцям долі руського народу» Т. Шевченку, І. Франку і Б. Грінченку [40]. Це короткий опис їхнього життя та огляд основних творів.

Наступного року з нагоди десятої річниці смерті І. Франка побачила світ книжечка його прози і лірики (як число 67 видавничої серії ужгородської «Просвіти») [41].

Самраз голова товариства Юлій Брашайко і секретар Степан Ключурак закликали свої філії гідно вшанувати пам'ять «славного нашого письменника, учителя, народного працівника і борця за щастя і долю народа».

У 1986 р. пенсіонерка Василина Божук тепло згадувала про поїдку учителів Підкарпатської Русі у травні 1933 р. на відкриття надгробку на могилі І. Франка [42, 43]. Коли оголосили громадську збірку коштів на спорудження знаменитого Каменяря (скульптор – Сергій Литвиненко, родом із Полтавщини) на Личаківському цвинтарі у Львові, серед закарпатців зібрали чималу суму. Тоді поширювалася так звана цеглинка з написом «На спорудження пам'ятника Івану Франкові», за якою вносились посильні кошти.

В. Божук здобула педагогічну освіту в Ужгородській учительській жіночій семінарії (1924-1928) і вчителювала у народних школах Берегівщини (села Мочола, Квасово), Воловеччини (Верх-

ні Ворота) і Рахівщини (Рахів, Великий Бичків). Пам'ятною подією для неї, семінаристски, став вечір в Ужгороді з нагоди десятиріччя смерті Івана Франка (10 червня 1926 р.). У с. Верхні Ворота учителі ставили на сільській сцені п'єси «Учитель» та «Украдене щастя».

Народна поетеса, вчителька початкових класів і вихователька шкільного інтернату Марія Кабалок-Тисянська розповіла про інсценізацію поезії «Каменярі» 1932 р. у с. Кvasи (нині Рахівського району) [44].

Врешті справа дійшла до театралознавчого відтинку в закарпатському франкознавстві [45, 46, 47, 48, 49, 50, 51]. Адже у весняному сезоні 1937 р. п'єса І. Франка «Украдене щастя» (режисер В. Стахура) гучно ставилася на сцені Земського підкарпатського народного театру в Ужгороді [52]. Власне, прем'єра «Украденого щастя» на закарпатській сцені відбулася ще 19 травня 1921 р. в постановці славнозвісного Миколи Садовського. Того ж року він поставив і Франкову драму «Учитель».

Як бачимо, Ю. Жаткович наприкінці ХІХ століття енергійно просував «Украдене щастя» і «Учитель» на провідну угорську сцену (Будапешт), але цим п'єсам судилося прийти до закарпатського глядача в Ужгороді, хоч і з великим запізненням, зате рідною мовою.

У 1920-1930-х рр. у Закарпатті Іван Франко у популярності програвав лише Тарасу Шевченку. У цілому тут, у репертуарному арсеналі місцевої преси і книгодруку, класики української літератури були представлені вельми гідно, як-от: Марко Вовчок, Ю. Фелькович, С. Руданський, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Олесь, С. Васильченко, С. Черкасенко.

Рівночасно пересічний закарпатський читач також мав вільний доступ до творчого ужинку молодішої генерації. Передусім на прикметі маємо численні передруки краших зразків лірики і прози Б.-І. Антонича, М. Ірчана, О. Слісаренка, М. Бажана, Є. Маланюка, Я. Гординського.

Закарпатське франкознавство від часу повноцінного становлення має у своєму активі унікальний факт. У міжвоєнному Закарпатті (до березня 1939 р.) жила донька Івана Франка – Анна (в заміжжі Ключко), з чоловіком Петром і дітьми – синами Тарасом і Дмитром.

У селі Довгому, де працював окружним лікарем П. Ключко, про що славетну сім'ю донині бережуть найтепліші спомини, котрі у 1990-х рр. не раз потрапляли на шпальти закарпатських газет [53].

У роки Другої світової війни сім'я Ключків проживала у Відні, потім у Зальбурзі (там у 1948 р. помер Петро Ключко) та у Монреалі. Із Канади Анна Ключко у 1956 р. приїхала на столітній ювілей батька в Україну і провідала Довге, де проминула її молодість.

Якраз у тому ж році вийшли друком у Торонто її спогади, де близько сторінки присвячено міжвоєнній порі. З огляду на важливість цього фрагменту процитую без купюр, повністю:

«На Закарпатті в селі Довгім, куди мій чоловік дістав призначення на окружного лікаря, поклав він велику працю для піднесення здорового стану населення. Зараз після війни стан здоров'я на Закарпатті був безнадійний. Тиф черевний і сипний, чорна віспа, дифтерія, шкарлятина й кір, коклош і глисти, туберкульоза й сифіліс – це були щоденні явища, з якими треба було боротися.

Чоловік добився у чеського уряду заложення й побудування домівки для диспансеру Масарикової Ліги, яка мала всі засоби й можливості від уряду для поборювання цих десяткуючих населення недуг. Працював днями й ночами, маючи під своєю опікою 8 сіл. 20-літня праця увінчалася значним успіхом. Деякі недуги, як тиф і віспа, зовсім зникли, а інші значно зменшилися. Епідемії дитячих хвороб були поборювані зараз же в зародку, туберкульозні діставали сталу опіку й допомогу, а шкірні недуги підпали під сувору контролю й примусове лікування. Систематичні лекції на ці теми причинилися до культурного й до національного усвідомлення місцевого українського населення.

Але вдячність населення була типова. Коли Гітлер передав у 1939 році Закарпаття мадярам – місцеві інтелігенти, «русскіє», поставили нас «под стінку», щоб п'яні селяни нас розстріляли. Та все ж таки знайшлися чесні люди й наші приятелі, що не допустили до вбивства. Тоді мадяри протягом 24 годин насильно депортували мене й мого сина до Відня, а чоловіка забрали до концтабору в Нірадгазі. Ще впору вдалося мені його видобути з цього табору, де «культурні» мадяри били й катували національно усвідомлену молодь і селянство Карпатської України.

Мій чоловік глибоко відчув і зрозумів моє страдальне життя вдома й дав мені все, щоб зробити моє життя щасливим: родину, дім, достаток, забезпечення майбутнього мені й дітям. Та все це пропало мов сон. Ми знову опинилися скитальцями на чужині, між чужими людьми. Довголітня лікарська практика й досвід, набуті на Закарпатті, зокрема в лікуванні туберкульозу, – дають йому можливість дістати працю у віденському шпиталі Ляйнц, де він працює до 1946 року» [34, с. 53].

МОДЕРНІЗАТОР. МИКОЛА ЯСЬКО

Літературознавчу та історіографічну схему, запропоновану в 1920-х рр. Іваном Панькевичем, творчо розвинув Микола Ясько [54, 55, 56], завідувач кафедри української літератури Ужгородського університету та Ужгородського вчительського інституту (1946-1950, 1953-1954). Вона знайшла досить пропагаторів із числа радянських дослідників новітньої історії Закарпаття.

В умовах сталінської ідеологічної зашореності цей аспект франкознавчої проблематики зразу ж отримав столичну легалізацію, що за тоталітаризму служила повсякчас вказівним орієнтиром для всіх інтелектуалів у провінції.

Ще в серпні 1944 р. у бюлетені «Карпати кличуть», котрий видавав у Лондоні член Державної Ради Чехословацької Республіки, закарпатський комуніст Іван Петрушак «для своїх земляків і приятелів у Великій Британії», наводився приклад незламності та непоборності Івана Франка (ч. 5-6, липень-серпень, С. 12). Допис приурочено даті народження І. Франка і звільненню Радянською армією його батьківщини – Дрогобиччини.

Узагалі ж, у роки Другої світової війни місцеві літературознавці належно відзначили карпатознавчі заслуги І. Франка в офіційному виданні крайового репрезентанта виконавчої влади Королівства Угорщини. В українській літературі він «являється апостолом общественного и политического радикализма» [57, с. 55-56].

У рік остаточної радянської інтеграції Закарпатської України (перетворення в область УРСР) з'явився тематичний збірник документів, наукових і науково-популярних праць. Завдячуючи Івано-

ві Пільгуку, карпатознавчі зацікавлення Івана Франка були взяті на щит вітчизняної радянської гуманітаристики [58, с. 41-52].

Чому? Взаємопов'язані прізвиська М. Драгоманова, А. Кралицького, І. Франка, Ю. Жатковича були виразно вписані у поточний кон'юнктурний контекст – єднання з великою матір'ю (Україною, але радянською) та (у доопрацьованому варіанті) з братнім російським народом.

А це вже стало справою першорядної ідейно-політичної ваги і союзна держава змушена погодитися на таке амбівалентне соціальне замовлення. Улюбленими стали ювілейні та рядові дати народження і смерті Івана Франка. За комуністичної доби кожних п'ять років закарпатські газети «вибухали» поважними тематичними добірками.

Розвинута Миколою Яськом дослідницька схема передбачила логічні (у жанровому і часовому вимірі) коментарі до Франкових публікацій у журналі «Житє і слово» (1894, кн. 1) – однієї легенди і двох народних оповідань у записах Анатолія Кралицького, рецензій на ужгородські видання Михайла Врабеля «Руський соловей. Народна ліра, або Зібрання народних пісень на різних угороруських наріччях» (1890) та Євменія Сабова «Хрестоматія церковнослов'янських і угороруських літературних пам'яток з додатком угороруських народних казок на справжніх наріччях» (1893).

Далі пропонувався огляд глибоко аналітичних праць «Русько-український театр» (1885), «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» (1893), «Кошут і кошутська війна» (1894), «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.» (1900), «Студії на полі карпаторуського письменства XVII- XVIII вв.» (1901), «Южно-русская литература» (1904), «Нові матеріали до історії українського вертепу» (1908), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Студії над українськими народними піснями» (1913).

Окремої уваги заслужили політичне звернення «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття» (1896), публіцистичні статті «Формальний і реальний націоналізм (Кілька уваг про IX і X випуск «Правди»)» (1889) і «Стара Русь» (1906). Майстерно у цю ж канву вплетені закарпатські мотиви у повісті «Захар Беркут» (1883) й оповіданні «Чиста раса» (1895).

Значне місце відводилося постатям Ю. Жатковича і Г. Стрипського. Також йшлося про популяризацію творчості І. Франка угорською мовою та закарпатською україномовною періодикою першої половини ХХ століття. Маємо на увазі газети «Наука», «Неділя», «Правда» («Карпатська правда»), «Працююча молодь», журнали «Наш рідний край», «Наша земля», комуністичні календарі. Звісно, випадали «буржуазно-націоналістичні» газети «Свобода» («Нова свобода»), «Українське слово», журнал «Пробосм» тощо.

Ож, у зазначених наукових, а водночас і популярних публікаціях (у газетах «Советское Закарпатье» і «Закарпатська правда», 1954-1956 рр.) літературознавець Микола Ясько визначив структуру і виклад матеріалу в пізніших синтетичних роботах низки авторів.

Доробок його епігонів цікавий хіба що лише деякими уточненими моментами і щирими намірами пропагувати вподобану грань геніальної постаті. Наприклад, услід за своїм викладачем до висвітлення проблеми у такому ж ключі прилучився студент-філолог Іван Долгош, згодом учитель у селі Невицьке [59].

У наступні роки цей інтерес поглибився. Іванові Франку як авторитетному досліднику творчості закарпатських письменників ХVII – ХІХ століть відведено чимале місце в монографіях і статтях академічних учених Івана Вишневського [60, 61, 62], Олекси Мишанича [63, 64], Василя Микитася [65, 66, 67], а також у відповідних ремінісценціях дослідника розвитку історичної науки Миколи Кравця [68], літературного критика Євгена Кирилока [69, 70].

ПЕРШОВІДКРИВАЧ. ЯКІВ ШТЕРНБЕРГ

Приблизно в один час паралельно Дьєрдь Радо (побіжно), Микола Ясько (детальніше) і Яків Штернберг (скрупульозно) ознайомили літературну громадськість із рукописним зошитом угорських перекладів із збірки оповідань Івана Франка «В поті чола» (всього 19 творів), зроблених Юрієм Жатковичем – патріархом закарпатського франкознавства [71, 56, 72]. П'ять із них побачили світ за життя перекладача. Про це вже йшлося.

Надіслав цей рукопис ученим Ужгородського державного університету І. Панькевич із Праги. Звичайний загальний зошит

мав 90 сторінок, списаних дрібним почерком. Рукою перекладача угорською написано: «“В поті чола” . 1 зошит. Оповідання з життя робітників. Писав Іван Франко. З дозволу автора переклав Калман Жаткович».

У зошит увійшли вісім оповідань: «Лесишина челядь», «Два приятелі», «Муляр», «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben», «На дні». Переклад останнього не закінчений, а про другий зошит (із 11-ма оповіданнями) донині нічого не відомо. Але протягом певного часу Ю. Жаткович розмістив у пресі переклади з другої половини збірки – «Історія моєї січкарні», «Домашній промисел», «Хлопська комісія».

Як уже зазначалося, першою побачила світ «Грицева шкільна наука» («Budapesti Hírlap», 30 грудня 1896 р.) і отримала серед угорських читачів схвальні відгуки. Окрилений Ю. Жаткович переклав усю збірку, але так і не знайшов видавця.

Сам же історик Я. Штернберг у 1957 р. уперше опублікував подячний та вітальний лист І. Франка до Ю. Жатковича від 20 листопада 1904 р. з нагоди 30-ліття його творчої праці як ученого і літератора [73, с. 225].

Завдячуючи похвальній журналістській наполегливості архівіста і краєзнавця Ю. Качія, ці два документальні франкознавчі вкраплення введені в науковий обіг, набули високого ступеня важливості для пересічного російськомовного читацького загалу Закарпатської області.

У фонді Івана Франка (Інститут літератури АН УРСР у Києві) Яків Штернберг знайшов цікаву неопубліковану статтю невідомого автора про селянські виступи в Угорщині в 1890-х рр. (11 аркушів) [74, 75]. Написана між 1900 і 1905 рр. уродженцем місцевості Рівне – Житомир (встановлено за діалектизмами), вона зберегла значні редакторські та літературні правки славетної Лесі Українки.

Рівночасно Я. Штернбергу поталанило внести суттєву корективу до питання про погляди І. Франка на середньовічну і нову історію Закарпаття. Він подав до друку незнану студію «Угорська національна зага» (жовтень 1914 р.) [76]. У ній І. Франко спробував піддати сумніву усталену в історичній науці дату міграції давніх угорців у Паннонію і Трансільванію через український Степ і Закарпаття.

В основі версії Івана Франка про перехід нинішньої України сімома літописними племенами мадярів (у 818-му, а не у 894 р.) лежить перегляд під нетрадиційним кутом зору перших європейських фіксованих звісток про угрів: Бертинські аннали (862), «Управління імперією» (859) Костянтина Багрянородного, латинська хроніка безіменного нотаря короля Бели I (Анонім, кінець XII століття).

Власне, в останньому тексті, яким користувався І. Франко з других рук (латиномовна книга історика Прая «Старі аннали гунів, аварів, угорців», випущена у Відні 1761 р.), помилково зазначено 818 р. В оригіналі запис стосується 894 р. У силу обставин І. Франко не мав можливості звірити друкований текст, що був у його розпорядженні, з оригінальним першодруком, тому й закралася помилка принципового характеру.

Я. Штернберг не раз повертався до цього сюжету, включаючи його в російсько- і угорськомовні збірки своїх наукових статей «Дороги й зустрічі: Статті з історії російсько-українсько-угорських зв'язків» (1971), «Шляхи, зустрічі, люди: Нариси про російсько-угорські та українсько-угорські зв'язки» (1974), «Світ поезії та дружби: Пошуки і знахідки» (1979).

Сюжет про І. Франка чомусь не потрапив в останню прижиттєву книжку Я. Штернберга «Спадщина минулих століть: Статті про російсько-угорські та українсько-угорські зв'язки» (1981), упорядковану за таким же принципом, що й попередні видання. Більше того, вони виходили у тих же видавництвах: в угорських «Карпатах» і будапештській «Думці», часто як спільні проекти, їхній зміст перегукувався і нарощувався від 144-х до 372-х сторінок.

Із науковою проблемою, що виникла на міжгалузевому перетині гунгарології та франкознавства, Я. Штернберг не поривав упродовж кількох десятиліть. Серед його рукописів залишився україномовний нарис «Записав доктор Франко (Оповідання Антона Грищоняка на сторінках угорського робітничого календаря [1902 р.]» (5 стор.) [77]. Щоправда, цей епізод знайшов кількаразове висвітлення українською та угорською мовами.

У популярному викладі Я. Штернберг ознайомив із результатами своїх франкознавчих студій читачів масової періодики

України і Угорщини: газет «Літературна Україна», «Советское Закарпатье» і «Kárpáti Igaz Szó» (1981), журналу «Korunk» (1959, № 5), щорічників «Kárpáti Kalendárium-1966» і «Évgyűrűk-88». Зокрема, наголос робився на українсько-угорських міжлітературних контактах на прикладі епістолярних взаємин Івана Франка і літературознавця Оскара Ашбота.

Пошуковий успіх Я. Штернберга, пов'язаний з рукописом І. Франка «Угорська національна зага», відлунув у наукових колах України. Це засвідчують спеціальні відгуки у журналах «Наука і суспільство» (1966, № 5, с. 9-11) і «Всесвіт» (1982, № 5, с. 107-108).

Відзначений аспект одразу переріс національні рамки і став вагомим міжнаціональним аргументом, започаткувавши від центральної теми закарпатського франкознавства («І. Франко і Закарпаття») самостійне відгалуження «І. Франко і Угорщина».

Відповідний цикл наукових статей в угорській періодиці підтверджує цю тезу якнайкраще: Ласло Балла (Korunk, 1959, № 5), Елеонора Грабар (Filológiai Közlöny, 1964, № 1-2), Дьордь Радо (Alföld, 1966, № 9; Studia Slavica, 1967, том 13), В. Шер (Studia Slavica, 1974, т. 19) тощо.

ПРОПАГАТОРИ. ЮРІЙ КАЧІЙ. ПАВЛО ЛІСОВИЙ

У 1960-1980-х рр. науковий співробітник Закарпатського обласного державного архіву і Закарпатського обласного краєзнавчого музею Юрій Качій значно урізноманітнив здобутки земляків на терені франкознавства [78, 79, 80]. У своїх численних журнальних і газетних публікаціях він настійливо переконував у тому, що Іван Франко неодноразово (разів із десять) відвідував Закарпаття і отримував щоразу від тих візитів свіжий творчий імпульс.

У закарпатському франкознавстві Юрій Качій посів високорейтингове місце, відверто кажучи, завдяки постановці проблеми, що інколи у будь-якій галузі науки значить більше, ніж спосіб її розв'язання. Ю. Качій у своїх висновках-здогадах опирався на історичні джерела – мемуари рідних і близьких Івана Франка.

Інша справа, що він довіряв зовнішнім ефектам, не заглиблюючись у внутрішні механізми, не перевіряючи деталі. Тому

Ю. Качія нерідко супроводили ляпсуси, як-от із селом Білки (Іршавський район), котре начебто намірився відвідати І. Франко у 1883 р. Насправді йшлося про однойменне прикарпатське село.

Також Ю. Качій дуже довільно витлумачив наявні відомості, на основі яких твердив про поїздку Ю. Жатковича під вигаданим прізвищем (о. Балабан) у Львів на ювілей І. Франка 1898 р. Справа в тому, що Ю. Жаткович мав такий намір, причому без шпигунського маскування, але не зреалізував його.

Так само неправдоподібно виглядає пізніша заувага М. Зимомрі про те, що «у сумний травневий день 1916 року біля домовини Івана Франка промовляв саме Августин Волошин, єдиний посланець від Закарпаття» [81]. М. Зимомря навіть пожалкував, що цей факт випав із «дослідницького портфеля франкознавців», бо у виступі А. Волошина містилися «змістовні оцінки життєвого й творчого шляху безсмертного Каменяра». На жаль, ґрунтовні біографи Августина Волошина, видатного українського політика і педагога, цього факту не підтверджують.

Юрій Качій рішуче не сприйняв усталену в тодішньому франкознавстві тезу про те, що Іван Франко знав сучасне йому Закарпаття тільки через посередників (М. Драгоманов, В. Гнатюк). Він висунув сміливу та епатажну гіпотезу про кілька закарпатських візитів І. Франка у різні періоди його творчого життя: 1876, день-два після 19 травня 1889, 1890, 1892, червень і жовтень (листопад) 1895, початок 1900-х (1902), 1908 і 1909 рр.

Перші відвідини, за Ю. Качієм, відбулися у 1876 р. в рамках студентської мандрівки (за спогадами сина І. Франка Тараса). Другі – у травні 1889 р. в селі Верб'яз на Воловеччині. Підстава цього припущення – запис у щоденнику Осипа Маковея про оглядини пам'ятника Ференцу Ракоці та про те, як у корчмі пили угорське вино. Але насправді йшлося про прикарпатську станцію Бескид.

Наступні – проїздом залізницею у 1890 і 1892 рр. (точних дат і маршрутів установити не вдалося, але за напрямком Львів–Відень), у червні 1895 р. (за подорожніми враженнями з'явилося оповідання «Чиста раса») та в 1908 і 1909 рр. (на лікування в Хорватію, за спогадами Тараса Франка).

За припущеннями Ю. Качія, І. Франка найчастіше у Закарпаття вели пішохідні стежки: у жовтні 1895 р. в с. Скотарське

(спогади Ольги Штефан, дружини місцевого священика, доньки письменника о. Є. Фенцика) і на початку 1900-х рр. в околиці гори Піп Іван на Рахівщині (спогади дітей І. Франка – доньки Ганни і сина Тараса, дяко-вчителя Григорія Вечернюка).

Очевидно, незалежним автором останньої версії став і поважний знавець гуцульського епосу, самодіяльний поет Василь Піпап-Косівський [82]. Щоправда, її висловлено в рамках історико-красознавчого допису в районну газету, малодоступну для ширших кіл наукової громади.

Прибічником версії про дво- чи триразове перебування Івана Франка у селі Богдан (Рахівський район) став і кандидат історичних наук, сільський голова Петро Ференц. Відсутність документальних підтверджень він компенсував «польовими матеріалами» [83]. По-перше, про те говорила його покійна бабуся (1900 р. н.), опираючись на слова старшого брата Петра Каленюка, голова крайової комісії з виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

По-друге, Василь Піпап-Косівський відзначив, що в 1950 р. зустрів очевидців тих візитів. Зокрема, останнього разу І. Франко («писатель зі Львова») начебто прибув на кониках-гуцуликах у Богдан у 1913 р. у супроводі трьох осіб – «одного чоловіка і двох жінок інтелігентної постави». Доти вони гостювали у Буркуті (присілок с. Зелене Верховинського району Івано-Франківської області). Відтак майже тиждень записували фольклор у Богдані. Жив Франко з приятелями в оселі місцевого дяка, заможного селянина Гергеля (Григорія) Вечернюка.

Загалом це гарні взірці народної прози, виплекані в доволі значних часових інтервалах. У першому варіанті почуте від брата, котрому хтось колись про те казав, бабуся оповіла внуку. У другому – інформатори фольклориста-аматора через чотири десятиліття від пам'ятної події (1913) згадали про якогось «писателя зі Львова». Чи міг ним бути Іван Франко? Ні. Через фізичний стан. На той момент він уже був інвалідом, не володів руками. Тут не тривалих мандрівок через гірський хребет. Та ще й конем верхи.

Крім того, деякими авторами (П. Лісовий) мовилося, що І. Франко гімназистом 7 класу провідав свого вуйка в селі Волосянка, із безпідставною приміткою – Великоберезнянського району, хоча таких назв населених пунктів достатньо у Прикарпатті.

Апофеозом цих локально-патріотичних фантазій став нібито осінній візит І. Франка 1895 р. у село Скотарське (нині Воловецького району), де він начебто зустрівся з письменником о. Євгеном Фенциком і випив трохи угорського вина (літературознавець І. Вишневський).

Такі припущення не були новиною. У нарисі в журналі «Наш рідний край» за 1935 р. відзначалося, що Іван Франко цікавився закарпатською землею і навіть у 1877 р. «об'їздив Підкарпатську Русь».

Хоч у тому нема правди, але на волю джина випустили, як бачимо, давно. Цей факт став доконаним не тільки для Ю. Качія, а й для пізніших краєзнавців-аматорів районної ланки (Йосип Бігарій) [84, 85] і професійних істориків (Ганна Божук, Сергій Федака) [86, 87]. Від себе вони уточнили: І. Франко навідався до читальні «Просвіти» у Скотарському, промотором якої виступив священник Омелян Штефан.

Точну дату не називали, хоч учений та журналіст С. Федака визначив услід за І. Вишневським і П. Лісовим, що невдовзі після листопада 1895 р. Залізницею І. Франка привіз із Лавочного Г. Стрипський, двоюрідний брат попаді Ольги Штефан, доньки письменника о. Є. Фенцика.

Насправді, як установив О. Мазурок, ідеться не про осінь 1895 р., а про літо 1896-го, і не про Скотарське, а про Порошково, де жив і працював тоді Є. Фенцик. Гостювали у нього В. Гнатюк та І. Верхратський, але не Іван Франко [88]. Спровокувала ж помилку в своїх мемуарах про письменника-русофіла його донька Ольга Фенцик (у заміжжі Штефан) у 1937 р.

У свою чергу спопуляризував цей начебто сенсаційний епізод її син. Описуючи подвижництво своєї родини на ниві українського просвітництва і контактування з львівською «Просвітою», на ньому акцентував у 1973 р. відомий політичний та культурний діяч міжвоєнного Закарпаття Августин Штефан [89]. Правда, мовиться не про діда Євгена Фенцика як священника Скотарського, а про батьків – Омеляна та Ольгу Штефанів.

Окремо зазначено, що Іван Панькевич в газеті «Українське слово», що виходила в Ужгороді 1936-1937 рр., описав ці відвідини І. Франком Скотарського на основі переказу Ольги Штефан.

Одначе переглядаючи у Державному архіві Закарпатської області в Берегові підшивку «Українського слова», щоправда – неповну, мені не вдалося знайти ту публікацію. Безіменна передовиця «Іван Франко і Пилат», вміщена у цій газеті 28 травня 1936 р. у 20-ту роковину з дня смерті українського генія, ймовіріше належить В. Бірчаку.

Між іншим, гіпотезу про візит Івана Франка у Закарпаття нічним поїздом у червні 1895 р. перевірів автор цих рядків близько двадцятиліття тому. Я озброївся тоді у відділі картографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника географічним словником Я. Головацького, картами С. Корнмана і розкладом потягів на Львівському напрямку 1895 р.

На основі подорожніх вражень І. Франко написав оповідання «Чиста раса», опубліковане наступного року в журналі «Житє і слово» (1896, кн. 2) [90]. Письменник залізницею повертався з Будапешта у Львів. Туди й назад вела двоколія (через Львів, Пшемисль, Мішкольц, Будапешт) і одноколія (Львів, Стрий, Мукачево, Загонь, Ніредьгаза, Дебрецен, Мішкольц, Будапешт).

Тим, хто скористався останньою, потрібна була пересадка у Шаторольуйгелю (6,8 тис. жителів), головному місті Земпінського комітату, де переважало руське (українське) населення.

В оповіданні від першої особи йдеться про коротку зупинку (15 хвилин) потяга у Мішкольці (17,4 тис. мешканців), де оповідач зустрів словацьких русинів. Їх нужденний вигляд і покликав до життя парадоксальну метафору «Руснацькі комітати – се наша “Індіен-резервешен”».

У Шаторольуйгелю автор «Чистої раси» пересів на Альфельдську залізницю і відбув у напрямку Ніредьгази. Не доїжджаючи до міста він пізно ввечері ще раз пересів на інший потяг, а вранці наступного дня вже був у Львові.

Таким чином, справді Іван Франко, подорожуючи, перетнув усе Закарпаття між залізничними станціями Чоп і Скотарське, але нічним потягом у чарах сну в м'якому вагоні.

Усі наявні згадки про «закарпатські стежки», протоптані Іваном Франком, досі циркулюють у масовій історичній свідомості Закарпаття завдяки місцевій пресі. Зокрема, маємо на увазі публікації сучасних представників патріотично налаштованої ін-

телігенції (як редактор Воловецької районної газети «Голос Верховини» Йосип Бігарій чи сільський голова Богдана Рахівського району Петро Ференці).

Не їхня у цьому біда. У своїх просвітницьких нарисах, завше потрібних загалу, вони оперують тим, чим звітує академічна наука. Та, у свою чергу, не раз настійливо звітувала «сирими» чи, точніше, фіктивними відкриттями.

Насправді Іван Франко часто подорожував, образно кажучи, у прикордонні, але для «проникнення» у Закарпаття бракувало інколи якийсь десяток кілометрів. Так, у серпні 1888 р. І. Франко провідав свого приятеля вчителя А. Березинського у селі Карлсдорф (заснували німецькі колоністи), що знаходилося поблизу залізничної станції Лавочне, зовсім близько перевалу в Закарпаття [91]. Він навіть помилувався горою Пікуй, але з галицького боку.

Однаке Ю. Качій наполіг на переході І. Франка зі Сколівщини у Воловечину. Це підхопили творці туристичних путівників [92]. Відсутність вірогідних підтверджень з особистого архіву Івана Франка ставить наразі під сумнів істинність подібних припущень.

Привабливу версію Юрія Качія без додаткового перехресного з'ясування нюансів широко спопуляризував учений-філолог Павло Лісовий [93]. Загалом у тематичному циклі його літературно-критичних праць, які відрізняються не змістом, а новими придбаними назвами і обсягом, перетинаються наукові гіпотези М. Яська, Я. Штернберга, Ю. Качія.

Примітно, що П. Лісовий першим серед учених Закарпаття став постійним автором у тих випусках (зазвичай з непарною нумерацією) наукового журналу «Українське літературознавство» (Львівський університет), що мали тематичну прив'язку «Іван Франко. Статті і матеріали».

Водночас оригінальним внеском Павла Лісового стала розгорнута історіографічна постановка важливого питання про популяризацію творчого доробку Івана Франка на сторінках закарпатської преси першої половини ХХ століття [94, 95, 96].

Проте вирішена вона вкрай однобоко і непослідовно: із залученням для вибіркового огляду газет 1900-1914 рр. Йдеться про тижневики «Наука» і «Неділя». Зрозуміло, у викладі П. Лісового їх чисельно переважила комуністична періодика 1920-1930-х рр. – газе-

ти «Карпатська правда», «Працююча молодь», журнал «Наша земля», календарі «Карпатської правди» на 1927 і 1928 рр. Інші публікатори (за винятком дитячого журналу «Наш рідний край») не згадувалися.

Як уже вказувалося, у період між двома світовими війнами найкращим пропагатором Франкової творчості була не якась політична партія, а громадська організація – товариство «Просвіта» в Ужгороді. У радянський час воно мало ярлик буржуазно-націоналістичного, тому місцеві вчені воліли обходити небезпечні сюжети.

Не був винятком і професор Павло Лісовий, чільний представник комуністичної партійної номенклатури у системі вищої школи: декан філологічного факультету Ужгородського державного університету (1962-1968), проректор Вінницького педагогічного інституту (1974-1986).

Так, оскомину викликав у П. Лісового «Вечір пам'яті Івана Франка», проведений 10 червня 1926 р. в Ужгородській чоловічій семінарії «місцевими націоналістами» [97]. Він енергійно взявся розвіяти «наклепи на світлу Каменяреву постать», що нібито прозвучали з уст ораторів – докторів філософії М. Брашайка і М. Новаковського.

П. Лісового засмутили їхні теплі слова про І. Франка, порівняльний зріз політичних поглядів І. Франка і Т. Масарика, тодішнього президента Чехословаччини. На тверде переконання П. Лісового, І. Франко був апостолом соціалізму, а Т. Масарик – запеклим ворогом марксизму.

Такі хвацькі фрази, без уточнення їх об'єктивної суті, мали шалений попит серед тодішніх апологетів тоталітарного режиму і потрапляли в ідеологічно вивірену «десятку».

Безсумнівною заслугою Павла Лісового є те, що він привернув увагу до театральних постановок Франкових п'єс професійними і самодіяльними колективами міжвоєнного Закарпаття. Поряд із тим він зауважив потужний вплив літературної спадщини Івана Франка на формування нового покоління закарпатських письменників – на ґрунті рідної (української) мовної палітри (на прикладі Луки Дем'яна) [98].

Крім того, П. Лісовий доклав не менших зусиль до значного резонансу франкознавчої проблематики, скориставшись у 1950-1980-х рр. трибунами обласних газет «Закарпатська правда» і «Молодь Закарпаття».

**ГРАНДИ.
ВАСИЛЬ МИКИТАСЬ. ОЛЕКСА МИШАНИЧ**

У 1959 р. тодішні аспіранти Київського державного університету ім. Т. Шевченка літературознавець Юрій Бача (родом із Пряпівщини) та філософ Іван Іваньо (із Закарпаття) внесли свіжий струмінь у розробку нових франкознавчих проблем. Вони загострили увагу на маловідомих результатах редакторської праці Івана Франка у львівському журналі «Світ» (1882-1884) [99].

Там І. Франко був безпосередньо причетний до оприлюднення добірки публікацій про становище русинів (українців) у північних комітатах Угорщини (в рамках Австро-Угорської імперії). Приміром, ішлося про судовий процес у Львові 1882 р. проти Ольги Грабар, доньки угорського політика Адольфа Добрянського. Австро-угорська влада прагнула покарати її за русофільство.

Однак у 1960-1980-ті рр. на перші ролі в усьому світовому франкознавстві висунувся Василь Микитась. У 1970 р. він залишив науково-педагогічну працю в Ужгородському державному університеті, де закарпатська Франкіана зайняла чільне місце у його лекторському арсеналі (див. конспекти лекцій, надруковані на правах рукопису, високим друком, накладами по 500 прим. [100, 101]). В. Микитась тоді ж перебрався у Київ – в Інститут літератури АН УРСР, де ще трудився наступні двадцять років доволі плідно.

Стосунки Івана Франка з такими діяльними представниками інтелігенції Закарпаття як Юрій Жаткович (1855-1920) і Гіядор Стрипський (1875-1946), його оцінки творчого доробку своїх закарпатських сучасників Анатолія Кралицького (1835-1894), Михайла Врабеля (1866-1823) та Євменія Сабова (1858-1831), а також безпосередній внесок у справу національного відродження закарпатських українців одразу виявилися ключовими аспектами багатобічної та перспективної наукової проблеми.

У престижних видавництвах української столиці В. Микитась оприлюднив ще кілька монографій з різних ділянок Франкової спадщини та її інтерпретаційних ліній на стику вітчизняного і зарубіжного літературознавства [102, 103, 66].

Чималим вийшов ужинок В. Микитася, видрукований у вигляді наукових статей в основному до тематичних видань, а також

всукраїнської та регіональної популярної періодики [див. 114, с. 108-109].

До того ж, він був довголітнім членом редакційної колегії фундаментального видання «Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах» (Київ: Наукова думка, 1976-1986). Передовсім В. Микитась забезпечив трудомістку текстологічну частину грандіозного задуму.

Пліч-о-пліч із ним трудився Олекса Мишанич. Майже двадцять років свого життя він присвятив розробці наукових принципів і підготовці до друку Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, з яких упорядкував і прокоментував вісім томів (150 друк. арк. текстів і 20 друк. арк. коментарів).

Це найбільше в історії української культури видання творів одного автора. Не випадково у 1988 р. О. Мишанич був у числі восьми лауреатів Державної премії ім. Т. Шевченка, гідно відзначених за одинадцять років (1976-1986) невсипущої праці на Франковим п'ятдесятитомником. У 1997 р. його обрали членом-кореспондентом Національної академії наук України.

Олекса Мишанич простежив український контекст давньої літератури Закарпаття, дослідив кирило-мефодіївську проблематику в наукових працях І. Франка [104]. Завдячуючи йому імена Ю. Жатковича і Г. Стрипського потрапили у перше і друге видання багатотомної «Української радянської енциклопедії» (1960-1965, 1977-1985), а також в «Українську літературну енциклопедію» (1990).

На відміну від своїх колег О. Мишанич практично (за винятком двох ранніх, студентських спроб) не публікував газетні варіанти франкознавчих роздумів, зосереджуючись на досягненні більш вагомих, академічних результатів. І таки їх досяг.

СКЕПТИК. ОЛЕГ МАЗУРОК

У 1990-х рр. лідерство у закарпатському франкознавстві перебрав професор кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного (нині національного) університету Олег Мазурок. Найбільше він полемізував з уже покійним краєзнавцем Ю. Качієм про неспіттверджені факти перебування І. Франка у Закарпатті.

Власне, О. Мазурок у цій полеміці та дотичних поглиблених публікаціях незчувся, як статистично в головному органі обласної влади «Новини Закарпаття» сам досяг рівня газетного просвітництва Ю. Качія у «Закарпатській правді», найтиражнішій в краї у попередню пору – комуністичну.

У резонансній проблематиці нерідко Олег Мазурок наполегливо з подібним часовим інтервалом (як його візаві) повертався до популяризаторських інтерпретацій, котрі не раз повторювалися.

Позитивним моментом дослідницького внеску О. Мазурка, як фахівця з археографії, стало повернення до джерел у прямому розумінні: аби уточнити, деталізувати і перевірити зв'язки Івана Франка із Закарпаттям через біографічну призму його контактних осіб. Удало вибрано теж найбільш тиражну обласну газету в нових умовах – «Новини Закарпаття». Рідко коли публікації О. Мазурка виходили меншими шпальти формату А-3.

Яскравих і новаторських блискіток не додалося, проте вдалося гармонізувати історичну картину про загальну атмосферу інтелектуальної експансії української національної ідеї на зламі XIX–XX століть. Передусім вийшов на денне світло її рутинно-технічний рівень, тобто подвижницький внесок багатьох нині мало відомих персоналій: сільських учителів і священників.

Ясна річ, головні герої з самого початку не були безіменними. Найперше О. Мазурок віддав належне вченому і політичному теоретику Михайлові Драгоманову (1841–1895) [105, 106].

Цей видатний діяч став ідеологом українського просвітництва краю, котрий у тій стартовій фазі національного відродження напівофіційно називався Угорською Руссю. Сьогодні ця територія входить до складу України (Закарпатська область), Словаччини, Угорщини і Румунії – вісім колишніх адміністративних одиниць (комітатів) Австро-Угорської монархії.

У серпні 1875 р. М. Драгоманов роздав у Закарпатті скриню книг українських і російських літераторів, подолавши Яблунецький перевал і мандруючи маршрутом Луг, Мараморош-Сігет, Мукачево, Ужгород, Чоп, Кошіце, Пряшів, Краків, Львів.

У Мукачеві він заприятелював з ігуменом Анатолієм Кралицьким і вчителем гімназії Йосипом Кішем. Також мав зустрічі з

парохами Ізи І. Раковським, Чинадієва І. Дулішковичем, редактором газети «Карпат» в Ужгороді М. Гомичковим.

У ресторанчику в Чопі М. Драгоманов дав собі ганнібалову присягу прив'язати Угорську Русь до українського національно-демократичного руху. Як перший свідомий українець і талановитий організатор, котрий відвідав Закарпаття (притому двічі – 1875-го і наступного 1876 р.), він довгі роки не міг забути цей край, «немов пораненого брата». Отож спрямував сюди декількох своїх сподвижників із культурно-освітньої ниви.

У тому числі вибір Михайла Драгоманова випав на студента класичної філології Львівського університету Івана Франка, котрому тоді жилося сутужно. Лише за благі наміри змагатися за соціальну справедливість (протрактовано як поширення забороненого соціалізму) він якраз відбув перший термін ув'язнення з 12 червня 1877 до 5 березня 1878 р.

Перехоплений поліцією лист М. Драгоманова, котрий запропонував І. Франку наукову поїздку до Північної Угорщини – Закарпаття, призвів до його першого арешту 12 червня 1877 р. М. Драгоманов уповноважував І. Франка провідати Сигет і Мукачево, зав'язати знайомства для збирання етнографічних та економічних відомостей [107]. Але І. Франко навіть не прочитав цього листа, за якого потрапив у тюремну камеру на майже дев'ять місяців.

Другим логічним кроком О. Мазурка стало сумлінне висвітлення культуртрегерських функцій фольклориста Володимира Гнатюка (1871-1926), завдяки посередництву котрого із Закарпаттям активно спілкувався Іван Франко [108-110].

Як мені відомо, вперше вказану проблематику розлого висвітлили «Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук», котрі у 1929 р. вийшли за редакцією Агатангела Кримського [111]. А згодом дослідницьку естафету підхопили автори монографій, присвячених Володимирі Гнатюку [112, 113].

Справа ось у чому. Втілюючи науково-дослідну програму, В. Гнатюк провів три експедиції за трьома різними маршрутами з початковим і кінцевим пунктом Львів (через Лавочне):

– влітку 1895 р. – у місяці липні – Волосянка, Ляхівець, Старий і Новий Голятин, Майдан, Сойми, Волове, Вучкове, Нижній

Бистрий, Березово, Горінчево, Іза, Хуст і назад поїздом через Королево, Батьово, Мукачево,

- весною 1896 р. - у березні-квітні - Свалява, Стройне, Дусино, Керецьки, Кушниця, Бронька, Довге, Заднє, Луково, Імстичево, Великий Раковець і назад через Батьово, Мукачево,

- влітку 1896 р. - у липні-серпні - Свалява, Стройне, Свалява, Солочин, Плоске, Оленьово, Поропково, Тур'ї Ремети, Ворочево, Ужгород, Великий Березний, Убля, Кленове, Розтоки, Улич, Збуй, Новоселиця, Стара і Нова Стужиця, Ставне, Луг, Гусне, Буковець, Щербовець, Верхня і Мала Бистра, Нижні та Верхні Верецьки, Воловець.

Надалі в українській науковій громаді Львова Володимир Гнатюк став найавторитетнішим експертом з Угорської Русі. Він оприлюднив низку солідних досліджень. У його записник потрапило багато контактних адрес, зокрема, вчителів Василя Капустя та Івана Янчика (Новий Голятин).

Знайомство із священником села Стройне Юрієм Жатковичем виявилось величезною удачею В. Гнатюка. У крайовому вимірі ця зустріч мала воістину історичну віддачу.

Огож інтерес до постаті Ю. Жатковича витворив у О. Мазурка третє відгалуження в його інтерпретації теми «Іван Франко і Закарпаття». Добре відома тріада Франко - Гнатюк - Жаткович отримала «друге дихання».

Учений заглибився у творчу сутність Юрія Жатковича, привертаючи увагу до кращих зразків з його нині малодоступної епістолярної, публіцистичної та наукової спадщини.

Широкій громадськості, а також читачам наукової періодики були запропоновані передруки статей Ю. Жатковича «Угорські русини а ювілейний рік 1898» і «Малярські переклади творів Івана Франка» (1916), два віцілі листи: Жатковича до Франка (17 червня 1896 р.) і навпаки (20 листопада 1904 р.), витяги з листів Жатковича до Гнатюка [див. 114, с. 114]. Ясна річ, львівську адресу І. Франка і стройненську Ю. Жатковича епістолярнти отримали від В. Гнатюка.

Зрештою, через кілька проміжних публікацій справа дійшла до трьох окремих археографічних видань [див. 114, с. 114]. До першого з них увійшли, так би мовити, за фактом 83 листи Ю. Жат-

ковича до В. Гнатюка. Їх усіх відомо 89, на разі помилково проанонсовано 82, позаяк додався ще один в іншій частині книги. У ній лєвова частка припала на раніше вже друковані Ю. Жатковичем розвідки з історії та етнографії Закарпаття загалом і села Стройне зокрема (перекладені з угорської або подані повністю).

Археограф оснастив кожен блок підготовленого матеріалу коротким вступом і примітками. Найбільший інтерес викликають ті листи (усіх 17), де відображено стійку перекладацьку зацікавленість Ю. Жатковича творчою спадщиною І. Франка як визначного майстра художньої літератури [115].

Спочатку оповідання зі збірки «В поті чола» викликали в перекладача ентузіазм, оскільки вони «суть а la Zola наймодерніши и так найінтересантніші для мадьярской публики» (13 червня 1896 р.). Тому Ю. Жаткович взявся перекласти всю книжку. Потім угорські редактори і видавці картали його не за твори Іван Франка «ож «простяцки» суть», а за прозу Марка Вовчка та Юрія Федьковича, котру він теж «озвучував» угорською (22 березня 1897 р.).

Угорська література буцімто виявилася настільки високо розвиненою, що в ній І. Франко «лиш межи другорядними писателями могол бы мати місто» (2 грудня 1898 р.). Одначе переклади з І. Франка продовжували друкуватися в Будапешті та Ужгороді, незважаючи на чиясь упередженість чи обструкційну меланхолію.

О. Мазурок прояснив маловідомі деталі в організаційно-технічній справі втілення в життя ганнібалової клятви М. Драгоманова. У 1895 р. член київської та одеської «Громади» Микола Ковалевський (1847-1898) заснував «Угро-руський фонд» (355 російських карбованців і 25 австрійських гульденів), а на його базі – «Комітет у справах угро-руських», куди ввійшли племінниця Михайла Драгоманова Леся Українка, Іван Франко, Михайло Павлик та ін. [21, 116, 117].

Цікаво примітити, що М. Ковалевський пропонував І. Франку першу грошову допомогу значно раніше – весною 1885 р. Однак через десять років вона без перебільшення послужила кисневою маскою.

Наприкінці 1898 р. Іван Франко прозвітував про те, як витрачалися кошти. У залишку – 400 корон, які давалися доктору Яросевичу з Відня на правах короточасної поворотної позички [118].

Всі гроші були спрямовані на статутну діяльність. 100 корон витратив В. Гнатюк для фольклорних експедицій у Закарпаття, 40 – хоровий колектив (20 студентів Львівського університету), котрий дав шість концертів (Ужгород, Севлюш, Хуст, Мараморош-Сігет).

100 корон коштувало друкування й поширення політичної декларації «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» (15 червня 1896 р.). Його підписали 23 інтелектуали і громадські діячі: письменники І. Франко, М. Павлик, А. Чайковський, фольклорист В. Гнатюк, етнограф В. Охрімович, історик О. Терлецький та ін. Із 23-х підписантів тринадцять мали докторський ступінь.

Львівська періодика відразу ж розтиражувала цей доволі толерантний спротив угорській урядовій колонізаторській політиці в Закарпатті («Житє і слово», «Діло», «Kurjer Lwowski»). У документі, що також вийшов окремою відбиткою, робився особливий наголос на повазі до угорського народу.

Як встановив словацький україніст Микола Мушинка, основний текст маніфесту «І ми в Європі» одноосібно написав Володимир Гнатюк, а вступ і кінцівку долучив Іван Франко [119, 120]. У березні 1897 р. Ю. Жаткович опублікував протест у газетах: регіональній «Kelet» (Ужгород) і центральній «Budapesti Hírlap» (Ужгород). Водночас М. Мушинка розлого розповів про етнологічні мандрівки В. Гнатюка у Закарпаття, до котрих спонукав І. Франко.

Як бачимо, «Угро-руський фонд» відіграв значиму роль у процесі національного відродження в усіх його трьох фазах (за славістом Мілославом Грохом): збиральницькій (історико-етнологічній), організаційній (культурно-просвітній) та політичній (державній).

Прояснення маловідомого не вдовільнило наукових запитів О. Мазурка, тому принагідно його заінтригували версії про неодноразове перебування Івана Франка в Закарпатті [див. 114, с. 117]. Як археограф, він озброївся афоризмом давніх мислителів «Чого немає в документах, того немає в природі», що підкреслював виняткове значення історичних документів у реконструкції минулого.

Щоправда, сам дослідник не завше дотримувався цього афоризму у повсякденній практиці. Маємо на увазі нерозважливість під час захисту в Ужгородському державному університеті кандидатської дисертації Сергія Федаки «Відкриття та першопублікація «Слова о полку Ігоревім»: історико-культурні аспекти» 3 квітня 1992 р.

Напередодні – 1 квітня (День сміху) – деякі російські телеканали розповсюдили науковоподібний жартівливий розіграш про те, що «Слово о полку Ігоревім» є всього-на-всього історичною фальшивкою, як і чимало гучних середньовічних документів.

Григорія Павленка (голова ради) і Олега Мазурка (член ради) це настільки збентежило, що мало не постраждав дисертант. Завдяки Іванові Гранчаку, решті членів ради й опонентам (оперативно знайшовся додатковий) здоровий глузд узяв гору. Через кілька днів росіяни попросили вибачення у занадто довірливих.

Наразі О. Мазурок провів професійну ревізію відомих сюжетів про принаймні десять Франкових відвідин Закарпаття з кінця 1880-х до початку 1900-х рр. Учений виявив курйози і наполіг, розвінчуючи натягнуті версії Юрія Качія, мемуарні свідчення Анни Франко-Ключко 1935, 1956 рр. і Тараса Франка 1956 р., що Іван Франко не бував у Закарпатті у 1876, 1889 (Верб'яж), 1892, 1895 (Верб'яж, Скотарське), 1897, 1902, 1908, 1909 рр.

Олег Мазурок пристав на те, що всілякі вигадки «ображають непросту минувшину цього куточка української землі». Висновок справді бездоганний для рафінованого історика. Але він помилковий чи, навіть, амбівалентний з огляду на природу історичної самоідентифікації, під кутом зору генези масової історичної свідомості.

Інакше з «пароплава історії» треба викинути усну і писемну народну творчість – цілий ліро-епічний пласт пісень, легенд, переказів, оповідань про видатних осіб. Без урахування цього потенціалу історико-культурна привабливість будь-якого регіону постійно страждатиме від віспи «Чого немає в документах, того немає в природі». Як у такому випадку.

У 1990 р. відомий правозахисник Йосип Тереля оприлюднив бувальщину-жарт, почуту від закарпатського письменника Луки Дем'яна у 1961 р., котрому її розповів Володимир Гнатюк [121].

Начебто Іван Франко під впливом згадки про Гукливіський літопис запалився ідеєю віднайти щось із писемних пам'яток у гірських селах. Переконав В. Гнатюка скласти компанію «на той бік в Угри». Залізницею добралися вчені-мандрівники до Ужжа, звідти возом до Волівця, Канори і Гукливого.

У курнику малописьменного пароха Гукливого вони знайшли давні книги на латині. Однак заскорузлий власник, який читав латинь дуба та ще й церковнослов'янською мовою як Акафіст, відмовлявся їх продати, набиваючи ціну. Торгуючись, один за одним по черзі І. Франко і В. Гнатюк без попередньої домовленості виходили надвір і нишком заглядали у курник. «Купили» потайки там по дві книги, сховавши за пояс. Призналися один одному аж далеко вже на зворотній дорозі.

Приємно відзначити, що О. Мазурок залучав здібних студентів-істориків до поглиблення своїх напрацювань у царині франкознавства. Він умів заінтригувати і спрямувати пошук, даючи для роздумів роздруковані виписки, що мали пряме чи опосередковане відношення до проблеми зв'язків І. Франка із Закарпаттям.

Пригадую витяги з листів А. Черепахіна до М. Драгоманова про зустріч з учителем Й. Кішем у Мукачеві (Львів, не пізніше 13 січня 1877 р.), М. Горького до А. Чехова про газетну статтю І. Франка, в якій «удивительно задушевно написано» про його (Чехова) творчість (Нижній Новгород, 28 квітня 1899 р.).

Окремо зацікавив Олега Мазурка пасаж із повісті «Захар Беркут» (1883), де йшлося про вигідну для торгу тухольську дорогу, що в'язала її у XIII столітті до купи галицької та угорської громади, розбиті між двома державами: Угорською і Галицько-Волинською. Як переконливий аргумент, ця обширна цитата приводилася і П. Лісовим (1972), і О. Мазурком (1986).

Коли я вже захистив докторську дисертацію, 16 травня 2006 р. старший колега попросив по можливості віднайти в інтернет-мережі низку публікацій, пов'язаних з Ю. Жатковичем і В. Гнатюком. На них покликалися у своїх працях троє зарубіжних науковців – Атанасій Пекар (1992), Пол Роберт Магочі (1994), Іван Поп (2001). На жаль, ці публікації не стали набутком електронного ресурсу.

Під керівництвом О. Мазурка автор цих рядків написав курсові роботи (за 1, 2 і 3 курси) «Роль А.Ю. Кримського у зміцненні культурних зв'язків Східної Галичини з Наддніпрянською Україною та Росією в другій половині XIX – на початку XX ст.» (1987), «Іван Франко як джерелознавець і археограф (на основі аналізу його праці “Життя Івана Федоровича і його часи”）」 (1990), «Іван Франко як джерелознавець і археограф (на матеріалах його праці в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка)» (1991).

Потім наші наукові дороги розійшлися. Проте всупереч надміру емоційній пораді мого першого серйозного вчителя в історичній науці я залишився у франкознавстві, принаймні скраю. Бо мої роботи – дипломна, кандидатська і докторська – вже були присвячені іншим проблемам історії України XX – початку XXI століть.

Із плином літ до професора О. Мазурка ставлюся щоразу з глибшою повагою. Він навчив мене азів історичного ремесла, а найголовніше надихнув на працю важку, вивірену, досконалу. Без благодяного впливу його скептицизму не з'явилося б і пропонуване дослідження.

* * *

Як бачимо, закарпатське франкознавство є багаторівневим науковим явищем. Серед іншого це проявляється в тому, що воно представлене фахівцями, котрі працювали на міжгалузевому стику – славістика, гунгарологія, германістика, красзнавство, решта соціогуманітарних дисциплін найширшого спектру. Йдеться про величезний обсяг наукової продукції та найрізноманітніші аспекти постановки і розробки обраної проблематики.

Ясна річ, завше хочеться якихось неординарних методологічних рішень. Приміром, багатьох у повному розумінні поняття назвати ґрунтовними дослідниками, а тим паче кваліфікованими культурологами, можна вельми умовно.

Насправді особистостей проникливого бахтінського складу серед тих закарпатських дослідників не спостережено. То й не було з їхнього боку неупередженого активного діалогу з Іваном Франком як людиною іншої культурної епохи, з метою розшифрувати специфіку його компетентності та притаманних протиріч.

Натомість запозичалися привізні методологічні конструкції маситих франкознавців – позитивістські, народницькі чи невибагливі соціально-класові.

Загалом же в науковий обіг було введено чимало нових аргументів і фактів. Непоодинокі з них зазвичай перетримані у класовій марксистсько-ленінській інтерпретації феноменів, явищ і персоналій. За панування тоталітаризму без виняткових партійно-класових оцінок годі було обійтися.

Усі згадані вище вчені заклали надійний фактологічний фундамент для всебічного вивчення розгалужених ментальних взаємовпливів Франкової (чи ширше галицької) та закарпатської традицій у подальшій генезі крайової історіографії та літературознавства.

Джерела:

1. Жаткович, Ю. Угорські русини а ювілейний рік 1898 / Ю. Жаткович // Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники. – Львів, 1898. – С. 187-189.
2. Мазурок, О. Юрій Жаткович як історик і етнограф / О. Мазурок. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2001. – С. 16, 42, 49, 51-55.
3. Жаткович, Ю. Мадярські переклади творів Івана Франка / Ю. Жаткович // Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці 1874-1914. – Львів, 1916. – С. 177-178.
4. Недзельский, Е. Очерк карпаторусской литературы / Е. Недзельский. – Ужгород: Школьная помощь, 1932. – С. 256-258.
5. Бірчак, В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / В. Бірчак. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – С. 150-152.
6. Лелекачъ, Н. Подкарпатское письменство на початку XX вѣк / Н. Лелекачъ // Зоря – Najnal [Ужгород]. – 1943. – № 1-4. – С. 229-257. Про переклади Ю. Жатковича. – С. 238, Г. Стрипського. – С. 250.
7. Стрипський, Г. З старшої письменности Угорської Русі / Г. Стрипський // Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці. 1874-1914. – Львів, 1916. – С. 179-195.
8. Frankó, I. A verés zsidófiú története / Ukrán eredetiből fordította Dr. Szripszky Niador. – Budapest: Kókai Lajos; Fritz Armin, 1916. – 54 old. (Ukrán könyvtár. 1 szám).
9. В п'яту рочницю смерті Ів. Франка // Наука [Ужгород]. – 1921. – 28 авг. – С. 3.
10. Панькевич, І. Іван Франко і Закарпаття / І. Панькевич // Літературно-науковий вісник [Львів]. – 1926. – Кн. 7-8. – С. 292-294.
11. Панькевич, І. Іван Франко і закарпатські українці // Дукля [Пряшів]. – 1957. – № 3. – С. 76-82.

12. Франко, І. До М. П. Драгоманова. 11-19 березня 1894 р. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 49. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 474-475.
13. В справі Угорської Русі (Посмертний голос М. Драгоманова) / видав М. Павлик. – Львів : З друкарні В. Маєцького, 1895. – 15 с.
14. Франко, І. Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження. 1772 – 1848. Зразок угорського мадяро- і москвофільства з початку XIX в. / І. Франко // Житє і слово [Львів]. – 1895. – Т. 3. – С. 461-465.
15. Качій, Ю. Історія одного подарунку / Ю. Качій // Жовтень [Львів]. – 1969. – № 5. – С. 117-119.
16. Микитась, В. З ночі пробивалися... / В. Микитась. – Ужгород : Карпати, 1977. – С. 48, 57, 60-65, 82.
17. Микитась, В. Через гори і кордони (Культурні й літературні зв'язки Закарпаття з Україною та Росією у XIX – XX ст.). – К. : Знання, 1977. – С. 25-27, 42.
18. Бабота, Л. Твори Івана Франка в перекладах Юрія Жатковича та Гіядора Стрипського / Л. Бабота // Наукові записки Культурної спілки українських трудящих [Пряшів]. – 1990. – № 15-16. – С. 141-145.
19. Бабота, Л. Перші переклади творів Івана Франка на теренах історичної Угорщини // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня нар. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – С. 1097-1103.
20. Задорожний, В. Зоря незгасна / В. Задорожний, О. Мазурок, І. Шульга. – Ужгород : Карпати, 1986. – С. 82-89.
21. Мазурок, О. Угро-руський фонд, його натхненники і діяльність / О. Мазурок // XXI вік [Ужгород]. – 1991. – № 5. – С. 7.
22. Pankevič, I. Ivan Franko. Nekrolog / I. Pankevič // Archiv für slavische philology [Відень]. – 1920. – S. 265-268.
23. Панькевич, І. Ще раз про питання рішального впливу на характер Івана Франка в 1874–1876 роках / І. Панькевич // Краківські вісті. – 1943. – 24 трав. – С. 4.
24. Панькевич, І. До переміни естетичних поглядів Івана Франка в 1876–1878 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. – 1944. – Т. 5. – С. 144-150.
25. Панькевич, І. До джерел «Панських жартів» Івана Франка // Slavica [Прага]. – 1951. – № 2-3. – С. 372-384.
26. Pankevič, I. Nová literatur o Ivanu Frankovi // Slavica. – 1953. – № 2-3. – С. 404-420.
27. Pankevič, I. K otázce vlivu estetiky V. Bělinského na první kritické články I. Franka // Československá rusistika [Прага]. – 1957. – № 3. – С. 442-448.
28. Панькевич, І. Мій життєпис / І. Панькевич // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Т. 4. кн. 1. – 1969. – С. 17-41.
29. Гренджа-Донський, В. Двадцять річниця смерті другого генія нашого народу – Івана Франка / В. Гренджа-Донський // Українське слово [Ужгород]. – 1936. – 21 трав. – С. 3. ; Твори Василя Гренджі-Донського. Т. IX : Публіцистика / В. Гренджа-Донський. – Вашингтон : Вид. Карпат. Союзу, 1989. – С. 134.
30. Іван Франко і Пилат // Українське слово. – 1936. – 28 трав. – С. 1.

31. Новак, С. Іван Франко у публіцистиці Володимира Бірчак / С. Новак // Франкознавчі студії. – Вип. 2. – 2002. – С. 269-276.
32. Бірчак, В. Еволюція постаті борця в творах І. Франка / В. Бірчак // Українська дійсність [Берлін]. – 1941. – 1 лип. ; Франкознавчі студії [Дрогобич]. – Вип. 1. – 2001. – С. 212-216.
33. Бірчак, В. Спогади про Івана Франка / В. Бірчак // Літературно-науковий вісник [Львів]. – 1926. – Кн. VII-VIII. – С. 238-241. Українська дійсність. – 1941. – 1 черв. – С. 2-3. ; У передруку цей епізод чомусь випущено: Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Гнатюка. – Львів : Каменярь, 1997. – С. 309-312.
34. Франко-Ключко, А. Іван Франко і його родина: спомини / А. Франко-Ключко. – То-ронто : Ліга визволення України, 1956. – С. 54-55.
35. Новак, С. Іван Франко і Володимир Бірчак / С. Новак // Франкознавчі студії. – Вип. 1. – 2001. – С. 204-212.
36. Бірчакъ, В. Руська читанка для І кляси гимназійноѣ и горожанських шкѣль / В. Бірчакъ. – Прага : Накладомъ Державного Выдавництва, 1922. – 155 с.
37. Луців, Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Л. Луців. – Нью Йорк-Джерзі Сіті : Свобода, 1967. – 654 с.
38. Борець за долю народу. В десяту річницю смерті Івана Франка // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на переступний рік 1926. – Ужгород : Школьная помощь, 1926. – С. 57-59.
39. Поет праці й боротьби : [І. Франко] // Світло [Мукачеве]. – 1933. – Ч. 3-4 (трав.-черв.). – С. 6-7.
40. Пуховський, А. Не забудьте спом'янути : [Т. Шевченка, І. Франка, Б. Грінченка] / А. Пуховський. – Ужгород : Вид-во Т-ва «Просвіта», 1925. – 16 с.
41. Франко, І. Збірка оповідань і віршів / І. Франко. – Ужгород : Друкарня отців Василян, 1926. – 24 с.
42. Божук, В. Полум'яне слово Каменяря / В. Божук // Закарпатська правда. – 1986. – 27 серп.
43. Божук, В. Незабутня поїздка // Вільна Україна [Львів]. – 1986. – 26 верес.
44. Кабалюк-Тисянська, М. Свіжа криниця / М. Кабалюк-Тисянська // Закарпатська правда. – 1966. – 27 серп.
45. Ігнатювич, Г. Драматичні твори І. Франка на закарпатській сцені / Г. Ігнатювич // Закарпатська правда. – 1956. – 27 серп.
46. Музика, Г. Пьеса Франко в нашем театре : [«Сон князя Святослава» в Закарпатском русском драматическом театре 1954–1956 гг.] / Г. Музика // Советское Закарпатье. – 1956. – 27 авг.
47. Баглай, Й. Каменярь на сцені : до 125-річчя з дня народж. І. Я. Франка / Й. Баглай // Радянський студент. – 1981. – 27 черв.
48. Баглай, Й. Твори Франка на сцені театру / Й. Баглай // Молодь Закарпаття [Ужгород]. – 1981. – 27 серп.
49. Баглай, Й. Уперше на закарпатській сцені : з історії постановки комедії Івана Франка «Учитель» / Й. Баглай // Закарпатська правда. – 1981. – 29 серп.

50. Шерегій, Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Ю. Шерегій. – Братислава ; Пряшів : Словац. педагог. вид-во, 1993. – С. 43-44, 56-56 та ін.
51. Ігнатювич, Г. Від гасниці до рампи. Нариси історії українського театру на Закарпатті. Кн. перша / Г. Ігнатювич. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 122, 171, 177, 251.
52. Недзельський, Е. Угро-руський театр / Е. Недзельський. – Унгвар : Унію, 1941. – С. 60, 74-75, 101.
53. «Моя маточка – Анна Франко», – з гордістю каже Марія Василівна Керечанин (Урста) із села Довге Іршавського району / записав В. Кузан // Новини Закарпаття. – 1993. – 11 груд. – С. 16. ; Нове життя [Іршава]. – 1994. – 1 січ. – С. 3. ; Старий За-мок. – 1999. – 25 берез. – С. 14. ; Новини Закарпаття. – 2000. – 15 січ. – С. 15.
54. Ясько, М. Іван Франко і Закарпаття / М. Ясько // Радянське Закарпаття. – 1956. – № 1. – С. 100-114.
55. Ясько, М. Іван Франко про усну народно-поетичну творчість Закарпаття / М. Ясько // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 19-30.
56. Ясько, М. Перші переклади творів Івана Франка на угорську мову / М. Ясько // Жовтень. – 1957. – № 3. – С. 91-92.
57. Історія подкарпатурської літератури. – Унгвар : Изд. Регент. Комисаріата ; Книгопечатня оо. Василіан, 1942. – С. 55-56.
58. Пільгук, І. Шляхи культурного єднання Закарпаття з великою Україною / І. Пільгук // З тобою навіки : зб. праць про Закарпатську Україну. – К. : Укр. держвидав, 1946. – С. 41-52.
59. Долгош І. Іван Франко про Закарпаття / І. Долгош // Дукля. – 1956. – № 2. – С. 86-98. ; Те саме скор. : // Молодь Закарпаття. – 1956. – 15 черв. – С. 2.
60. Вишневецький, І. Іван Франко і Закарпаття / І. Вишневецький // Жовтень. – 1962. – № 12. – С. 131-134.
61. Вишневецький, І. Іван Франко – дослідник творчості закарпатських письменників / І. Вишневецький // Тези доповідей сьомої щорічної наукової сесії, присвяченої вивченню творчості І. Я. Франка (7-9 квіт. 1962 р.). – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – С. 18-20.
62. Вишневецький, І. Традиції та сучасність / І. Вишневецький. – Л. : Кн.-журн. вид-во, 1963. – С. 3-32.
63. Мишанич, О. Література Закарпаття XVII-XVIII століть / О. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 4, 38-46, 53-55.
64. Мишанич, О. Іван Франко і угорська література / О. Мишанич // Радянське літературознавство. – 1974. – № 2. – С. 85-86.
65. Микитась, В. Давня література Закарпаття / В. Микитась. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – С. 7-8, 137-141, 222-224, 254.
66. Микитась, В. Іван Франко як дослідник давньої української літератури / В. Микитась. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 131, 141-148, 255-257, 276.

67. Микитась, В. Галузка могутнього дерева / В. Микитась. – Ужгород, 1971. – С. 20, 30-32, 132.
68. Кравець, М. І. Франко – історик України / М. Кравець. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – С. 123-124, 145, 166.
69. Кирилюк, Є. Іван Франко і українська література Закарпаття / Є. Кирилюк // Жовтень. – 1965. – № 10. – С. 50-54.
70. Кирилюк, Є. Іван Франко й українська література на Закарпатті / Є. Кирилюк // Олександр Духнович : зб. матеріалів наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня смерті (1865-1965). – Пряшів, 1965. – С. 42-53.
71. Радо, Д. Іван Франко і Угорщина / Д. Радо // Вітчизна [Київ]. – 1956. – № 3. – С. 185-186.
72. Штернберг, Я. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову / Я. Штернберг // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 123-128.
73. Франко, І. До Ю.К. Жатковича [Львів, 20 листопада 1904 р.] / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 50. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 225, 557 (прим.).
74. Штернберг, Я. Відгук на Україні на селянські виступи в Угорщині в кінці XX сторіччя / Я. Штернберг // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія : Історико-філологічна. – № 1. – Ужгород, 1957. – С. 116-120.
75. Дзендзелівський, Й. Угорщина і угри : (неопублікована стаття невідомого автора про селянські виступи в Угорщині в 90-х рр. XIX ст.) / Й. Дзендзелівський, Я. Штернберг // НЗ УжДУ. – 1959. – Т. 38. – С. 133-155.
76. Штернберг, Я. Неопублікований рукопис Івана Франка «Угорська національна зага» / Я. Штернберг // НЗ УжДУ. – 1957. – Т. 25. – С. 129-142.
77. Професор Штернберг Яків Ісакович : бібліогр. покажч. / уклад. : О. Закривидорога, І. Мандрик, Л. Мельник, М. Троян, К. Шовш. – Ужгород : Патент, 1994. – С. 66.
78. Качій Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1963. – 25 серп. ; Те саме: 1966. – 27 берез. ; Молодь України [Київ]. – 1963. – 25 жовт.
79. Качій Ю. Він ходив по Верховині : [І. Франко у Закарпатті] / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1966. – 13 черв.
80. Качій Ю. Франко і Закарпаття / Ю. Качій // XXI вік. – 1990. – № 16. – С. 7. ; № 17. – С. 7.
81. Зимомря, М. Близітки часу («Просвіта» та її роль у процесі становлення національної свідомості народу Закарпатської України) / М. Зимомря // Ужгородський університет. – 1992. – 31 січ. – С. 2.
82. Піпаш-Косівський, В. Побував у Богдані / В. Піпаш-Косівський // Зоря Рахівщини [Рахів]. – 1986. – 28 серп.
83. Ференц, П. Чи побував Іван Франко на Закарпатті? / Ференц // Закарпаття онлайн. – 2011. – 13 верес.
84. Бігарій, Й. Хотів описати село Скотарське : [І. Франко] / Й. Бігарій // Новини Закарпаття. – 1994. – 22 січ. – С. 12.
85. Бігарій, Й. Село біля тунелів. У Скотарському на Воловеччині бував Іван Франко / Й. Бігарій // Срібна Земля – Фест [Ужгород]. – 2005. – 22 груд. – С. 12.

86. Божук, Г. «Руснацькі комітати – се наша «Індіан-резерवेशен» / Г. Божук // Срібна Земля–Фест. – 1996. – 24 жовт. – С. 13.
87. Федака, С. Августин Штефан – прометей Карпатської України / С. Федака // Новини Закарпаття. – 2003. – 11 січ. – С. 14.
88. Мазурок, О. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». / О. Мазурок. – Ужгород : Мист. лінія, 2009. – С. 161-162, 188-190.
89. Штефан (Фенцик), О. Чи був Євгеній Фенцик русофілом? / О. Штефан // Земля і воля [Ужгород]. – 1937. – 28 черв.
90. Франко, І. Чиста раса / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 20 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 14-27.
91. Мороз, М. Верх Пікуя. Із краєзнавчої спадщини Івана Франка / М. Мороз // Жовтень. – 1985. – № 5. – С. 114-115.
92. Шляхами Івана Франка на Україні : путівник / упоряд. М. Мороз. – Л. : Каменяр, 1982. – С. 92.
93. Лісовий, П. Українська література в закарпатській періодиці (кінець XIX – початок XX ст.) / П. Лісовий // Радянське літературознавство. – 1970. – № 10. – С. 34-40.
94. Лісовий, П. Українська художня література на сторінках комуністичної преси Закарпаття 20-30-х років / П. Лісовий // Радянське Закарпаття. – 1955. – № 1 (17). – С. 211-226.
95. Лісовий, П. Іван Франко в освітленні комуністичної преси Закарпаття 20-х років / П. Лісовий // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1957. – Т. 25. – С. 3-18.
96. Лісовий, П. Поклик до бою : (твори І. Франка на сторінках закарпат. комуністичної преси 20-х рр.) / П. Лісовий // Українське літературознавство. – 1966. – Вип. 2. – С. 60-67.
97. Лісовий, П. Комуністична преса Закарпаття 20-30-х років / П. Лісовий. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1982. – С. 55.
98. Лісовий, П. Через Beskidy / П. Лісовий. – Ужгород : Карпати, 1972. – С. 41-43.
99. Бача, Ю. І. Я. Франко в боротьбі за розвиток літератури на Закарпатті / Ю. Бача, І. Іваньо // Дукля. – 1959. – № 2. – С. 120-131.
100. Микитась, В. Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст. / В. Микитась. – Ужгород, 1965. – С. 10, 21, 65, 71, 100.
101. Микитась, В. Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму / В. Микитась. – Ужгород, 1966. – С. 3-4, 23, 29, 38-42, 59-61, 65, 69-70.
102. Микитась, В. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Івана Франка / В. Микитась. – К. : Дніпро, 1978. – 229 с.
103. Микитась, В. Іван Франко – дослідник української полемічної літератури (XVI – XVII ст.) / В. Микитась. – К. : Наук. думка, 1983. – 222 с.
104. Мишанич, О. Кирило-мефодіївська проблематика в наукових працях І. Франка / О. Мишанич // Іван Франко і світова культура. – К. , 1990. – С. 42-46. ; Наукові записки КСУТ. – № 15-16. – С. 47-52.

105. Мазурок, О. Драгоманов і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1991. – 18 верес. – С. 5.
106. Мазурок, О. Плата за вільнодумство (Нововиявлені документи про зв'язки Михайла Драгоманова та інших галицьких діячів із Закарпаттям) / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1997. – 8 лют. – С. 14.
107. Грицак, Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 180.
108. Мазурок, О. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття : [головним чином В. Гнатюка] / О. Мазурок // Carpathica – Карпатика [Ужгород]. – 1992. – Вип. 1. – С. 106-134.
109. Мазурок, О. Володимир Гнатюк / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1991. – 7 серпня. – С. 4-5.
110. Мазурок, О. Перші враження (До 125-ої річниці з дня народження Володимира Гнатюка) / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1996. – 11 трав. – С. 14.
111. Камінський, В. Угорська Україна в етнографічних працях академіка Володимира Гнатюка / В. Камінський // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук [Київ]. – 1929. – Кн. XXV. – С. 149-174.
112. Яценко, М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність / М. Яценко. – К. : Наук. думка, 1964. – 287 с. (передовсім – с. 73-74, 94-97).
113. Мушинка, М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / М. Мушинка. – Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто : Наук. тов.-во ім. Т. Шевченка, 1987. – 332 с. (зокрема, с. 55-57).
114. Офіцинський, Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини / Р. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с.
115. Мазурок, О. Юрій Жаткович як історик і етнограф / О. Мазурок. – Ужгород : УжНУ, 2001. – С. 42, 49, 51-52, 54-55, 62-63, 67-69, 72, 76, 79, 92.
116. Мазурок, О. Іван Франко і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1993. – 10 лип. – С. 8-9.
117. Мазурок, О. Голос сумління і обов'язку : (до 100-річчя «Протесту галицьких русинів») / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1996. – 15 черв. – С. 14.
118. Франко, Іван. До Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів, кінець 1898 р.) / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 50 / І. Франко. – К., 1986. – С. 125.
119. Мушинка, М. Невідомий лист Володимира Гнатюка / М. Мушинка // Народна творчість і етнографія [Київ]. – 1992. – № 1. – С. 24-25.
120. Мушинка, М. Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком / М. Мушинка // Іван Франко: дух, наук, думка, воля : матеріали міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – С. 945-953.
121. Дем'ян, Л. Бувальщина про двох діячів української культури : [Івана Франка і Володимира Гнатюка] / Л. Дем'ян // Літопис Бойківщини [Філадельфія, США]. – 1990. – Ч. 1. – С. 62-64.

МИНУЛЕ ЗАКАРПАТТЯ У ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА¹

Викінченої картини історичних поглядів Івана Франка на закарпатську тематику (і трохи ширше – всього регіону, що за вченою традицією XIX – початку XX століть називали Угорською Руссю) у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях не було аж до початку 1990-х рр.

Причина, принаймні, в тому, що у межах партійно-радянської (або ж за самоназвою – марксистсько-ленінської) історіографії довелося б легалізувати крамольні думки про буржуазно-націоналістичні запозичення. Не вистачало духу таке визнати в Радянській Україні та СРСР загалом.

Із протилежного боку – на післявоєнному Заході ґрунтовних франкознавців було менше, ніж пальців на рупі, тому не знаходилося добровольців зануритись у що дуже локалізовану глибину.

До ґрунтовних джерелознавчих студій над закарпатознавчим циклом наукової спадщини І. Франка ніхто не брався, хоча проблемі «Франко і Закарпаття» присвячено десятки публікацій в Україні та за кордоном.

Історики і літературознавці поставили фокус на головну роль його (як письменника, вченого, політика) у культурних зв'язках усередині українського пазлоподібного трикутника (Закарпаття, Галичина, Наддніпрянина) у фазі національного відродження. Головним чином аналітичні потуги оберталися навколо вивчення літературної спадщини освітньо-культурних діячів Закарпаття (і ширше – Угорської Русі) XVII-XIX століть.

Безумовно, Іван Франко був серед учених-першопрохідників на ниві історії середньовічної та ранньомодерної літератури всієї України. На цій ділянці він був визнаним авторитетом серед славістів Європи, захистив докторську дисертацію «Варлаам і

---

¹ Офіцинський, Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини: монографія / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гржда, 2011. – 248 с.

Йоасаф. Старохристиянський духовний роман» 1 липня 1893 р. у провідному славістичному центрі – Віденському університеті. Виконав її під керівництвом вельми іменитого тоді завідувача кафедри, професора Ватрослава Ягича, хорвата за походженням.

У подальшому при конструюванні власних наративів найважливіші дослідники-літературознавці Іван Панькевич, Микола Ясько, Павло Лісовий, Василь Микитась, Олекса Мишанич керувалися висновками і зібраними матеріалами Івана Франка як авторитетного знавця давньої та нової української літератури Карпатського регіону. Вони не заглиблювались у джерелознавчу базу його праць, інколи розглядаючи їх некритично й поза конкретно-часовими реаліями.

Незначне місце Франковим оцінкам минулого Закарпаття відводиться в спеціальній історіографічній монографії Михайла Кравця [1]. Чіткої закарпатської картини історичних візій Івана Франка цей дослідник не запропонував, хоч пробував акцентувати на його внеску в історичну регіоналістику.

Практично наступні покоління вчених теж обходились без обговорення методологічних засад творчої лабораторії І. Франка. Особливо у таких її первинних аспектах, як періодизація, локалізація, атрибутивна обробка емпіричного матеріалу, концептуальні та парадигмальні установки.

ПРОБЛЕМНО-ХРОНОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Якщо говорити про фундаментальні речі, то Франкова концепція етногенези українців аналогічна до схеми Михайла Грушевського [2, с. 101-102]. У нашому контексті ця тріада проілюстрована фрагментами закарпатської старовини. Перший період, за І. Франком, охоплює епоху самостійності – скіфи (анти), Київська Русь (до 1340 р.).

У книзі «Причинки до історії України-Русі» (1912) він розглянув слов'янсько-руську колонізацію Тисо-Дунайського басейну, починаючи зі скіфської доби. У статті «Угорська національна зага» (1914) йдеться про міграцію літописних мадярів, а в повісті «Захар Беркут» (1883) – про монгольсько-татарське нашествя 1241 р. в Східну Європу через Карпати.

Джерела написання повісті «Захар Беркут», які виявила літературознавець Л. Кілініченко (Третяк), вказують на здобутки історіографії (ступінь вивченості історії Галицько-Волинської держави), археографії (Галицько-Волинський літопис) та фольклористики (легенди і перекази про «песиголовців») [3].

У своєму художньому творі Іван Франко на прикладі Тухольської долини (нині Сколівський район Львівської області) середини XIII століття мимовільно порушив питання про глибоке історичне коріння економічних, культурних і військово-політичних зв'язків у межах одного етносу, розташованого по обидва боки величезної гірської системи. Тому тухольцям приходить обіцяна військова допомога «верховинських і загірних громад» (зосібна це нині Воловецький район Закарпатської області).

Хронологічні межі другого періоду охопили епоху литовсько-польського панування, російських і австро-угорських придбань (до кінця XVIII століття). В Івана Франка знаходимо висококваліфікований розбір духовних пам'яток краю цього часу у двох масштабних публікаціях – монографії «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.» (1900) [4, с. 230-270] та статті «Студії на полі карпаторуського письменства XVII – XVIII вв.» (1901) [5, с. 371-423]. Обидва дослідження побачили світ у «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка». Монографічна студія з'явилася ще й окремою відбиткою.

Національне відродження переважно шляхом літератури, тобто третій історичний період припадає на XIX століття. До недавніх і поточних національних та літературних колізій за Карпатами І. Франко проявив підвищений інтерес.

Безпосередньо чи принагідно він відгукнувся на них у ряді своїх наукових, науково-популярних і публіцистичних виступів – «Болгарські праці М. Драгоманова» (1891), «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» (1893), «Кошут і Кошутська війна» (1894), «Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження. 1772-1848» (1895), «І ми в Європі» (1896), «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» (1898), «Українська література за 1898 р.» (1899), «Южнорусская литература» (1904), «Нові матеріали до історії українського вертепу» (1908), «Нарис історії ук-

раїнсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Українці» (1911), «Студії над українськими народними піснями» (1913) тощо.

Зазначені праці І. Франка досі лежать в основі вивчення ви-несених в їхній заголовок питань. Прихильників його чітких і ви-важених оцінок бачимо немало. У них, власне, подано не широку панораму народного життя в Українських Карпатах, а лише скупі шприхи до рисопису її інтелігенції та вихідців із краю.

У доволі обширному колективному маніфесті «І ми в Європі», приміром, ідеться про гофрата (державного радника) у справі північноугорських комітатів у 1849-1867 рр., москвофіла Адольфа Добрянського, художні твори будителів Олександра Духновича, Анатолія Кралицького, Олександра Павловича.

Осібнo відзначено поважну роль учених і педагогів Михайла Балудянського, Івана Орлая, Івана Земанчика, Петра Лодія у ду-ховно-культурному розвитку Росії, а Юрія Гуци-Венеліна – і Бол-гарії. Останньому Іван Франко присвятив особливо теплі слова у статті «Болгарські праці М. Драгоманова», котра розміщена у декількох числах львівського часопису «Народ» за 1891 р. [6, с. 25].

Щоправда, нині внесені суттєві поправки у твердження І. Франка про причину втечі Юрія Гуци-Венеліна (1802-1839) із міста Сату-Маре (нині Румунія), де вчився у ліцеї. Далі під кон-спіративним прізвиськом він був студентом університету у Львові в 1821/1822 навчальному році. Відтак виїхав у Росію.

Найвірогідніше Ю. Гуци-Венелін утік не через невідворотний призов до австрійської армії, а рятуючись від постриження в мо-нахи. Позаяк він учився в Сатумарському ліцеї на кошти Мука-чівської греко-католицької єпархії, то зв'язаний був певною обі-тницею.

Те ж можна сказати і про скасування руського відділення (1787-1804) на філософському і теологічному факультетах Львів-ського університету. За І. Франком, відділення закрили через не-знання руської мови професорами закарпатського (П. Лодій та І. Земанчик) і галицького походження [7, с. 110]. Насправді їх ви-жили жорсткою дискримінацією в заробітній платні з боку поло-нофільської адміністрації університету.

Іван Панькевич окремо звернувся до аспекту «закарпатської фракції» професорського складу Studium Ruthenum – Петро Ло-

дій, Андрій Павлович, Іван Земанчик, Михайло Дудинський [8]. Серед них у Львівському університеті найуспішнішу кар'єру зробили двоє вихідців з Угорської Русі.

Природознавець І. Земанчик (помер після 1822 р.) став деканом філософського факультету в 1796 р., а обов'язки ректора університету виконував у 1803-1804 рр. Філософ і юрист П. Лодій (1764-1829) був деканом філософського факультету в 1797-1802 рр.

Іван Франко принципово не сприймав москвофільства, що в Закарпатті дістало перший поштовх у часи російського царя Петра I. А вкорінилося воно впродовж XIX століття: еміграція «мізків» у Росію, оди майбутнього єпископа Г. Тарковича на честь Катерини II, позитивне сприйняття місцевим українським і словацьким населенням розгрому росіянами угорської революції в 1849 р. [9, 10].

Він підкреслив, що «нещасливою хвилиною» москвофільством пройнята не тільки угорська, але й уся словацька інтелігенція. Проте це не перешкодило останній «працювати над своїм національним розвоєм». Закарпатські москвофіли, навпаки, відгородилися від народного життя – єдиного джерела «життєспроможної літератури».

ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ

Як літературний критик, Іван Франко володів методикою різних шкіл. Тривке враження на нього справили ідеї француза І. Тена [11]. Услід за ним І. Франко розрізняв у будь-якому творі (а це відчутно у «Карпаторуському письменстві») дію трьох факторів – національності, середовища, конкретно-історичного моменту. В їхньому переплетінні виявлялася головна суть написаного.

Хоча спеціальних мовознавчих праць із закарпатської проблематики в І. Франка нема, однак у «Карпаторуському письменстві XVII-XVIII вв.» чимале місце відведено мовностилістичному аналізу літературних надбань регіону.

Після мандрівок етнологу Володимира Гнатюка в Угорську Русь до бібліотеки Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові потрапляють рукописи ранньомодерного часу (XVII-XVIII ст.). Ними сповна скористався Іван Франко у двох своїх велими значних виданнях: археографічному збірнику «Апокрифи і

легенди з українських рукописів» (1896-1910) та названій літературознавчій монографії.

Найцінніше те, що у науковий обіг уведено 25 рукописних знахідок, доти невідомих фахівцям. Їх детальний опис, найяскравіші витяги, з точки зору автора «Карпаторуського письменства XVII-XVIII вв.», подано в додатках до монографічного дослідження.

Однак неповна атрибутика джерел, які використовував І. Франко, створює певні труднощі при встановленні їхніх точних соціальних і географічних координат. Відчувається, що дослідника більше цікавить естетична і суспільна значущість, ніж ареал побутування рукописної традиції.

Деякі писемних прикарпатських пам'яток Іван Франко вивчав у бібліотеках Львова – Осолінських (Самбірська Мінея 1570-1571 рр.), Товариства «Просвіта» (рукопис Павла Кузикевича), Перемишльської греко-католицької капітули (безіменна оповідь «Вечность пекельная» і рукопис Степана Самборини). У монографічній праці також використано чимало матеріалів, розшуканих його приятелями з Галичини і Буковини – людьми різного соціального походження і суспільного становища.

Серед помічників І. Франка знаходимо імена бібліографа І. Левицького, композитора Д. Січинського, священників М. Зубрицького, Козарука і Гаморака (з відповідно Самбірського, Косівського і Снятинського повітів), вчителя М. Єндика (село Голігради «над Дністром»), старшого податкового комісара Гривівського повіту К. Бандрівського, буковинського селянина Гулейчука (село Іспас «над Черемошем»).

9 січня 1897 р. він щиро подякував їм, а також М. Грушевському і В. Гнатюку в передмові до першого тому серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», датованого попереднім 1896-м роком [12].

На противагу угоруським джерелам, галицькі та буковинські знахідки чітко атрибутовані, тому їх легко інтерсуб'єктивно перевірити, що є одним з універсальних критеріїв науковості.

Ніколи Іван Франко не цурався «чорнової», неаналітичної роботи. Тому й у «Карпаторуському письменстві» реєстр рукописів удвічі більший від наукової студії. У ній І. Франко першим звернув увагу на окремий тип давньоукраїнської літератури – карпа-

торуської, що відзначався народною писемною спільністю Закарпатської Русі з прилеглою до неї гірською Галичиною у XII-XVIII століттях.

До такого висновку логічно підводить його локальний аналіз окремих творів у їхньому взаємозв'язку на тлі розвитку літературного процесу в хронологічно-висхідній (діахронічній) та площинно-розгалуженій (синхронічній) системі координат.

При цьому в І. Франка прослідковуються елементи різних літературно-критичних і джерелознавчих шкіл: наприклад І. Тена, реальної критики (за Дж. Міллем і М. Добролюбовим).

Від монографії Івана Франка до аналогічних синтетичних видань Олекси Мишанича і Василя Микитася – кілька десятиліть, які внесли у розв'язання проблеми багато нового фактичного матеріалу [13, 14, 15].

Підсумок зробив О. Мишанич, подавши відомості про понад 30 учительських свангелій, збірників, пісенників, літописів, «Олександрій». Вони побутували у Закарпатті й свого часу були предметом археографічного інтересу Є. Сабова, Г. Стрипського, О. Петрова, І. Франка, В. Гнатюка, Ю. Яворського, І. Панькевича.

Розглянувши питання в історіографічному розрізі, О. Мишанич далі йде услід за оцінками І. Франка. Структура його монографічної праці склалася, очевидно, під впливом досліджень Володимира Бірчака і Михайла Возняка (докладніше про них дивись нижче). О. Мишанич також підготував до друку «Карпаторуське письменство» у 32-му томі зібрання творів І. Франка у 50-ти томах.

Неповну атрибутику джерел закарпатського походження І. Франко щедро компенсував кропітким пошуком аналогій та паралелей з рукописною спадщиною народів Європи. Тут сповна проявилися його навички з практичного застосування історико-порівняльного методу.

Як ерудований дослідник-поліглот, Іван Франко зумів скористатися двома десятками праць українських, польських, німецьких, чеських, сербських, російських авторів – В. Антоновича, М. Драгоманова, А. Петрушевича, В. Охрімовича, Є. Сабова, П. Шафарика, Ї. Полівки, Ж. Паулі, В. Копітара, О. Петрова, Л. Кавеліна, М. Тихонравова, архімандрита Леоніда і т. д.

Цікаво, що частину потрібної російськомовної літератури Іван Франко отримав поштою з Москви від сходознавця Агатангела Кримського. Пізніше сам суттєво допоміг колезі Юліану Яворському (1873-1937), котрий взявся прочитати публічні лекції з історії карпаторуської літератури XVI – XVIII століть у Київському університеті. Працюючи там доцентом, він описав два прикарпатські збірники: духовних і світських пісень, Самбірського замку [16]. Їх подарував Я. Головацький через В. Антоновича в університетську бібліотеку в 1874 р.

Ю. Яворський перебрав естафету в І. Франка на цій науково-дослідницькій ділянці та через три десятиліття запропонував свою монографію [17]. Типологічне зіставлення ужинку двох земляків-карпатознавців уже давно чекає свого скрупульозного дослідника.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТРАКТУВАННЯ

Для національно свідомого українця Івана Франка карпаторуська література XVII-XVIII століть стала лише фрагментом його багатогранної наукової спадщини, а для українця за походженням, але росіянина за переконаннями Юліана Яворського – пріоритетною справою всього життя.

Відповідно їй неоднакові у них генеральні етнополітичні трактування об'єкту дослідження. Ю. Яворський наполягав, що «всероссийское национальное сознание в былые времена горело на высотах Закарпатской Руси неизменно ярким и неугасающим огнем» [18]. І. Франко ж загалом був провідником українства у комплексному розумінні цього концепта, та ще й в умовах бурхливого духовно-культурного перетворення австрійської Галичини в український П'ємонт.

Досі майже ніхто не відважився визначити специфіку поглядів Івана Франка на тутешні (закарпатоукраїнські) старожитності в етнологічному розрізі.

Оож, що таке Закарпаття XVII-XVIII століть із погляду І. Франка? У географічному вимірі, безперечно, це складова частина Карпатської Русі-України, поділеної навпіл польськими та угорськими феодалами [4, с. 208]. Це обшир Карпатських гір над

Ужем, Лаборцем, верхів'ям Тиси, заселений русинами (українцями), що в силу природно-географічних та історико-етнічних обставин тісно пов'язані зі Східною Словаччиною, Галичиною та Буковиною.

Із восьми угорських рукописів особливу увагу І. Франка привернули ті, що були виявлені в бібліотеці василіанського монастиря в Ужгороді (Унгварський літопис) і на Пряшівщині (рукописи Стефана Тестлевцевого та із села Літманової, комітат Спіш).

Порівнюючи їх з аналогічними галицькими творами XVIII століття (отця Теодора Поповича Тухлянського, Павла Кузикевича), учений доходить висновку, що це переробка тих самих релігійних сюжетів, а «їх мова – проста народна, з мадяризмами і полонізмами, вживана в даній місцевості, з зараскою місцевого діалекту, декуди з невеликою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв» [4, с. 220-221].

Одну з пам'яток («Угорське учительне євангеліє») знайшов у селі Данилово (нині Хустський район) початкуючий тоді славіст Гядор Стрипський, а потім передав І. Франкові.

Інша знахідка – «Олександрія» (одна з двох використаних) – потрапила до І. Франка за посередництва В. Гнатюка від о. Ю. Жатковича зі Стройного на Свалявщині. Невдовзі Г. Стрипський зробив два важливі атрибутивні уточнення щодо конкретних фрагментів Франкової монографії [19].

Унгварський літопис знаходився не в монастирі отців василіан, а, можливо, у бібліотеці духовної семінарії або в єпископській книгозбірні. Бодянське учительне євангеліє є не закарпатського (північноугорського) походження, а бачванського (південноугорського). Саме у Бачці було розташоване село Бодян із монастирем (нині Сербія).

Також Г. Стрипський зазначив, що лише в комітаті Мараморош (близько половини сучасного Закарпаття) із XVII-XVIII століть дійшло до нас двадцять рукописів [20].

На думку Івана Франка, у Закарпатті й про Закарпаття написано занадто мало величних історико-літературних пам'яток, що засвідчили б привабливе «вікторіальне» минуле краю. Він відносив угорських русинів до українсько-руського (малоруського) народу з його численними колоніями в Європі, Азії та в обох Аме-

риках – Північній та Південній. Давні українці називалися русичами (южнорусами).

У цьому політонімічному трактуванні бачимо засадничий вплив чільного основоположника вітчизняної історії Миколи Костомарова [порівн. 21]. У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) І. Франко в тому ж ключі звернув увагу на тісний зв'язок народу із заселеною територією і на специфіку розселення українців (діаспору) [22].

Науковий інтерес Івана Франка сягав, зокрема, однієї з цих численних колоній – південної Угорської Русі (сербських русинів), котра тоді за адміністративно-політичним поділом належала до південної частини Угорщини у складі Австро-Угорської монархії. Ті поселення у Бачці (Воєводині) заснували закарпатські переселенці в другій половині XVIII століття.

Не випадково у рецензії для журналу «Житє і слово» (1894, кн. 2) на збірку народних пісень різними закарпатськими діалектами «Руський соловей» М. Врабеля І. Франко відзначив, що видання не має великої наукової вартості, проте цінне добіркою зразків пісенної творчості бачванських русинів із сіл Керестур, Коцур тощо [23]. На противагу північноугорським русинам, вони тоді були вивчені слабше.

У рецензії на хрестоматію Є. Сабова (у «Житє і слово» розміщена слід за оцінками збірника М. Врабеля) І. Франко, навпаки, закинув, що видання цікавіше учителям, лінгвістам, фольклористам, історикам літератури, а не школярам, для котрих призначене [24].

Відповідно до курсу угорського уряду (після дуалістичної угоди 1867 р.), ця хрестоматія не подала «ніякісного поняття про цілість южноруської мови і літератури», заставляючи думати, що «Угорська Русь – то щось осібне від Галичини і України».

У статті «Українська література за 1898 р.», розміщеній у празькому журналі «Slovanský přehlad» (1899, № 8), І. Франко оперував вражаючою статистикою. З усіх близько 30,5 млн українців (3,5 млн в Австро-Угорщині – 0,5 млн. в Закарпатті, 3 млн в Галичині й Буковині, 27 млн у Росії) лише галичани і буковинці могли відносно вільно користуватися рідною мовою у державних установах, судах, школах і пресі [25]. До них прихильно ставився

австрійський уряд, і вони були прямо підпорядковані Відню, без посередництва Будапешта (як закарпатці).

Наприкінці XIX століття виглядало, що межами національної літератури і національно-культурного розвитку охоплено менше десяти відсотків українського народу.

У книзі «Причинки до історії України-Русі» (1912) останній розділ називається «Руське плем'я в Заліссі (Трансільванії)». У ньому Іван Франко розглянув західні етнографічні кордони українсько-руської колонізації – регіон Трансільванії (Семиграддя або Залісся) та Паннонії, здавна заселених «значною паростю староруської людності» [26]. Він зауважив, що літописне плем'я цікулів, на відміну від секлерів, яких за традицією відносять до угорців, у давні часи могло означати «людей руського племені».

Для І. Франка «присутність руського елемента в Семигороді», котрий зберігав свою етнічну самобутність до початку XIX століття, мала принципове значення.

В етнодемографічному плані, за Іваном Франком, територія Угорської Русі, у тому числі й Закарпаття, була в XVII-XVIII століттях найчистіше заселена русинами, з незначним відсотком чужинців, «найменше винародовлювана і найконсервативніша в захованні свого типу, своєї мови, звичаїв і способу життя», бо «хвилі історичних катастроф, що потрясали інші частини нашої вітчизни, сюди доходили в дуже ослабленій формі» [4, с. 209].

На мобільність населення, соціально-економічні відносини наклали відбиток гори і лісиста місцевість, бідна на хліб. Це робило неможливим заведення панщини, але давало простір для кочового, пастирського або розбійницького прожиття. Часті неврожаї змушували горян шукати заробітків у долинах, звідки їхня цікавість до авантюричних подорожей.

У XIX столітті міжетнічний баланс регіону порушила інтенсивна єврейська імміграція, котра спрямовувалася в сільську місцевість. Економічні важелі швидко перейшли в руки прибульців, підприємницька діяльність яких нерідко призводила до зубожіння і розорення закарпатоукраїнських селян. У селах проживало від 20 до 70 відсотків закарпатських євреїв, а у Галичині – лише від 2 до 10 %.

На тлі аграрного перенаселення і катастрофічного економічного відставання від індустріальних районів Австро-Угорської

імперії це відіграло негативну роль на рівні ментальних стереотипів. На цьому зосереджено увагу в маніфесті «І ми в Європі» (1896) [27]. Унаслідок збігу багатьох обставин з усіх українців саме «угорські русини найперші почали емігрувати за море, особливо в Сполучені Держави Північної Америки». Тоді ж у США почала формуватись і впливова єврейська громада.

Загальноосвітній рівень Закарпаття XVII-XVIII століть Іван Франко визначив мінімальним, навіть серед духовенства. «Се мало той добрий бік, що релігійна пропаганда протестантів, уніатів чи католиків, не гарячили тут нікого, – зауважив учений. – На прості обставини життя вистачала проста етика, а для догматичних тонкостей не було розуміння» [4, с. 210]. Проте з тої пори збереглися писемні пам'ятки, на підставі аналізу котрих він висловив думку про розвинутий літературний процес у регіоні.

І. Франко виявив до певної міри «окрему фізіономію» художніх творів, які побутували у Закарпатті. Тому вважав, що регіон повинен зайняти місце в загальній конструкції української літератури як один з її «добре обрисованих типів». Його характерною рисою стала популярність (наближеність до народної, а не книжної мови), позначена впливами протестантизму. Із цим повністю погодився український славіст Іван Панькевич [28], а за ним й угорський колега Ласло Деже [29].

Але основоположник франкознавства Михайло Возняк, розглядаючи літературну спільність Надтисянщини (Підкарпатської України) з іншими українськими землями, уміло підкопав наріжний камінь Франкової концепції. Він уважав, що немає причин говорити так, бо народна мова – прикмета не тільки карпаторуського письменства. Вона дісталася до Святого Письма на всіх західноукраїнських землях, а яскраво виявила себе на східноукраїнському терені [30]. Звідти дісталася за Карпати одна з «Олександрій» (середньовічний бестселер), адаптована до такого рівня, що в ній відбився уклад козацького життя.

Звичайно, міркував М. Возняк, на місцевій літературі позначилося сусідство з угорцями, словаками, поляками, як деінде – з поляками, білорусами чи росіянами. Краще говорити про резервуар рукописного матеріалу для локальних цілей «книжного почитання», ніж про окрему карпатоукраїнську літературу.

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНА ПЕРЕВІРКА НАУКОВОСТІ

Як учений, Іван Франко часто зупиняв свій погляд на епізодах, пов'язаних з історією ментальності, що доти залишалися поза увагою джерелознавців.

Важливий прояв давньоукраїнського менталітету XVII-XVIII століть, за І. Франком, полягав у тому, що громадські інтереси в житті русинів Карпат займали надто мале місце. Вузькість їх політичного кругозору найліпше видно з двох літописів: Добромильського (1648-1700) і Гуклівського (1660-1830). В останній редакції вони складені у Прикарпатті та Закарпатті відповідно священиками Стефаном Коростенським і Михайлом Гріґаші (помер 1823 р. на 65-му році життя).

Відчувався також значний розрив між устремліннями селян і місцевої інтелігенції, котра пішла в «обійми німців, поляків, мадяр, а простий народ лишила в темряві» [4, с. 228].

Та чи не найбільший резонанс у науковому світі викликав афоризм Івана Франка щодо «Пісні про образ Клокочівський» (з Богогласника 1734 р., село Камінка у комітаті Спіші). Цей твір приурочено факту спалення угорськими повстанцями-куруцями церкви в селі Клокочеві (біля міста Собранці) комітату Унг і перенесення звідти у 1686 р. образу Святої Богородиці до Мукачева, релігійного центру регіону. Пізніше образ прикрасив домашню єпископську каплицю в Пряшеві.

Водночас ця пісня славила перемогу польсько-німецьких військ над турками та угорцями під Віднем 12 вересня 1683 р. І. Франко змалював етнопсихологічний портрет безіменного поета – певно священика, сучасника невідомого ще тоді науковцям православного полеміста Михайла Андрелли.

Автор ліричного твору – «як слід було ждати, противник мадярської самостійності, чи мадяро-турецької держави, а прихильник німців» [4, с. 215]. Ця думка вченого цілком узгоджується з текстом самої пісні, що подана повністю. Із Франковим коментарем погодилися Володимир Бірчак [31], Франтішек Тіхий [32], Михайло Возняк [30, с. 119], а також уже цитовані Олекса Мишанич, Василь Микитась.

Тільки русофіл Євген Недзельський, котрий узагалі заперечував належність закарпатської літератури до української,

стримано додав і від себе: «Писана эта песнь не столько явным сторонником лабанцев (*австрийців*. – Р. О.), сколько христианином и верноподданным, которому братоубийственная война вообще представляется злом» [33].

Свою чергою Іван Панькевич видрукував «Піснь о Будині», а Гіядор Стрипський нагадав хибні текстологічні поправки 1886 р. першовідкривача і першопублікатора «Пісні про образ Клокочівський» Антона Петрушевича. Їх виявив Іван Франко і реанімував первісний варіант [34]. Проте сам І. Франко теж уніс літературно-редакторські правки, щоправда, несуттєві – задля дотримання «духу народної поезії».

У статті «Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв.» (1901) Іван Франко відвів чільне місце сюжету «Про Тибет або новознайдений світ в Азії» (рукопис із села Літманової, що на Пряшівщині).

Тут учений продовжив кристалізувати образ типового ту-тешнього русина. Адже переписувач колоритно передав суспільний лад гірської місцевості.

У далеких краях горян найбільше цікавили врожаї зернових, винограду, садовини, наявність води і пасовищ, вітрів, дощів і повеней, довгих зим і запасів кормів для худоби – «тих споконвічних ворогів убогих гірських хліборобів і пастухів» [5, с. 414, 417-418]. Розкіш казкових палаців, розсипи срібла, золота, коштовного каміння для них не слугували ознаками багатства, а радше були малопривабливим фоном в описах чужини.

Не тільки особливості побуту, господарської діяльності, політичних поглядів закарпатських українців приваблювали Івана Франка. Він намагався творити цілісний образ їх менталітету в кон'юнктурних циклах, у розвитку.

Якщо початок і середина XVII століття були в Карпатах «геройчним часом», коли люди переживали різноманітні пригоди й охоче слухали мандрівні сюжети про завойовницькі походи Олександра Македонського, то під кінець віку зустрічаються спроби записувати свої, народні пісні.

Далі, у XVIII столітті, відзначив І. Франко, спостерігається потяг до висвітлення природничих, морально-етичних та історіографічних питань. Смаки міняються і в бік есхатології, опо-

відань про загробне життя, кінець світу, а ворожба стає «інтелектуальною потребою» [4, с. 218, 221, 226]. Особливо виділив І. Франко есхатологічні мотиви в оповідях про бражника (Калуський збірник), Соломона і чортів у бочці (Іспаський збірник).

У цьому ж плані розмірковував і плодови́тий вчений, галицький русофіл Юліан Яворський, хоч і не позначив авторського пріоритету Івана Франка [35]. Йшлося про серйозне відставання Закарпаття від наукового прогресу низки європейських народів, консервацію традиційного візантизму і середньовічної схоластики.

Незважаючи на особисте знайомство та тривале листування, Ю. Яворський досить упереджено ставився до наукових коментарів І. Франка. Раз від разу на адресу колеги летіли критичні стріли, навіть у дріб'язкових нюансах.

Так, Ю. Яворський докоряв І. Франку за те, що він сприйняв на віру версію Ж. Паулі про поширення «Життя Святого Володимира» і на західноукраїнських теренах [16, с. 15, 19]. Але подібна принциповість Ю. Яворського стосувалося не тільки автора «Карпаторуського письменства».

Треба сказати й те, що Іван Франко у своїй монографії виступив першопрохідцем у новій допоміжній галузі історико-літературного джерелознавства – маргіналістиці. Услід за ним поглибив новаторство у прочитанні крайніх записів у давніх книгах і рукописах І. Панькевич [36]. Заслуги обох славістів для Ю. Яворського тут були беззаперечними [37]. І не тільки для нього.

Скориставшись здобутками Івана Франка, Івана Панькевича, Юліана Яворського, історик Микола Лелекач (Ужгородський університет) розглянув поширення в ранньомодерному Закарпатті книжкової продукції українського і російського походження [38]. Доповнив архівними відомостями про книготоргівлю, її австрійську цензуру і митні конфіскації.

Як глибокий знавець давньої літератури Юліан Яворський стояв на сторожі будь-чиєї несумлінності, незалежно від особистих симпатій чи антипатій. Наприклад, 1919 р. професор Будапештського університету Олександр Бонкало під псевдонімом випустив хрестоматію для тимчасового користування учнів [39]. У ній розмістив і чотири передруки з «Карпаторуського письменства» І. Франка.

Ю. Яворський прискіпливо звів подані тексти з першодруком [40]. Він іронічно зазримітив незадовільну стилістику, невмотивовані пропуски і недбалість у коректурі.

У 1922-1938 рр. під редакцією Августина Волошина та докторів філософії Василя Гаджеги, Івана Панькевича і Володимира Бірчака вийшло 14 річників «Наукового збірника Товариства «Просвіта» в Ужгороді». Він був покликаний до життя неухильно зростаючим інтересом до минулого Підкарпатської Русі – окремої адміністративної частини Чехословацької Республіки.

Як зазначила редакція, зацікавлення спровокував гурт учених: українських (найперше називався І. Франко, потім І. Верхратський, В. Гнатюк та інші), російських (О. Петров) і вихідців із краю (А. Годинка, Г. Стрипський).

У наукових збірниках «Просвіти» (виходили обсягом від 142-х до 317-ти сторінок) друкували елітну автуру: від трьох до дев'яти у річнику. Згідно з «Алфавітним списком застарілих видань» (Київ, 1948), їх заховали у спецфонд наукової бібліотеки Ужгородського державного університету, звідки на початку 1990-х рр. вони знову потрапили до рук ширшого кола вчених.

Про літературу закарпатських українців XVII-XVIII століть у науковому органі ужгородської «Просвіти» розміщено найбільше статей – 15. Із них сім належали І. Панькевичу, чотири – Ю. Яворському (річники 5, 6, 7-8, 10, окремо подано некролог про нього у річнику 13-14), по одній В. Гнатюку (р. 1, про збірник Петра Колочавського першої половини XVIII століття, виявлений 1908 р. Г. Стрипським у селі Колочава), М. Возняку (р. 1, легенда про запис дупі чортові заради дівчини із збірника о. С. Теслевцевого), Ф. Тіхому (р. 2, продовжив Франкову реконструкцію «Пісні про Клокочівський образ»), В. Саханьову (р. 9, аналіз епіграфічного матеріалу).

У музеї «Просвіти» в Ужгороді по чергово з'явилися вагомні історичні джерела: у 1922 р. Тишівська «Олександрія» із початку XVIII століття (зберігалася у селянина І. Улинця із села Тишів, нині Воловецького району), у 1923 р. Ладомирівське учительне євангеліє (знайшов отець І. Кондратович у с. Ладомирів Земштинської жупи і передав Г. Стрипським), у 1925 р. Пістрялівська «Олександрія» 1774 р. (переписувач – учитель Ілля Боркович, який вчив дітей

у с. Пістрялово, останній власник – вчитель міської школи в Ужгороді Михайло Дворян), «О пути Ерусалимской» архімандрита Корсунського монастиря Даниїла кінця XVIII століття (знайшов о. Гліб Кінах у бібліотеці василіанського монастиря в Мукачеві), у 1927 р. «Славеноруська граматика» Арсенія Коцака з другої половини XVIII століття (теж знахідка Г. Кінаха).

У 1923-1936 рр. Іван Панькевич редагував квартальник «Підкарпатська Русь» (13 річників). Улюблена тема (література Закарпаття XVII-XVIII століть) знайшла висвітлення у цій «часописі, присвяченій для пізнання рідного краю».

Безумовно, статті подавалися у стислій формі, враховуючи популярний характер видання. Іриней Контратович розповів про змагання за руську друкарню і церковні стародруки (річник 1, ч. 4, 1 липня 1924 р.), Іван Панькевич – про те, що читали в школах «діти наших прадідів» (р. 2, ч. 7, 15 листопада 1925 р.), а також про записи студентських віршів 1751 р. (р. 5, 1928 р.), нові біографічні дані про полеміста М. Андреллу (р. 8, 1931 р.), давні світські пісні зі збірника Й. Сабова (р. 11, 1934 р.).

Тоді ж стараннями російського славіста Олексія Петрова твори Михайла Андрелли побачили світ у Празі 1932 р. за допомогою Королівського Чеського товариства наук. Йдеться про «Оборону вірному чоловіку» і «Логос», рукопис якого зберігався у бібліотеці Наукового товариства ім. Т. Шевченка [41]. Передмову написав Юліан Яворський.

* * *

Можна позаздрити глибині Франкового задуму простежити умонастрої людей в Українських Карпатах XVII-XVIII століть, у тому числі у Закарпатті. Для нього безперечною була природно-географічна єдність, спільна національна ідентичність місцевого населення з русинами (українцями) Галичини, Східної Словаччини, Буковини та інших нинішніх українських етнічних територій.

Іван Франко виявив, з одного боку, етнопсихологічне протистояння корінного населення регіону угорським впливам, а з другого – його лояльну політичну орієнтацію щодо монархії Габсбургів.

У той же час він відзначив низький освітній рівень найширших народних верств, прірву між ними та інтелігенцією. Пе-

ресічних людей тої пори здебільшого захоплювали буденні господарські заняття, аніж суспільні справи. Загалом XVII століття для Угорської Русі, зокрема нинішнього Закарпаття, було «героїчним часом», а протягом XVIII домінували есхатологічні мотиви.

Дослідницькі інтерпретації І. Франка у цьому ракурсі підхопили славісти з різних країн Східної Європи: І. Панькевич, Ф. Тихий, В. Бірчак, Г. Стрипський, О. Мипанич, Л. Деже, В. Микитась. Із певними застереженнями ідеї І. Франка потрапили на сторінки праць М. Возняка, Ю. Яворського, Є. Недзельського.

Образно кажучи, історичне Закарпаття, відбите у працях І. Франка, відлунувало упродовж усього XX століття у численних публікаціях його послідовників.

Джерела:

1. Кравець, М. Іван Франко – історик України / М. Кравець. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – С. 123-124, 145, 166.
2. Франко, І. Южнорусская литература / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 101-102.
3. Кілініченко, Л. Історична повість Івана Франка «Захар Беркут» : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. Кілініченко ; Київ. держ. пед. ін-т ім. М. Горького. – К., 1968. – С. 13.
4. Франко, І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 32 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 230-370.
5. Франко, І. Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 32 / І. Франко. – К., 1981. – С. 371-423.
6. Франко, І. Болгарські праці М. Драгоманова / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 46. Кн. 2 / І. Франко. – К., 1985. – С. 25.
7. Франко, І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 47 / І. Франко. – К., 1947. – С. 110.
8. Панькевич, І. Підкарпатські русини на культурній місії у русинів галицьких при кінці XVII і початком XIX ст. / І. Панькевич // Підкарпатська Русь [Ужгород]. – 1927. – Ч. 10. – С. 228-231.
9. Франко, І. Українці / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 41 / І. Франко. – К., 1984. – С. 193.
10. Франко, І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Там само. – Т. 29. Кн. 2. – С. 67.
11. Дорошенко, І. Іван Франко – літературний критик / І. Дорошенко. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – С. 81-89.
12. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. 1 : Апокрифи старозавітні / зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. – Л. : Наук. тов.-во ім. Т. Шевченка, 1896. – С. LXVI.

13. Мишанич, О. Література Закарпаття XVII-XVIII століть / О. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 43-45, 96-101.
14. Микитась, В. Давня література Закарпаття / В. Микитась. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 255 с.
15. Микитась, В. Іван Франко як дослідник давньої української літератури / В. Микитась. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 141-148, 255-257.
16. Яворский, Ю. Два замечательных карпаторусских сборника XVIII-го в., принадлежащих Университету Св. Владимира (Описание рукописей и тексты) / Ю. Яворский. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1909. – 95 с.
17. Яворский, Ю. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII в. / Ю. Яворский. – Прага, 1931. – 133 с.
18. Яворский, Ю. Национальное самосознание карпаторуссов на рубеже XVII-XIX веков / Ю. Яворский. – Ужгород : Школьная помощь, 1929. – 4 с. (Окр. відтиск із ж-лу «Карпатский свет» за 1929 р., № 5, с. 592-595).
19. Біленький, Я. [Стрипський Г.]. Старша руська письменність на Угорщині / Я. Біленький // Наука [Ужгород]. – 1907. – Номер 13. – 15 (28) марта. – С. 2.
20. Біленький, Я. [Стрипський Г.]. Угроруські літописні записки / Я. Біленький // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка [Львів]. – 1911. – Т. 104. – С. 73-82.
21. Костомаров, Н. Мысли об федеративном начале Древней Руси / Н. Костомаров // Костомаров, Н. Исторические монографии и исследования. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 1. – С. 1-51.
22. Франко, І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 41. – С. 195-196.
23. Франко, І. Рец. : [Русській соловей: Народная лира, Или собрание народных песней на разных угрорусских наречиях. Собрал и издал Михаил Андреевич Врбель. – Унгвар : Книгопечатня «Келет», 1890. – 176 с.] / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 29. – С. 190.
24. Франко, І. Рец. : [Христоматія церковно-славянських и угро-руських літературних пам'яток с прибавленієм угро-руських народних сказок на подлинних наречіях. Составил Евменій Сабов. – Унгвар : Книгопечатня «Келет», 1893. – 236 + VIII с.] / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 29. – С. 200-201.
25. Франко, І. Українська література за 1898 р. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 32. – С. 8.
26. Франко, І. Причинки до історії України-Русі. Часть перша / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 47. – С. 440, 541, 545.
27. Франко, І. І ми в Європі / І. Франко, В. Гнатюк // Франко, І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 46. Кн. 2. – С. 348.
28. Панькевич, І. Тишівська «Александрія» із початку XVIII в. / І. Панькевич // Науковий збірник Товариства «Просвіта». – Ужгород, 1922. – Річник 1. – С. 7-108.
29. Деже, Л. Закарпатська література XVI-XVII віків та шляхи її дальшого розвитку / Л. Деже // Жовтень і українська культура. – Пряшів, 1968. – С. 74-83.

30. Возняк, М. Історія української літератури. Т. III : Віки XVI-XVIII. – 2 ч. / М. Возняк. – Львів : Просвіта, 1924. – С. 123-124.
31. Бірчак, В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / В. Бірчак. – Ужгород : Школьная помощь, 1937. – С. 46-51.
32. Тихий, Ф. З країни чесько-руських літературних взаємин / Ф. Тихий // Науковий збірник Товариства «Просвіта». – Ужгород, 1923. – Річник 2. – С. 108-121.
33. Недзельский, Е. Очерк карпаторусской литературы / Е. Недзельский. – Ужгород : Школьная помощь, 1932. – С. 76-77.
34. Стрипський, Г. Турки під Віднем. Пісня із р. 1686 / Г. Стрипський // Літературна неділя [Ужгород]. – 1941. – Ч. 14. – 23 новембра. – С. 122-124.
35. Яворский, Ю. Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца XVII-го века / Ю. Яворский // Науковий збірник Товариства «Просвіта». – Ужгород, 1927. – Річник 5. – С. 125-204.
36. Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах / І. Панькевич // Науковий збірник Товариства «Просвіта». – Ужгород, 1929. – Річник 6. – С. 129-196 ; 1937. – Річник 12. – С. 1-36.
37. Яворский, Ю. Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX веков / Ю. Яворский // Науковий збірник Товариства «Просвіта». – Ужгород, 1930-1931. – Річник 7-8. – С. 189-216.
38. Лелекач, М. Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII-XVIII ст. / М. Лелекач // Наукові записки Ужгородського державного університету. – 1954. – Т. 9. – С. 141-164.
39. Виїмки из угорсько-руського письменства XVII-XVIII вв. / уложив О. Рахівський [Бонкало]. – Будапешт, 15.IV.1919. – 24 с.
40. Яворский, Ю. Литературные отголоски «русько-краинского» периода в Закарпатской Руси 1919 года / Ю. Яворский // Карпаторусский сборник [Подкарпатская Русь в честь президента Т. Г. Масарика. 1850 – 1930]. – Ужгород : Школьная помощь, 1930. – С. 79-87.
41. Духовнополемические сочинения иерея Михайла Оросвиговского Андреллы против католичества и унии / тексты А. Петрова ; с предисловием Ю. Яворского. – Прага, 1932. – VIII + 300 с.

Наталія Ребрик

ІВАН ФРАНКО В ЛІТЕРАТУРІ ЗАКАРПАТТЯ

*Нехай життя – момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі...*

Іван Франко, «Мамо-природо!»

*...над шпильями стародавніх готик
зійде твій дух, і дух твій просяйне...
І каменярь о чорні скали б'є!*

**Дмитро Кремінь,
«Повернення Івана Франка»**

Певно, ще треба немало часу, щоб ми змогли вповні віддати належне цьому чоловікові за зроблене ним «на ниві української культури». «Франко, – писав Тарас Салига, – був і залишається тим “астральним тілом”, яке освітлює нашу сумну і драматичну, героїчну і трагічну минувшину, котре освітлює, якщо хочете, таку сумну і драматичну, героїчну і трагічну сучасність. Та головне – він у своїй місії є Світлом і в наші нинішні години державотворчі. Тільки б нам зуміти цим Світлом освітити усі темні лабіринти на-

ших душ та суспільно-духовні чи точніше бездуховні лабіринти сучасності» [1, с. 89]. Сьогодні видається дивовижним, як за таке коротке життя, зіткане всуціль «з моментів» щоденної виснажливої понадлюдської праці, складних особистих проблем та сімейних обставин, повсякчасних рефлексій і нестерпних мук сумніння й сумнівів, вічною боротьбою з оточенням та ігноруванням його як письменника-новатора, філософа, ученого, страшного голов-

ного болю і нічних переслідувань духами-демонами, цим “письменником-робітником”, який “лише допомагав ставити будинок цивілізації” [2, с. 82] було стільки створено, що й до нині нащадки не можуть осягнути його величі, ба, навіть, видати повне зібрання його творів.

Життєвий і творчий шлях Івана Франка став предметом наукових зацікавлень багатьох закарпатських дослідників: Юрія Жатковича (переклади на угорську мову прози і драматургії, популяризація творчості І. Франка в Угорщині, зокрема); Гіядора Стрипського (переклади творів на угорську мову, літературознавчі дослідження, популяризація творчості); Івана Панькевича (публікація творів та літературознавчих досліджень Івана Франка і про нього); Володимира Бірчака (виховання юнаків та юначок на творах Івана Франка, літературознавчі статті, спогади про письменника); Миколи Яська (літературознавчі та історіографічні дослідження творчості Івана Франка); Якова Штернберга (публікація наукових розвідок І. Франка, дослідження його взаємин з Ю. Жатковичем); Юрія Качія (популяризація життя і творчості), Івана Вишневецького, Євгена Кирилюка, Павла Лісового (літературознавчі популярні студії, наукові статті, брошури); Василя Микитася та Олексі Мишанича (академічне дослідження життя і творчості І. Франка, участь у 50-томному виданні творів письменника, введення закарпатського франкознавства в загальноукраїнський та європейський контекст); Олега Мазурка (уточнення відомостей про І. Франка і його взаємин із Закарпаттям); Лідії Голомб (літературознавчі дослідження); Романа Офіцинського (історіографічні дослідження); Гната Ігнатовича, Йосипа Баглая та Василя Андрийця (І. Франко і театр на Закарпатті) та ін. Найвагоміше дослідження проблеми «Іван Франко і Закарпаття» знаходимо в монографії Романа Офіцинського «Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини» [3]. Слід додати, що біографія Івана Франка, його твори та коментарі до них постійно друкувалися на сторінках закарпатської періодики: в журналах «Україна» (Будапешт), «Наш рідний край» та його додатку «Віночок для підкарпатських діточок», «Пчїлка», «Наша земля», «Голос життя»; у часописах «Наука», «Українське слово», «Пробосм», «Наступ», «Зоря», «Земля і Воля», «Свобода», «Неділя ру-

сина», а також в угорськомовних «Kelet», «Kárpáti Lapok», «Görög Katholikus Hírlap», «Bereg», «Budapesti Hírlap»; в комуністичних тижневиках «Карпатська правда» і «Працююча молодь» та ін. Тож присутність Івана Франка на Закарпатті була активною – і за життя (публікації творів, підтримка постійних стосунків із закарпатською інтелігенцією, дослідження фольклору і літератури Закарпаття), і після відходу у вічність (принагідні матеріали до дат народження і смерті, друк ідейно-патріотичних творів з метою піднесення національного духу тощо).

Іван Франко насправді добре знав літературу Закарпаття. І сьогодні залишаються актуальними його праці «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.» [4], «Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв.» [5], «Студії над українськими народними піснями» [6], «Найстарша українська народна пісня» [7] тощо. Вони стали основою для наступних дослідників і нині знаходяться в науковому активі. Скажімо, найстаршій українській народній пісні І. Франко присвятив, крім згаданої, ще три статті. Перша та друга мають однакову назву – «Стефан-воєвода», третя – «Пісня про Стефана, воєводу волоського» [8]. У них автор дослідив ліричний характер пісні, дав мистецький аналіз тексту, відновив (услід за проф. О. Потебнею) втрачені рядки, визначив жанр твору, його місце в українській культурі і значення для неї. Зокрема, Іван Франко писав: «Цю пісню ми не знайдемо в попередніх збірках українських народних пісень. Ще в середині XVI ст. дивна доля закинула її з рідної землі аж у Венецію, де один чех, на ім'я Никодим, вивчив її напам'ять і привіз до Моравії, на свою батьківщину. Тут цю пісню почув Ян Благослав, тодішній настоятель общини «чеських братів», він зацікавився нею, бо побіч інших своїх якостей був іще чудовим знавцем мов і написав, поряд з теологічними, історичними та іншими працями, критичну граматику чеської мови того часу. В кінці граматики він коротко розглянув слов'янські діалекти і помістив текст цієї української, або, як він її назвав, словенської народної пісні як взірць досить незвичної для нього мови. У 1571 році Благослав помер, і хоча граматика його не була надрукована ані за його життя, ані в найближчому майбутньому, все ж один примірник її, написаний гарним почерком, дійшов до нас (нині зберігається в бібліотеці Teresianum у Відні); в 1857 році твір Благо-

слова був опублікований у Відні двома чеськими вченими, Ігнатієм Граділем та Йосифом Гречеком, завдяки чому і згадана українська пісня появилася на світ. Щоправда, минуло ще двадцять років, перш ніж нею зацікавився російський вчений (родом українець), професор О. Потебня з Харкова присвятив їй спеціальну розвідку. З властивою йому проникливістю дослідив він мову пісні, проте не відважився віднести її до якогось певного українського діалекту, хоча нітрохи не сумнівався в її українському походженні. Пізніше він присвятив багато праці відповідній реконструкції тексту, що, зрештою, не становило для нього особливих труднощів, оскільки чеський вчений, не маючи справжньої уяви про так званий “словенський” діалект, зате будучи обдарованим витонченим слухом, сприйняв з уст Никодима найтонші відтінки говору, так що й тепер в ньому можна легко розпізнати риси покутсько-гуцульського діалекту Східної Галичини та Буковини. Більш детальне обґрунтування, яке лише доповнить спостереження Потебні, я зроблю у своїй українській монографії» [7, с. 217-218]. Дослідник вважає пісню унікальним зразком народного твору, в якому епіка і ліризм органічно сплелись, створивши дивовижної краси історичну баладу. Згодом перлина української поезії стає предметом дослідження Гіядора Стрипського, який полемізує з Іваном Яковичем щодо місця запису пісні, уточнює її жанр і, водночас, підтримує думку Франка, що «“Штефан воєвода” проситься на перше місце в збірниках пісень і в історії літератури, і то не лише красою своєю, але і часом» [9, с. 208-209].

Далі пісню зацікавився відомий закарпатський літератор А. Рот. 28-30 травня 1956 р. Словацька академія наук з нагоди 100-річчя від дня народження та 40-річчя від дня смерті Івана Франка провела в Пряшеві першу чехословацьку конференцію, присвячену пам'яті Великого Каменяря. У виданому науковому збірнику було вміщено статтю «знаного закарпатського літератора А. Рота “Про культурні зв'язки чехів і словаків із закарпатськими українцями”, в якій автор висунув гіпотезу про іншу місцевість першого запису української пісні “Ой, Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”, або, як офіційно називають її в науковій літературі, “Пісня про Штефана воєводу”. Навчаючись на відділенні слов'янської філології Львівського держуніверситету ім. І.

Франка упродовж 1952-1957 рр., слухаючи лекції проф. Іларіона Свенціцького, доцента Миколи Пушкаря, ст. викладача Степана Масляка, автор цих рядків, а також мої однокурсники – нині проф. Іван Ющук, доцент Юрій Круть, педагоги Лідія Степанець, Ганна Панькевич, Ірина Сліпець, Марія Прихода, Роман Герасимович, Юлій Цимбалістий, – усі ми тоді були твердо переконані, що чеський брат Никодим записав знану українську пісню “Дунаю, Дунаю...” у відомому нам зі шкільної парти італійському місті Венеції. Те, що я довідався від А. Рота, проілюструю трохи ширшою цитатою: «Після поразки гуситського руху емігранти з чеських земель шукали притулку від люті католицької інквізиції в литовсько-руських землях. У цьому виявилась віра, яка віками жила в чеському та словацькому народах, що слов'янські брати на сході подадуть їм допомогу. Частина цих емігрантів осідала на території Закарпаття. Вони виявляли інтерес до життя закарпатців, знайомилися з їх культурою. Особливий інтерес до життя закарпатських українців виявляв Никодим, друг Яна Благослава (1523-1571). Він записав у селі Бенатки біля Бардієва (на Пряшівщині) закарпатоукраїнську народну пісню “Ой, Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш”. Це взагалі перший запис твору усної народної творчості закарпатських українців» [10]. Тут слід зауважити, що, очевидно, А. Роту була відома праця Г. Стрипського «Штефан воєвода», оскільки саме Стрипському першому належить ідея про місце запису пісні – історичне Закарпаття. Але як би нам цього не хотілося, дослідження академіка Миколи Мушинки (професор кілька разів наvertався до досліджуваної теми після проф. Івана Панькевича і досить довгого переконання, що пісня таки записана за п'ятнадцять кілометрів від його рідного Курова) доводять, що Никодим привіз цю пісню саме зі справжньої Венеції [11]. Тобто Іван Франко не помилявся, а навпаки мав добре наукове відчуття, яке опиралось на глибоке знання історії, мови, культури закарпатських українців.

Євген Сверсток вважав Івана Франка поетом і мислителем, що «духом кормив цілі покоління» [12, с. 71]. У цьому контексті часто цитують поезію «О. Лунатикові» – розповідь про те, як «мужицький син, вигодуваний твердим мужицьким хлібом» вистояв «під тиском модерних течій, теорій і віянь часу і зберіг обличчя, голос

і сумління здорової людини»; вірш, що став заповітом нащадкам, які постануть перед спокусами часу:

*Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б людей з вас повиводив...* [13, с. 268].

У Франкові часи глобального релятивізму, вреспі, як і сьогодні, перераховані чесноти не є в пошані: кому потрібно людську душу?, легко ламаються випрямлені хребти, а бути Людиною взагалі не модно... І тим не менше Франкове ім'я гордо звучить понад часом, і кожне нове покоління з трепетом вчитується в його пророчі слова... А ми з певністю можемо твердити, що постать Івана Франка та його літературно-мистецька, наукова, філософська спадщини мали значний вплив на цілі покоління закарпатських письменників в ідейно-тематичному, художньому та мовному дискурсах. Певні дослідження щодо авторитетності Івана Франка в літературі Закарпаття здійснив П. Лісовий [14], О. Мишанич [15], Л. Голомб [16], Р. Офіцинський [3] та ін. Націо- та державотворчий, патріотично-наступальний, закличний пафос програмних поезій Каменяра суголосний із натхненними віршами Василя Гренджі-Донського, Зореслава, Федора Могіша, Івана Ірлявського, Івана Колоса, Костя Вагилевича та ін. До прикладу, диптих "На шляху" Зореслава – два заклично-переможні сонети про вічну боротьбу добра і зла, про тернистий щоденний шлях на Голготу, про жертвенність і віру, про пісню перемоги і бажання кріпити на шляху безсилим:

*Мій ворог на шляху упав під ноги...
Іду!.. Співаю пісню перемоги,
Іду безсилим на шляху кріпить* [17, с. 41].

У подібному дискурсі (а, власне мова про моральні людські цінності, про християнські заповіді, написані на людському серці, записані в совісті людській) звучить теза Івана Франка: "Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяшнювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизуватись до него..." [19, с. 170]. Другий вірш циклу – це дух "Каменярів" ("Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас..."), це таке

натхненне переконання, що життя – тільки “в борні, в терпінню”, що не можна коритися чорним будням, що “охлялі духом – се живі мерці”, що, перейшовши терни, обов’язково побачиш зорі, а завзяті, дійшовши до перемоги, отримають вінці. Чітке дотримання форми сонету – п’ятистопний пірихований ямб, два катрени з перехресним римуванням, дві терцини тернарного римування, окситонна і парокситонна рими, – запальний ритм, підтриманий анафорою, несподіваними метафорами: “на терні впали мої горді льоти”, “я боронивсь надламаним крилом”, “мільйони, здавлені життям, падають, Та лиш великі духом знов стають І далі йдуть тернами без тривоги”, “хоробрих ждуть вінці”, – вживання дієслів активного стану, наказового способу робить поезію теж програмною:

*Ідїть, змагайтєся в страждань горїнні,
Людьми ви є лише в борні, в терпїнні, –
Охлялі духом – се живї мерці!
Ідїть, з собою і з життям борїтєся,
Ідїть і чорним будням не корїтєся,
Ідїть, а там – хоробрих ждуть вінці!* [17, с. 42]

Такими ж програмними слід вважати поезії “Ідея”, “Нащо? Пощо?”, “Молитва нації”, “Повстань, пророче!” і под. У них автор закликає виховувати нове покоління мужніх, хоробрих і готових до праці й боротьби патріотів, відкинути зневіру, сльози, журбу і страх, закликає всіх поетів –*прохідним європейським двором* [22, т. I, с. 218].

Це – символіка під знаком Франка Скунцевої поетичної стилістики, яка передає стан його душі в кризових ситуаціях, це намагання пояснити ним закони конкретної реальності, це – поетові думки, опромінені його серцем, тому вірші “спресовуються у виразно яскравий публіцистизм строф, що межує з афористичністю вислову” [23, с. 76]. І в цьому сила Скунцевої поезії.

“Скалочку свічки”, про яку говорив Тарас Салига, від Петра Скунця підхопив його молодший побратим Дмитро Кремінь. Абсолютно суголосно Скунцевої звучить його поезія “І мова Тараса, і мова Франка” [25, с. 660] стосовно щоденної “муравлиної праці” на благо Вітчизни, стосовно тяглості вічної боротьби за ніби недосягнені на сьогодні ідеали і відданості цим ідеалам попри все:

І мова Тараса,
 І мова Франка...
 Я також старався:
 – Ні дня без рядка!
 Щасливо писалось
 І довго жилось.
 І децю зосталось.
 І трішки збулось.
 Мене не купили
 Ні слава, ні гріш...
 І все ж не кумири,
 І все-таки віри!

Автор розуміє, що є певний літературний канон, до якого відносять Шевченка і Франка, на який орієнтується у своїй поетичній творчості все життя і за яким оцінює власні досягнення. Д. Кремень і його ліричний герой, “прийшовши у старість”, відчуває себе неофітом, він свідомий того, що за прожите і нажите жде чи то нагорода, чи то розплата, та він певен, що має своє обличчя, бо ж не продався і не купився, – “пізній автопортрет” – “пізній рядок”, а Командор, що гряде, розпізнає поетову і славу, і неславу. Строга побудова вірша, чіткий ритм, лаконічність вислову, глибока образність, поміжрядковий смисл ставлять поезію в один ряд з патріотично-закличними творами самого Каменяра, такими як “Гімн”, “Каменярі”, поема “Мойсей” і под.

Справжню оцінку життю і діяльності Івана Франка дав Дмитро Кремень у поезії “Повернення Івана Франка” [25, с. 148-149]. Автор, використовуючи відомі факти з життя поета про хвороби і самотність, про виснажливу працю і матеріальні нестатки, про багатогранність таланту і вічне життя на межі, про нічні галюцинації і поховання в чужий гробівець, різко розмежовує, що тлінне, а що вічне, що – людям, а що – Богу:

Поетів не оплакують.
 Вони
 ще за життя оплакані доволі.
 Вони ізгої, та вони сини
 свого народу і своєї долі.

*Життя і смерть, –
хіба це дивина –
на грані бути? Граней справді досить,
як цвинтарна страшна самотина,
бридуще над тобою заголосить.
А щодо смерті? Вік живи й роби,
аж поки прах потягнуть до музею,
і аравійських дюн пласкі горби
тобі у ноги упадуть, Мойсею?
І вздриш у хмарах –
символом скорбот –
парсуну, чи диявольську, чи божу...
А твій народ, Мойсею, твій народ –
«як паралітик той, на роздорожжю».
Усе так є. Усе сумне, земне.
Та над шпильями стародавніх готик
зійде твій дух, і дух твій просяйне,
його не замуруєш в анекдотик.
І чорнота, й сліпа самотина
твоє ім'я собі на карб запише... [25, с. 148].*

Найболючіше не те, що сумно, самотньо і чорно, а те, що твій народ і нині – «як паралітик той, на роздорожжю». Україні саме сьогодні, як ніколи, потрібен Франків “Дух, що тіло рве до бою”, Вічний Революціонер, непогамовний Каменяр... Іншими словами: беріть за приклад Франка, вчіться від нього жити для України, щодень працювати на її благо, безкорисливо, щиро, до скону...

*Він із могили зводиться, встає.
Мойсей проходить мури, пустки, брами...
І Каменяр о чорні скали б'є! [25, с. 149].*

Цьогоріч ми відзначаємо соті роковини від дня відходу у вічність Івана Франка. Шістдесят років тому (але що змінилося сьогодні?!) Євген Маланюк писав: “Пройшло сорок років з дня смерті Франка, сорок років насичених судьбоносними для нас історичними подіями, років пробудження і зриву Нації, але й ро-

ків наших фатальних хиб і національної сліпоти. Років, у яких так трагічно відчувалася **неприсутність** (виділення автора – Н. Р.) саме Франка” [1, с. 119]. Для кожного українця Іван Якович Франко – людина визначного таланту і праці, – писав Іван Труш у газеті «Діло» за 18 вересня 1912 р., – який трудився дуже довго в поті чола і “з накладом найбільшого хисту, якого, одначе, матеріальний доробок стоїть в разячій диспропорції до зужитої ним енергії, осягнених визначних успіхів. Дивимося на світлу постать Івана Франка, якого діяльність серед нашої суспільності стала частиною історії нашого духовного розвою і духовного поступу... Іван Франко переймався усіма проявами, що змагали до поступу, а збагатившись новими здобутками, був він тоді серед реакції самотній у нас, який мав відвагу і талант передавати їх, відроджуючися, громаді. Передовсім давав він своїм цілим життям приклад, що можна і треба для загального добра працювати тяжко, без особистих користей. Як суспільний діяч міг Франко в дечім помилятися, але його безкорисної зтяжної праці для своєї суспільності не міг ніхто інтерпретувати як помилку. Охочим просвітлювала вона яко сонце! Ціле підростаюче покоління слухало його слів і було перейняте його добрим прикладом” [цит. за: 1, с. 123-126].

Мистецький внесок Івана Франка в історію української літератури традиційно вважався реалістичним, проте сьогодні науковці твердять, що він цілком вписується і в модерний дискурс [26, с. 725]. Модерний підхід до зображення жінки віднаходимо вже в ліричній драмі “Зів’яле листя”, де вона утаємничена, фатальна, неприступна, пристрасна, жадана. І. Франко продовжує конструювати чисто чоловічу рецепцію образу дивовижної жінки в неоромантичному дусі, створює особливу модель жіночої поведінки, виписує незвичайну за своїм соціальним статусом і поглядами, талантами і психологією героїню в “Батьківщині”, “Сойчиному крилі”, “Перехресних стежках”. Усі героїні сповнені жаги до життя, до звершень, чогось небуденного, виборюючи право жити повноцінно, проте жити серцем, емоціями, пристрасно. Це – жінка, яка прагне змінити світ. Але її поведінкою керують лише почуття, відповідно, “вона створена для прикрашання життя, принесення насолоди чоловікові і ніколи не зможе бути рівноправ-

ною з ним, адже він – будівничий життя, його стрижень, вона ж завжди і в усьому буде шукати його покровительства” [26, с. 727]. Письменник ніби дискутує з сучасними йому феміністками, проте щодо жіночої психології, суспільної ролі жіноцтва, приймає позицію: усі героїні – трагічні особистості, жодна з них не бачить свого життя поза або паралельно зі світом чоловіків, а тільки в ньому, тому вони або повертаються до своїх суджених, або закінчують божевіллям чи смертю.

У літературі Закарпаття модернізував образ жінки Сергій Степа [27]. У нього теж жінки фатальні. Вони – як стихійне лихо. Несподівано приходять і несподівано відходять. Стосунки з ними недовготривалі, та життєво вагомі. Вони приносять насолоду і розуміння істини. Вони дарують свободу думкам і навек ув’язнюють почуття. Вони – реальні і придумані. Земні й небесні. Сонцесяйні й місяцепоклонні. Вічні й ефемерні. Їх приймаєш – як нагороду, даність і покару. Та, йдучи за Франком, його жіночі образи створені як антиідеал до фольклорно-сентиментальних Марусь з великою домішкою неприхованої сексуальності. Перша – проста і прекрасна, з великими карими очима, довгими, чомусь вологими війми, чорним гладеньким волоссям, бездоганною фігурою “на зразок тих, які друкують на обкладинках журналів, що продаються на Південному вокзалі”; яка не визнавала ліфчиків (ой-йо-йой!) і цілувалася так, що ставало страшно; яка нічого не вимагала, а натомість покірно-щедро віддавала все, жодного разу не сказавши “ні!”; вона – те, чого не було ніколи і чого ніколи вже не буде... Друга – мінлива Бридка Баба: то стара циганка, “розпухлі ташки грудей якої звисали на роздутій живіт” (б-р-р!), то – молода вродлива дівка, з-поміж стулених половинок грудей якої так само виринали карти, що вміли сказати, що було, і передбачити, що буде; а виразні соски (вав!) розпинали багдадський шовк плаття; то – смачна, з паризької панелі блондинка, вдвічі гарніша, ніж ті, про які взагалі мріє чоловік, загадково відкрита, фантастично щедра, водночас володарка і рабиня, що затягала у прірву любовців і кохалася так талановито, навіть з надлишком (підтверджуючи аморальні теорії опального Сізімунда!), не обмежуючи себе кордонами пристойності, вміла зробити так, щоб на ранок його тіло було “легким і вільним, і готовим летіти...”, відьма-графиня-повія, яка

знала, що людина створена не для щастя, а для “чогось іншого”... Третя – мудра, добра, але звично-тепла “своя” дружина і безвідмовна, розуміюча і жадана “чужа”... Є ще донька крамаря – трохи старша, непередбачувана, пружна, холодна, вимріяно-ідеальна, і тому недосяжна, котра перевернула все життя і не дала й крихіточки ніжності, а залишила по собі тільки зверхність і страх, біль і відчай. Насамкінець – трирубльова шльондра, подивитись на злягання якої бігли всі, бігли, як гусаки біжать за гусою, неакуратним таким рядочком, бігли, щоб змінитись, щоб подивитися один на одного і побачити власні і чужі душі, мораль, каліцтво, нищість, деградацію, розбещеність і найстрашніше – відчуття невідзначеності і невідомості, марноту життя і невідворотність втрат...

Творчість Сергія Степи цілком органічно вкладається в рамки вирішення так званого чоловічого питання, що було виразно артикульоване як проблема суспільного й особистісного рівнів в останній третині ХХ століття (відзначте, на сто років пізніше від актуалізації добре знаного жіночого питання). Як аксіома сприймається переконання, що уся наша цивілізація є цивілізацією чоловіків (Г. Зіммель), незаперечним став факт, що “світ – це дім чоловіка, а дім – це світ жінки” (С. Моєм). Держава, право, мораль, релігія, мистецтво, патріотизм – суспільні ідеї, категорії, які з точки зору форми та прагнень є власністю всього людства, хоча фактично впродовж усієї історії вони мають цілком чоловічий характер. Традиційний спосіб життя чоловіка (незалежність, досягнення, домінування), суто чоловічі чесноти (мужність, сила, відвага, агресивність), суспільні чоловічі ролі (годувальник, захисник, опікун, керівник) якісно змінилися впродовж ХХ століття. Наступила т. зв. криза маскулітності, яка отримала своє відтворення і в літературі.

Чоловіки невтомно намагаються якось висловити ту могутню силу, яка вабить їх до жінки, а водночас і страх, що це може призвести їх до загибелі. “Ця жінка була настільки прегарна, що породжувала в мені страх,” – писав Аполлінер. А згадаймо: легендарна Лорелай, котра заманює своєю вродою у тенета перевізника, сидячи на високому березі Рейна; моряки прив’язують Одиссея до щогли, аби вберегти його від принад небезпечних сирен; тих, кому не вдається розгадати загадку Сфінкса, вона вбиває; богиня Калі

танцює на трупах убитих чоловіків; непереможний Самсон вграчає свою силу через підступність Даліли; Саломея везе на аргамаку голову Івана Хрестителя; Франкова Ведекінда (“Дух Землі”) знищує кожного чоловіка, який піддається її чарам. І Віктор Дорофєєв у критичних студіях українського модернізму визнає, що “чоловіки про всяк випадок стали боятися жінок”, і завжди мають бажання приховати цей страх. Дуже часто чоловіки вдаються навіть до демонстративної дискредитації жінок, що допомагає їм зміцнити почуття чоловічої вартості (до прикладу, в українській модерній поезії: “Малюйте бабу голубу” Віктора Неборака, “Ми вертаєм до хати” Івана Малковича; у Сергія Степи: смішні, відверто брутальні ревності Ігоря із “Острова посеред Дунаю”, дивні побоювання Адвоката перед імовірною зрадою дружини із “Стерео в маленькому містечку” і под.). У цих та схожих ситуаціях завжди й усюди чоловік намагається позбутися страху перед жінкою через його (страху) об’єктивізацію. “Річ не в тому, що я її боюся, – думає собі чоловік, – а в тому, що вона хтыва, ненаситна, відьма, злостива...” (як там у Малковича: “Жінки свавільні, владні, вальтануті...”) Чи не тут часом і криється, власне, одне з найпотужніших джерел чоловічого потягу до творчої праці – у вічному конфлікті між тугою чоловіка за жінкою і його страхом перед нею? Усі Степові чоловіки – і Ігор, і Олд, і Адвокат, і Лікар, і Завалецький, та й інші – у різний спосіб ... тікають від жінок, і не просто від жінок, а від тих жінок, з якими зазнали чи могли б зазнати найвищої насолоди.

Ліричний герой Степи, як і ліричний герой прозових творів І. Франка, утверджує себе у праці. Кожен його персонаж має вагомі фахові здобутки, займає відповідний щабель на суспільній драбині, у кожного більш, ніж достатнє матеріальне забезпечення. Та виявляється, цього мало, щоб життя було повноцінним: усі вони шукають якусь іншу свою сутність і присутність у цьому світі, знаходять і вграчають їх через жінку, вдивляючись у неї, як у дзеркало, “яке має ту магічну і дуже корисливу силу” (за Вірджинією Вулф), яка відображає чоловічу постать у принаймні дворазовому збільшенні. Це хоч частково пояснює, чому в житті жінки так потрібні чоловікам.

Степа як істинний математик і фізик неодноразово згадує теорію відносності Ейнштейна, припаровуючи її до людського життя.

І справді: вчора – багатий, завтра – бідний, вчора – самотній, завтра – батько достойного сімейства, вчора – чесний, завтра – злодій і зрадник. А який же ти сьогодні? Не знаєш? Значить ти ніколи не любив жінку. Не пестив їй груди, “не цілував ноги і не відчував, як земля впливає з-під твого ложа... Коли ти з нею, тоді можна казати, що ти є. Бо тоді тебе не обходить ні минуле, ні майбутнє...” І якщо герой подібного не відчував, тоді необхідно шукати те, “чого у нього немає”. Степа розставляє нові акценти у трактуванні жіночих образів: його героїні не є аж надто радикальними емансипантками, проте вони роблять перший крок до особистісної та статевої емансипації. І цей крок, як правило, осяяний світлом. Світло – ментальна ознака українськості. Настрій сонячності дуже сильний в українській фольклорній та високій культурі, на відміну від російської, скажімо. Так, росіяни, згідно із сакральною традицією, визначають чоловіче начало як сонячне, а жіноче як місячне, а місяць, як відомо, світить відображеним світлом. Українська ж сакральна інтерпретація складену тотожність ставить під сумнів. Приміром, культ Діви Марії, що мав дуже велике значення на Заході і в Україні, сприяв відновленню жіночої гідності, визнанню самоцінності жіночого начала і завжди був осяяний життєдайним сонячним німбом. З культу Діви Марії постало лицарство. Рівень свободи в суспільстві визначають відносини між чоловіком та жінкою. С. де Бовуар вважає, що найбільше презирство, нахабність і агресивність щодо жінок демонструють ті, хто не певен у своїх чоловічих чеснотах... Не випадково в “Боярині” Лесі Українки московська неволя найвиразніше протиставляється козацькій волі через становище жінки. На Московщині “жінки зап’яті”, “сидять по теремах, не бачать світу”, “вільно не співають по гаях”.

Незалежно від Сімони Вейль, яка дослідила, що математики порівнюють свій фах із грою в шахи, Сергій Степа використав цю гру та ще футбол (і треба визнати, як добрий їх знавець) для показу глибшої суті чоловічої душі: його герої – мужчини, науковці, фахівці високого класу, грають в ігри, для яких потрібен “пюх”, “психологічна інтуїція”, “миттєва реакція”, напруження інтелекту і фізичних сил... А жінка? Жінка (порівняймо з Франком!) – щоб для всього цього вистачило сил... Вона – вічне й потужне джерело енергії, первенець чоловічої суті. Лише справжня висока

любов здатна пояснити і оправдати будь-який вчинок, – вважає Сергій Степа разом зі своїми героями.

Так вважають і герої “Украденого щастя” Івана Франка. Драма з сільського життя створена за сюжетом народної “Пісні про шандаря”, яку автор опублікував і ретельно проаналізував у праці “Жіноча неволя в руських піснях народних”, де зауважив, що в пісні розгортається мотив руйнування сім’ї: “Жінка ломить пліч церковний і оддаєш шандареві одверто, прилюдно. Муж її, чуючи себе зганьбленим, убиває шандаря і сам гине...” [28, с. 960-966; 29, с. 865-871]. Пісня має три варіанти, один з яких записала приятелька Франка Михайлина Рощкевич 1878 року від селянки Явдохи Чигур у селі Лоліні Стрийського повіту. Ця пісня, що вирізнялася трагічним розв’язанням конфлікту, індивідуалізацією героїв, де було яскраво втілене прагнення до справедливої свободи селян, і стала сюжетною основою реалістичної народної драми. На закарпатській сцені з великим успіхом п’єса йшла з кінця тридцятих років минулого століття. Особливо проникливо грала роль Анни провідна акторка краю Марія Пільцер. Василь Андрійцю, відомий театрознавець, а нині й драматург, до 160-ого ювілею Івана Франка подав сучасну сценічну версію “Украденого щастя” за мотивами Івана Франка [30]. П’єса складається з двох частин, 13 картин, зберігає основних персонажів та сюжет своєї попередниці, проте в її канву введено кілька нових героїв, спрощено розвиток дії, додано нових нюансів у стосунки персонажів: так Микола залишається жити з Анною – їх благословляє на щасливе життя вмираючий Михайло, згодом Анна народжує дитину від шандаря. По суті, це сучасна травестія класичної драми, що має право на життя і зайвий раз засвідчує інтерес закарпатського читача/глядача до Франкової драматургії.

Отож, ми спробували висвітлити окремі моменти життя і творчості Івана Франка, що стосуються його ролі у розвитку літератури Закарпаття, його впливів на окремих письменників краю, намагалися знайти певні точки дотику щодо окремих тем і мотивів, і при тому переконалися, що існує особливий аромат Франкових текстів, неповторність його стилю, локальний колорит, свіжість барв, дивовижна життєнаповненість, вміння “ловити життя на гарячому вчинку”, відданість Чину і вміння щоденно будувати Світ на вічних цінностях.

Джерела:

1. Салига, Тарас. Франко – Каменяр / Т. Салига. – Ужгород : Гражда, 2007. – 128 с.
2. Жулинський, Микола. Він знав, «як много важить слово...» / М. Жулинський. – К., 2008. – 136 с.
3. Офіцинський, Роман. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини : монографія / Р. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с.
4. Франко, І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. / І. Франко. – Л. : Наук. тов.-во ім. Т. Шевченка, 1900. – С. 218, 221, 226.
5. Франко, І. Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв. / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 32. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 414, 417-418.
6. Франко, І. Студії над українськими народними піснями / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 42. – К. : Наук. думка, 1984.
7. Франко, І. Найстарша українська народна пісня / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 37. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 215-221
8. Франко, І. Стефан-воевода / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 42. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 17-32 ; його ж : Стефан-воевода / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 42. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 32-53 ; його ж : Пісня про Стефана, воеводу волоського / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 42. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 53-57.
9. Стрипський, Ядор. Штефан воевода. Шаришский романс із року 1550 / Я. Стрипський // Літ. неділя [Ужгород] 1942. – Ч. 20. – Р. II. – С. 208-209.
10. Цит. за: Пасемко, Іван. Українська народна пісня: європейські перехрестя / І. Пасемко // Вітчизна. – 2006. – №7-8.
11. Мушинка, Микола. Огляд дотеперішніх досліджень над піснею про Стефана Воеводу / М. Мушинка // Дукля. – 1961. – № 4. – С. 110-117 ; його ж : Доказ давньої культури. Пісня про Стефана воеводу // Дружно вперед [Пряшів]. – 1963. – № 1. – С. 29. – Ст. із серії «Перлини нашого фольклору» ; його ж : Найстарша українська пісня. Пісня про «Степана воеводу» // Народний календар [Пряшів]. – 1966. – С. 76-77.
12. Сверстюк, Євген. Запліднити ниву життя (записи на маргінесі) / Є. Сверстюк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.
13. Франко, І. О. Лунатикові / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 267-268.
14. Лісовий, П. Через Бескиди / П. Лісовий. – Ужгород : Карпати, 1972. – С. 41-43 ; [Ред. підбірка]. За що ми любимо великого Каменяра : [Лука Дем'ян, Іван Чендей та ін.] // Закарпат. правда. – 1986. – 27 серп.
15. Мишанич, О. Карпати нас не розлучать : літ.-крит. ст. і дослідж. / О. Мишанич. – Ужгород, 1993. – 282 с.; його ж: Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. – Ужгород : Гражда, 1996. – 98 с.

16. Голомб, Л. Питання про мову творів письменників Закарпаття у працях І. Франка та М. Драгоманова / Л. Голомб // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні : матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 5-6 трав. 1992 р.). – Ужгород, 1993. – С. 129-133 ; її ж : Спадщина Івана Франка та її сучасні інтерпретації // Син народу, що вгору йде... – С. 5-10 ; її ж : Із спостережень над українською поезією XIX-XX століть : зб. ст. – Ужгород : Гражда, 2005. – С. 13-25, 80-90.
17. Зореслав. Зі серцем у руках / Зореслав. – Ужгород, 1933. – 53 с.
18. Зореслав. Ніоба / Зореслав // Пробоєм [Прага]. – 1934. – Ч. 6.
19. Франко, Іван. Поза межами можливого / І. Франко // Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 45. – К. : Наук. думка, 1976.
20. Андрій Содомора. Співець одвічних перевтілень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/sodomora_ovidius_metamorphoses_ua.htm
21. Цит. за : Мельник, Ярослав. З останнього десятиліття Івана Франка / Я. Мельник. – Львів, 1999.
22. Скунець, Петро. Твори : у 3 т. / П. Скунець. – Ужгород : Гражда, 2009. – Т. I. – 272 с. ; II т. – 248 с. ; III т. – 272 с.
23. Салига, Тарас. Всесвіт, гори і він. Петро Скунець / Т. Салига. – Ужгород : Гражда, 2007. – 120 с.
24. Іванишин Петро. Петро Скунець – поет традиції Шевченка. [Електронний ресурс]. – 29.05.2012. – Режим доступу : <http://banderivets.org.ua/petro-skunts-poet-tradytsiyi-shevchenka.html>
25. Кремінь Дмитро. Мовчання волхвів. – Рукопис. – 864 с. – Власність вид-ва “Гражда”.
26. Ковалик, Марина. Іван Франко і Володимир Винниченко: у пошуках модерної героїні / М. Ковалик // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с.
27. Степа, Сергій. Три повісті і Площа / С. Степа. – Ужгород : Гражда, 2005. – 208 с.
28. Остапик, Іван. Студія “Жіноча неволя в руських піснях народних Івана Франка та її контекст / І. Остапик, Г. Василькевич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.
29. Нікоряк, Наталія. Специфіка кінорецепції літературного тексту Івана Франка “Украдене щастя” // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.
30. Франко, Іван. Украдене щастя / І. Франко // Сучасна сценічна версія Василя Андрійця з двох частин, 13 картин. – Ужгород : Гражда, 2016. – 36 с.

Василь Андрійцю

ЗАКАРПАТСЬКА ТЕАТРАЛЬНА ФРАНКІАНА

Перший етап закарпатської театральної Франкіани розпочався виставами аматорського театру 20-х років минулого століття, коли край під назвою Підкарпатська Русь входив до складу Чехословацької республіки (1919–1939).

Другий етап – припадає на часи входження України до складу Радянського Союзу (1945–1991).

Третій – часи Незалежності України.

Започаткував літопис Франкіани аматорський колектив, складений з учасників драматичного гуртка Товариства “Просвіта” в Ужгороді та Товариства “Кобзар” – частини колишньої Української Республіканської Капели, керованої О. Кошіцем, яка волею емігрантської долі в серпні 1920 року опинилася в Ужгороді.

У вересні-жовтні 1920 року драматичний гурток “Просвіти” та учасники “Кобзаря” об’єднаними силами зіграли декілька вистав, що і зумовило реалізацію створення Руського театру, урочисто відкритого 15 січня 1921 року, який у статусі напівпрофесійного до вересня цього ж року поставив двадцять дві п’єси (режисери М. Біличенко, М. Приємська, Б. Крживецький) різних за обсягом та мистецькою якістю.

Прем’єра комедії І. Франка “Учитель” відбулася 2 лютого 1921 року. Режисер вистави – Михайло Біличенко, він же виконавець однієї з головних ролей. Газета “Народ” писала: “З акторів на перше місце вибився п. Біличенко в ролі старости. Його гра була вершиною артистизму. Титульну роллю, надзвичайно трудну грав п. Дівич. Сестру учителя грала Ніна Машкевич. Назагал, актори вив’язалися зі своєї задачі”.

Прем'єру драми "Украдене щастя" було відіграно 19 травня 1921 року. Режисер вистави – Борис Крживецький. Вистава отримала різку критику. Газети "Вперед", "Руська Нива", "Наука" сходились на тому, що виконавці ролей Анни (М. Макаріна), Миколи (О. Приходько) подали правдиве тлумачення характерів своїх героїв. Проте, гуртові сцени – бліді й майже без життя. Танці не були зовсім селянською коломийкою.

За хронологією літопису, драма "Украдене щастя" черговий раз з'явилася на закарпатській сцені 25 березня 1928 року з режисурою М. Біличенка в студентському аматорському театрі "Верховина". Ролі виконували: Микола Задорожний – Ю.-А. Шерегій, Анни – С. Бірчак, М. Гурман – О. Галас, Бабич – С. Петрашко, Настя – О. Стахура, Війт – К. Медвідь, Шльома – М. Русинько. Пісні і танці гуртових сцен підготувала і супроводжувала гру на клавирі Ольга Морозова, у свій час концертмейстер Миколи Садовського.

Літопис цього етапу поповнює і вистава комедії "Учитель", зіграна аматорами театру "Просвіта" в Хусті 18 серпня 1934 року.

Другий етап літопису театральної Франкіани на Закарпатті розпочинається карпатським обласним музично-драматичним театром в травні 1954 року. Режисер вистави – В. Авраменко, він же і виконавець ролі Миколи Задорожного. Рецензував виставу на сторінках "Закарпатської правди" письменник Іван Чендей. "Образ Миколи Задорожного у виконанні В. Авраменка перебуває в постійному розвитку, тому і є справжньою цінністю спектаклю. Колоритне оформлення сцени зроблено художником Ф. Манайлом, як блискуче й досконале знання побуту карпатського села".

1976 року, готуючись до гастролей в Києві, обласний театр включає в свій репертуар і постановку "Украдене щастя", трактованого режисером і виконавцем головної ролі Миколи Задорожного, Ярославом Гелясом у жанрі музичної драми. Кореспондент газети "Культура і життя" О. Тарасенко писав: "Прочитана по-новому п'єса І. Франка "Украдене щастя" Я. Гелясом широ розповідала глядачам про тяжку долю простої людини... Відтворений великим актором образ Миколи Задорожного театральна громадськість республіки вважає подією в українському театральному мистецтві".

На третьому етапі закарпатської Франкіани літопис збагатився постановкою комедії "Майстер Черняк" режисером О. Саркі-

сьянцом у декораціях (художник В. Степчук). Вистава про проблематику західноукраїнського міста часів Івана Франка проходила в рік святкування 150-річчя від дня народження Великого Каме­няря в 2006 році.

Нині вистава за п'єсою Івана Франка йде на сцені Закарпатського обласного академічного театру ляльок «Бавка» («Підкова на щастя», режисер – Володимир Богданець). У Закарпатському обласному театрі драми і комедії в місті Мукачево працюють над постановкою «Украденого щастя» (режисер – Костянтин Дубінін), а «Фарбований лис» (режисер – Олександр Куцик) готують закарпатські лялькарі.

Джерела:

Ігнатович, Гнат. Від гасниці до рампи : нариси з історії укр. театру на Закарпатті / Г. Ігнатович. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2011. – Ч. 2. – 16 с.

Руснак, Василь. Театр Срібної Землі, Закарпатський обласний музично-драматичний театр на півстолітньому рубежі / В. Руснак, – Ужгород : Карпати, 1996. – 18 с.

Шерегії, Юрій-Августин. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 / Ю.-А. Шерегії. – Нью-Йорк : Словац. пед. вид-во в Братіславі, 1993. – 414 с.

***

Народ. – 1921. – 22 лют.

Руська Нива. – 1921. – 26 трав.

Наука. – 1921. – 29 трав.

Вперед. – 1921. – 29 трав.

Закарпатська правда. – 1954. – 15 трав.

Культура і життя. – 1976. – 3 жовт.

ІВАН ФРАНКО У ТВОРЧОСТІ ЗАКАРПАТСЬКИХ МИТЦІВ

Мистецька Франкіана Закарпаття нараховує невелику кількість пам'яток. Значна частина мистецького доробку припадає на радянський період. У 1948 році до створеної обласної картинної галереї Київським державним музеєм українського мистецтва був переданий живописний портрет Івана Франка. На жаль, пам'ятка не мала авторського підпису та датування, тож довгий час не була ідентифікована та зберігалась у фондах музею. Сенсаційне відкриття досі не відомого для франкознавців портрету відбулось у 2007 році завдяки львівському науковцю Юрію Ямашу.

За всіма ознаками ужгородське полотно, ймовірно, належить пензлю Івана Труша, який протягом життя створив цілу галерею портретів Франка. Дослідник припускає датування картини 1908 роком, у час перебування поета у Карпатах. Портрет має інший аналог, написаний художником Ф. Красицьким у 1909 р. з подібним композиційним рішенням, ракурсом, настроєм та виразом обличчя. Саме за цими характеристиками автор дослідження «Труш малює Каменяра» припускає, що «закарпатський портрет» був написаний Трушем на Гуцульщині. Подібну думку висловив й відомий мистецтвознавець Григорій Островський у дослідженні «Іван Франко і образотворче мистецтво», оповідаючи про портрет 1908 року, написаний у Довгополі.

Композицію вирізняють відносно великі розміри – 91,5х72 (полотно здубльоване на фанеру, олія) у порівнянні з іншими Трушевими портретами Франка. Художник зобразив погруддя поета у розвороті на три чверті, характерному для більшості його Франкових портретів. Поет поринув у глибокі роздуми, тож його погляд спрямований повз глядача. На перший погляд композиція є незавершеною: непрописаний задній план, відчутний неспокій та недомовленість.

До теми Франка звертався Йосип Бокшай, який у 1920-х роках активно співпрацював з місцевою «Просвітою». Викладаючи у Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва, фундатор закарпатської малярської школи зобразив живописний пейзаж «Яблуні Франка» (1958, полотно, олія, 78x95), де відобразив рідні для письменника краєвиди. Це один із авторських варіантів пейзажів, які Бокшай написав на пленерах в Галичині. Показово, що перший варіант пейзажу «Яблуні Івана Франка у Львові» (1953, полотно, олія, 64,5x89,5) представляв творчість корифея крайового живопису на першій груповій виставці закарпатських художників у Москві у 1956 році.

У липні 1957 року на IX обласній виставці робіт художників та майстрів народної творчості Закарпаття експонувався портрет Івана Франка, створений, імовірно, до 100-ї річниці з дня народження митця. Дерев'яна інтарсія (80x58) належала Сергію Кішчуку – народному різьбярєві з Ужгорода. У непростій техніці, що дозволяє створювати дивовижні за своєю виразністю твори, автор передав характерний образ Каменяря, відшпигуючись від відомих фотопортретів поета.

Першою монументальною пам'яткою на Закарпатті став пам'ятник Франкові, відкритий 30 березня 1960 року у Сваляві. Погрудне зображення Каменяря прикрасило парк ім. І. Франка поблизу новозбудованого Будинку культури. Автором пам'ятки місцевого значення (взятий під охорону держави у 1970 р.) є академік, народний художник СРСР та УРСР Микола Лисенко. Серед його робіт ціла галерея видатних діячів, серед яких Т. Шевченко, О. Пушкін, М. Лисенко та інші. Створення погруддя із залізобетону припадає на 1959 рік. Як згадує онука скульптора, погруддя Шевченка та Франка прикрашали подвір'я київського будинку скульптора у Редутному провулку. Авторські версії свалявського пам'ятника за кілька десятиліть постали у Вінніпезі (1984 р., Канада) та Хмельницькому (2007 р.)

В образі Франка художник використав звичні для своєї творчості прийоми: елементи пластичної експресії та романтичну емоційність. Художник компонує погрудню версію. Постаць поета зображено у вишиванці, з накинутим на плечі піджаком. Злегка повернута у бік голова, зосереджений погляд допомагають передати образ мислителя та вольової людини.

Майже через півстоліття у 2005 році погруддя Франка було встановлено у Великому Бичкові у парку, що також носить ім'я поета, поблизу краєзнавчого музею. Ініціатором вшанування пам'яті українського просвітника стала голова селищної ради – Одарка Зеленко. Виконання замовлення дісталось ужгородському скульптору Богдану Коржеві, родинне коріння якого походить із цього найстарішого населеного пункту Рахівщини. Автор зобразив Франка у розквіті життєвих сил. Обраний матеріал – штучний мармур – вимагав узагальнення, тож у підсумку вийшов сповнений внутрішньої експресії образ. До сьогодні у майстерні скульптора зберігається ескіз до пам'ятника – невелике погруддя Франка.

На превеликий жаль, за кілька років обабіч пам'ятки було встановлено ще два пам'ятника січовикам. Необдумане рішення спотворило паркову монументальну композицію, що згодом було й «підкріплено» тонуванням пам'ятників позолотою. Так, добра ініціатива розчинилась у гонитві за яскравими зовнішніми ефектами.

У жовтні 2006 року відбулось відкриття бронзового погруддя Іванові Франкові у Рахові. Ініціатором збору коштів на пам'ятник до 150-річчя поета став ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член-кореспондент НАН України Богдан Остафійчук, який особисто офірував свою премію Франківської ОДА. У той рік зусиллям колективу університету вдалося зібрати понад 50 тис. гривень. Автором погруддя, який постав на подвір'ї навчально-консультаційного центру – філії університету у Рахові став старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Прикарпатського університету Богдан Гладкий.

У день відкриття на базі наукового центру відбулась науково-теоретична конференція, присвячена 150-річчю від дня народження І. Франка. На урочистостях були присутні голова Рахівської райдержадміністрації Е. Зелінський, голова райради І. Сурмачевський, міський голова Я. Думен, які поклали до пам'ятника мішечки з землею з різних місць, пов'язаних з життям і творчістю Каменяра.

24 серпня 2010 року мальовничу Колочаву на Міжгірщині прикрасили два мистецькі пам'ятники – погруддя Тараса Шевченка та Івана Франка. Зображення Каменяра встановили на подвір'ї загальноосвітньої школи № 2 (присілок Брадолець). Автором обох погрудь став львівський скульптор, уродженець Колочави Петро

Штаєр, а меценатом проекту – депутат Верховної Ради кількох скликань Станіслав Аржевітін.

Образ українського поета не оминув уваги й львівського скульптора, уродженця Рахова Юрія Гав'юка. Автор цілої галереї портретів у 1985 році створив композицію «Я думав про людське братерство нове», де в бронзі відтворив образ Франка (зберігається у музеї Франка в с. Нагуєвичі). Півфігура зображує поета, сповненого життєвої сили. У його схрещених на грудях руках розгорнута книга, від якої поет на мить відірвався. Злегка опущений погляд, зосереджений вираз обличчя створюють глибокий образ Франка, наповнений філософським настроєм.

Акварельний портрет Івана Франка на зрізі зерна дикої груші виконав і відомий майстер мікромініатюри Микола Сядристий, який з 1960 по 1967 рік працював агрономом на Закарпатті.

До Франкової теми зверталась й заслужена художниця України Надія Пономаренко. В її творчому доробку – створення ілюстрацій до поеми Дмитра Павличка «Задивлений у будущину» (Львів: Каменяр, 1986), яку відомий український поет написав до 130-річчя з дня народження Франка. Молода ужгородська мисткиня розробила чорно-білі рисунки титулу, заставок і кінцівок розділів (туш, перо, олівець з вкрапленнями золотої фарби). У архіві видавництва залишилися оригінали ілюстрацій до поеми, які не увійшли до львівського видання.

Інспірації творчості Івана Франка знаходимо у мистецькому доробку ужгородської художниці Олени Кондратюк. «Украдене щастя» (2009, полотно, олія, 70x80) – композиція з циклу «Карпатські сни», навіяна однойменною повістю Каменяра. По суті, це єдина у серії робота, де присутня людина. В інтерпретації художниці класичний любовний трикутник зображений як оніміле братство знедолених. Оминаючи сюжетні колізії, Олена вміло передала жмут емоційних суперечностей між головними персонажами. Пекуче сонце в композиційному центрі полотна стало головним суддею у любовній історії героїв. Художньо-пантеїстичне трактування цього класичного твору наближує версію Олени Кондратюк до типового образу часів матриархату, де жінка – уособлення родинного центру, а її чуття, емоції та бажання – закони для чоловіків, які поруч.

Гіпсовий бюст та живописний портрет Франка прикрашають й приміщення Закарпатської обласної організації НСПУ. На жаль, автори пам'яток не ідентифіковані. За словами Василя Густі, портрети Каменяра у цих приміщеннях він пам'ятає ще з 1960-х років.

Творчість Івана Франка спонукала до живописних інспірацій й молодого закарпатського автора Петра Ряску. У 2011 році художник з Білок взяв участь у пленері, який відбувався у Нагуєвичях. Протягом 10 днів митці з усієї України мали змогу милуватись красвидами батьківщини Каменяра та зануритись у атмосферу, яку львів'яни з любов'ю відтворили у будинку батьків поета та художньо-меморіальному комплексі «Стежинка Івана Франка».

Результатом художніх мандрів Петра Ряски стала виставка «Розквітле листя», яку автор презентував у львівській галереї «Леміш». Основу експозиції склали твори, створені під враженнями перебування на батьківщині Івана Франка: «Розквітле листя» (диптих, полотно, олія, 90x131), «Духи» (феміністичні духи) (полотно, акрил, 50x70), «Франко і муза» (полотно, акрил, 50x70) та триптих «Розквітле листя» (полотно, акрил, 200x255). Показово, що автор картин уникає прямих аллюзій, використовуючи звичний для себе спосіб декоративної стилізації. При цьому наважується на власне прочитання відомої поетичної збірки «Зів'яле листя», трансформуючи Франкові жмутки на «Розквітле листя», що й визначило загальну назву проєкту.

Графічна серія «Н» (2015 р.) ще один погляд на Франкову поетичну творчість ужгородської художниці Лесі Корж. У 5 композиціях мисткиня спробувала передати авторське бачення стану, в якому перебував Іван Франко, створюючи поетичні цикли «Зів'ялого листя». Художниця свідомо відмовилась від ілюстративності, передаючи складні душевні переживання поета через асоціації та інспірації. Графічні аркуші, виконані у авторській техніці (ручка, палець, вода) стали не просто описом внутрішнього стану поета, а радше одкровенням, де прихований біль кохання стає видимим і чутним у алегоричних образах.

На жаль, зібраний матеріал засвідчує недостатню увагу до постаті та творчості Івана Франка серед закарпатських митців. Показово, що в радянські часи в області було відкрито більше пам'ятників Олександрі Пушкіну, ніж Каменяреві.

*Б. Гладкий.
Іван Франко
(м. Рахів), 2006*

*Б. Гладкий.
Пам'ятник І. Франку, 2006.
Бронза, граніт (м. Рахів)*

*Б. Корж. Іван Франко, 2005 р.
(ескіз до пам'ятника у с. В. Бичків)*

*Б. Корж.
Іван Франко, 2005 р.,
штучний мармур.
(с. В. Бичків)*

Біля пам'ятника І. Франку у Сваляві, 1960-ті рр. (Ск-р М. Лисенко)

*М. Лисенко.
Іван Франко, 1959 р.
(м. Свалява)*

*П. Штаєр.
Іван Франко, 2010 р.,
с. Колочава*

*Ю. Гав'юк.
Я думав про людське братерство.
Портрет І. Я. Франка, 1985 р.*

*С. Кіцук.
Портрет І. Франка, 1957 р.
Дерев'яна інтарсія, 80х58*

*М. Сядристий.
Акварельний портрет І. Франка,
зріз зерна дикої груші. 1965 р.*

О. Кондратюк. Украдене щастя, 2009 р. Полотно, олія, 70х80

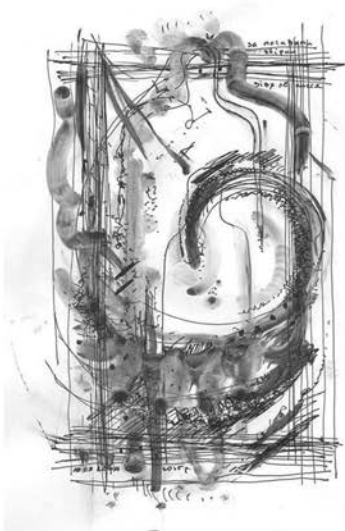
Й. Бокшай. Яблуні Франка, 1958 р. Полотно, олія, 78х95

*Іван Франко.
Полотно, олія, 90х70.
ЗО НСПУ*

*І. Труш. Іван Франко,
1908 р. Полотно, олія,
91,5х72*

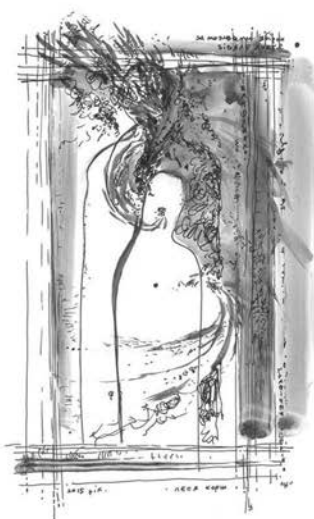
Л. Корж. Графічна серія Н, 2015 р.
Папір, ручка, палець, вода, 22х16

Л. Корж. Графічна серія Н, 2015 р.
Папір, ручка, палець, вода, 22х16

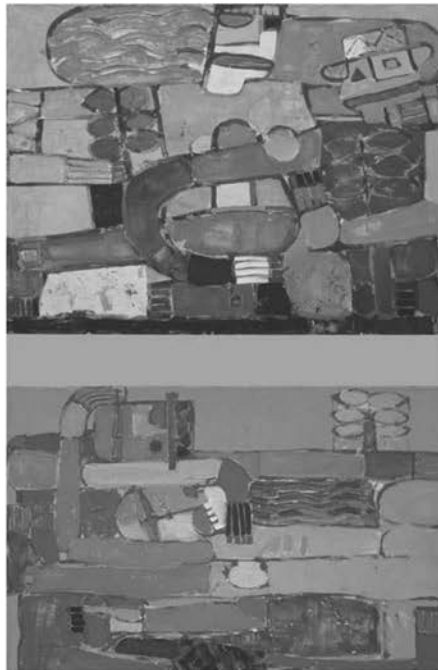
Л. Корж. Графічна серія Н.
Папір, ручка, палець, вода

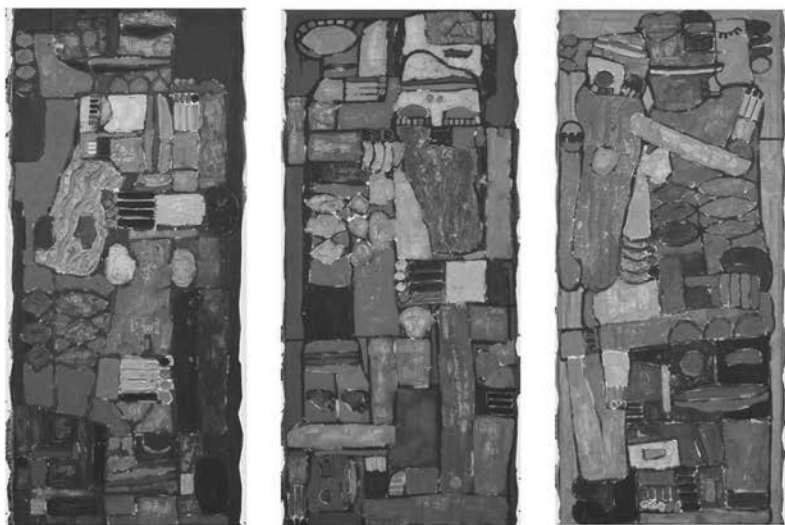
Л. Корж. Графічна серія Н.
Папір, ручка, палець, вода

*П. Ряска. Духи (феміністичні духи), 2011 р.
Полотно, акрил, 50x70*

*П. Ряска. Розквітле
листя (диптих), 2011 р.
Полотно, олія, 90x131*

*П. Ряска. Розквітле листя (триптих), 2011 р.
Полотно, акрил, 200x255*

*П. Ряска. Франко і муза, 2011 р.
Полотно, акрил, 50x70*

Микола Цап

ПРИЛОГ ИВАНА ФРАНКА ПРЕУЧОВАНЮ СЕРБСКОГО АПОКРИФА XVIII СТОЛІТТЯ

Як уж од скорей познате, літературу и науку о літератури Руснацох Югославії, кед слово о їх старшей літератури, найбаржей задлужели двома корифее українскей науки з конца XIX и початку XX століття: тениялни Иван Франко (1856-1916) и не-превозидзени Володимир Гнатюк (1871-1926). Гоч Гнатюк найзаслужнейши же виратовал од препасци богату усну літературу, публиковане и виучоване прикладах старшей літератури Руснацох Югославії (теди Южней Угорскей) не започал етнограф и фолклорист Володимир Гнатюк, але філолог и историк літератури Иван Франко. Вон у своєї роботи *Апокрифи і легенди з українських рукописів* (Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. II, Львів, 1899; т. III, Львів, 1902; т. IV, Львів, 1906) обявел часц рукописних материялох (преважно у прози), котри у Бачки и Сриму 1897. року позберал В. Гнатюк, и ведно зоз студиями *Апокрифічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руським письменстві* (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XXXV-XXXVI, Львів, 1900) и *Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.* (ЗНТШ, т. XXXVII, Львів, 1900) положел мощну основу за наукове виучоване старшей літератури Руснацох Югославії.

Тото цо у тим контексту меней познате, а на цо з тей нагоди жадаме обрациц окремну увагу, то факт же И. Франко од вкупно єденац текстох старшей літератури Руснацох Бачки и Сриму обявел и єден текст безспорно сербскей провєнієнції, на цо указує не лем язык, але и стих – скоро дошпідно правилни сербски єпски двещецскладови стих (4 + 6) – цо представя и найзначнейшу апокрифну прикмету того діла. Слово о ділу *Сказаніє о зачатіи и рождєстви прєсвятія Богородици и присно Д'вы Маріи*, котре И. Франко обявел на основи жридла котре пренайдзєне у Руским Керестуре, прецо го и наволат *Керестурський рукопис XVIII в.* Рукопис писа-

ни зоз старославянским писмом (кирилиця) и на язyku сербско-рускей, т. є. українскей редакції. Описує митологійну историю живота Богородици. Жридло того, як гвари Франко, по велім загадкового діла була, з часци, Перша євангелия Якова, а з часци апокрифни євангелії, як цо *Pseudo-Matthaei evangelium de ortu beatae Mariae et infantia Salvatoris* (пасус I-IX) и *Evangelium de nativitate Mariae* (пасус I-IX). Спрам шведоченя Франка, обидва тоти апокрифни тексти мож найсц у кнїжки С. Tischendorfa *Evangelia apocrypha*, Lipsiae, 1853, с. 54-112.

О змисту тей поеми и єй сербско-руским походзеню И. Франко написал вичерпну студию з насловом *Апокрифічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руськїм письменствї* (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XXXV-XXXVI, Львів, 1900, с. 1-32). Кед бизме у найкратшим сцели пренєсц основну идею тей Франковой студії, вєц бизме ю могли звєсц на слїдуєщи цитат: «Та проте нема цо ї мовити, цо поема не була витвором простого чоловіка, не держалася і досі не держиться в усній традиції. Вже сама тема свідчить про її книжне походження, та ще більше свідчить про се її мова, в основі церковна, тільки перетикана сербізмами. Ся мова, а також віршова форма – вірш сербської юнацької пісні, але по парі римований – показує досить виразно на той культурний круг, із якого могла вийти наша поема. Се був круг т. зв. ілліро-руський, цо купчився довкола перших сербських шкїл у Белграді, Карлівцях і Новім Саді. І коли би се справдилося, в такім разі отся поема мала би для нас подвійний інтерес: раз через те, цо вона досі служить лектурою для наших керестурських русинів, а друге через те, цо тоді ми мусили би і на її повстання признати вплив українців, які на початку XVIII в. помагали закладати і удержувати перші сербські школи.»

Познейшим преучовачом діла И. Франка, окреме у українистики и русинистики, тотя поема вельо роки не прицаговала увагу. Так и єдно з ключних питаньох – питанє цалосци текста як основного предусловия добрей и правилней інтерпретации діла – длуго не ришоване и цалком було на маргини інтересованя науковцох. Перши котри указал на тото питанє бул Олекса Мишанич, литературознавец з Києва. Вон, з тим у вязи, нешка уж давного 1971. року, гварел: «В. Гнатюкові пощастило знайти Керестур-

ський рукопис XVIII ст., де вміщено великий твір на апокрифічну тему – „Сказаніє о зачатїи и рождестви пресвятыя богородицы и присно д’вы Марїи’. Але в цьому рукописі бракувало кінця, і на прохання В. Гнатюка селянин М. Туринський з с. Руського Керестура виготовив копію цілої поеми з невідомого оригіналу. За цією копією І. Франко виправив помилки вже опублікованої ним частини і подав закінчення твору [Див.: „Апокрифи і легенди з українських рукописів’, т. II, 1899, стор. 74-98 і т. III, 1902, стор. 319-323]. Кілька зауважень до цієї сербо-руської поеми XVIII ст. зробив І. Франко у своїй розвідці „Апокрифічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українськiм письменстві’ [Див.: ЗНТШ, т. XXXV-XXXVI, 1900, стор. 1-32], але загалом ця своєрідна пам’ятка ще не вивчена істориками літератури.”

Не жадаючи з тей нагоди повторювац того цо І. Франко уж скорей у вязи з тоту поему гварел, з тим баржей же ані познейши преучоваче не пошлї далей од поведзеного и не одвитовали на ключне питанє – питанє о єї походзеню, надпомніме же ще ані І. Франко, и попри новопренайдзених часцох поеми, не вельо прибіжлїл гу одвиту на тоту питанє, та ще як основна вредносц тїх познейше обявених часцох поеми наклада заключенє о єї ознова одкритей, подполно заокруженей композиційней целосци, прецо шицко тото, обективно, дава нову шансу не лем за ище векши и сигурнейши анализи, але и, наздавайме ще, шансу за швидке розришованє шицких дилемох котри вязани за походзенє и авторство того интересантного апокрифа XVIII столїтя.

И попри тим же у українистики, и окреме у нашей русинистики, на вецей заводи указованє на сербско-руске походзенє того апокрифа, у сербистики, кельо нам познате, до нешка ще ище ніхто з тим питаньом озбильно не занїмал. А требало би, бо одвит на питанє як тота поема сцигла до Руского Керестура, и яка учасц руских, а яка учасц сербских авторох у єї креїрованю, може буц вецейністо хасновити за обидва боки, не лем з литературно-историйней точки патрєня, але и зоз социологийней, а насампредз з културологийней и цивилизацийней у найширшим значеню.

Джерела:

1. Франко, Іван. Зібрання творів : у 50-ти. Т. 38 / І. Франко. – К., 1983. – С. 122-124.

2. Франко, Іван. Апокрифи і легенди з українських рукописів / І. Франко // Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Т. III / зібрав і упоряд. І. Франко. – Львів, 1902. – С. 319-323.
3. Франко, Іван. Апокрифічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руським письменстві / І. Франко // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XXXV-XXXVI. – Львів, 1900. – С. 1-32.
4. Мишанич, Олекса. Визначний дослідник давньої української літератури / О. Мишанич // Рад. літературознавство (Київ). – 1971. – Рік вид. 15-й. – № 5 (травень). – С. 79.
5. Мишанич, Олекса. Проблема виникнення нових слов'янських літератур (про літературу бачвансько-сремських русинів) / О. Мишанич // Слов'янські літератури : збірник. – К., 1983. – С. 243.
6. Барич, Євгенія. Іван Франко и югославянски Руснаци / Е. Барич // Творчосц (Нови Сад). – 1986. – Рок XII. – Число 12. – С. 51.
7. Ковач, Михал. Шлідами зазберовачох народних духовних скарбох у нас / М. Ковач // Нова думка, Вуковар. – 1977. – Рок VI. – Число 16. – С. 54-55.
8. Тамаш, Јулијан. Русинска књижевност / Ј. Тамаш // Историја и статус (Нови Сад). – 1984. – С. 74.
9. Цап, Микола М. Закарпатски контекст литератури Русинох Југославиї до 1918 року / М. М. Цап // Українські Карпати : матеріали міжнар. наук. конф. "Українські Карпати: етнос, історія, культура". – Ужгород, 1993. – С. 547.
10. Цап, Микола М. Невипитани друковани жридла старшей литератури Руснацох Југославиї / М. М. Цап // Руснаци/Русини 1745/1995. – Београд–Нови Сад, 1996. – С. 116-129.

З ІСТОРИЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ФРАНКІАНИ

ІВАН ФРАНКО І ЗАКАРПАТТЯ¹

Всеосяжність таланту Івана Франка, широчність та історизм його поглядів виявилися, зокрема, в постійній увазі письменника до історії, побуту, мови та літератури маленького сусіднього Закарпаття, як невід'ємної складової частини української землі і її культури. Поява газети чи календаря, згадка в пресі про суспільно-політичне або культурне явище в цьому краї, вихід у світ хрестоматії завжди викликали гарячий відгук Каменяра. Разом з тим І. Франко був непримиренним у боротьбі проти реакційних «русотяпців» та «україножерів» з націоналістичного народовського табору, які своєю політичною засліпленістю та ворожістю до народу завжди лили воду на млин панівних верств і таким чином гальмували розвиток на Закарпатті громадської думки, української мови і літератури.

Інтерес до Закарпаття у другій половині XIX століття постійно зростав. По газетах, журналах, окремими книжечками почали з'являтися праці М. Драгоманова, В. Гнатюка, І. Петрушевича, В. Лукича, В. Охримовича та інших. І. Франко уважно стежив за кожною такою розвідкою. Оцінюючи альманах «Ватра», письменник виділив серед інших саме статтю В. Лукича про Угорську Русь, яка знайомила читачів з дуже цікавими явищами в цьому краї.

У 1893 році в Ужгороді вийшла відома «Хрестоматія» Є. Сабова. Каменяр помітив у цьому факті небуденне явище і відгукнувся невеличкою, але дуже змістовною рецензією. «Книжка ся зладжена, мабуть, в головній часті для ужитку шкіл, - писав І. Франко, - але вона дуже інтернаціональна для всякого, хто хоче познайомитися з угорською літературою, народною мовою і її історією. Я сказав би навіть, що іменно для вчених, лінгвістів, істориків літератури та фольклористів вона цікавіша, ніж для угорських школярів, котрим вона, відповідно до тенденцій угорського уряду, не дає ніякісного поняття про цілість южноруської мови і літератури

¹ Жовтень. - 1962. - № 12. - С. 131-134.

і котрих заставляє думати, що Угорська Русь то щось осiбне від Галичини і України»².

Характерно, що саме в цей час, в 1895 році, І. Франко, зацікавившись станом освіти і преси, відвідав Закарпаття, мав розмову з відомим москвофілом, редактором і видавцем «Листка» Є. Фенциком.

Про перебування І.Франка на Закарпатті маємо поки що дуже обмежені відомості. Дехто навіть вважає, що І. Франко на Закарпатті не бував. В. Микитась пише, що «І. Франкові не довелося побувати і пожити по цей бік Карпат»³. Твердження це помилкове і спростовується фактами. Про перебування І. Франка в селі Скотарськiм Воловецького району згадує донька Є.Фенцика Ольга. Ось що вона писала: «Пiзніше в місяці жовтні 1895-го року була я така щаслива, що могла привітати у себе в Скотарськiм, як гостя, письменника і поета Івана Франка. Там стрiнувся із ним і мій батько, який був також моїм гостем. Між іншим обговорювали справу одностайної русько-української граматики і о непотрiбності йорчика (твердого знака). Мій батько погоджувався із принципами і висновками Івана Франка... Ще і те можу замітити, що мій батько бiльше раз висказав свій погляд і пересвідчення, що нашу малоруську або українську мову не можна зтожднювати з мовою російською. Наша мова є та сама, якою говорять в Києві або в сусiдній Галичині»⁴.

Наведені спогади проливають світло на деякі моменти з історії «язикового спору» на Закарпатті, до якого втручався і Франко. В тому хаосі поглядів, строкатості думок, хисткості політичних переконань, які довго панували тут, міркування І. Франка відносно мови мали принципове значення. Вони сприяли бiльш вірному розумінню мовного питання, до остаточного вирішення якого тоді було ще далеко. Можемо припустити, що Франко хотів домовитися з Фенциком, щоб газета «Листок» видавалася українською мовою.

Іван Франко все бiльше заглиблювався в закарпатські матеріали; особливо багато зробив у справі дослідження пам'яток старого письменства і рукописних збірок. У спеціальних розвідках «Карпаторуська література XVII – XVIII віків», «Студії на полі карпаторуського письменства XVII – XVIII вв.» він передусім звернув

² Житє і слово. – 1894. – Т. I. – С. 304.

³ Закарпатська правда. – 1956. – 27 серп.

⁴ Земля і воля. – 1937. – 28 черв.

увагу на популярність рукописних збірників серед населення Закарпаття та їх історичне значення. Автор дослідив факти і явища галицької та закарпатської культури і поставив принципове питання про вивчення всієї карпаторуської літератури в єдиному комплексі: «От тим-то я бажаю на основі рукописів... показати хоч і здебільшого характер і розвій того карпаторуського письменства, що по моїй думці, в XVII – XVIII вв. виявило до певної міри свою окрему фізіономію і повинно зайняти своє місце в загальній конструкції нашої літературної історії як один із добре обрисованих типів»⁵.

Накресливши межі поширення карпаторуського письменства старої доби, І. Франко розглянув його властивості і на підставі досконалого мовного та літературознавчого аналізу пам'яток довів можливість і необхідність територіального обстеження фактів і явищ галицької та закарпаторуської літератури. Тим самим дослідник широко відкрив двері літературознавцям і філологам до наукового висвітлення важливих питань історії розвитку загальноукраїнської літератури та історії української мови.

Аналізуючи пам'ятки письменства XVII – XVIII століть, дослідник спиняється на фольклорних основах багатьох творів, подає низку паралельних прикладів та варіантів, показує плідотворність звернення письменників до невичерпного джерела – народної творчості.

Іван Франко рішуче відстоював важливе положення про територіальну, етнографічну, історичну, національну єдність Закарпаття з Галичиною і всією Україною, чим завдавав нищівного удару всіляким москвофільським течіям та мадярським зазіханням.

Позитивно оцінюючи фольклорні матеріали та стародруки, автор вказував і на згубні реакційні москвофільські тенденції, які запанували на Закарпатті у другій половині XIX століття і гальмували розвиток тут національної мови та літератури. В рецензії на хрестоматію Є. Сабова він дає вбивчу характеристику творам, написаним сумішшю старослов'янської та російської мови: «На томість усю новішу угорську літературу, особливо писану на так званому «угрорусском литературном языке» від часів Духновича, можна було б д. Сабову зовсім дарувати. Ся частина навчаюча хіба тим, що вказує наглядно, як люде не злі і не глупі, відбившись від

⁵ Франко, Іван. Твори : в 20 т. Т. 16 / І. Франко. – К., 1955. – С. 313.

живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвечину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом».

Ясна річ, що далеко не всі і не кращі твори закарпатських авторів були подані у «Хрестоматії» Є. Сабова. Значна частина залишалася в рукописах. Однак загальна оцінка того напрямку, який на Закарпатті пов'язувався з поширенням реакційних москвофільських поглядів серед верхівки інтелігенції, цілковито відповідає історичній правді.

На основі наведеної цитати І.Франка дехто з сучасних дослідників-догматиків готовий закреслити всю спадщину закарпатських літераторів. Проте в статті «Формальний і реальний націоналізм», полемізуючи з редакцією народовської «Правди», І. Франко відстоював думку про позитивний досвід закарпатських культурних діячів, вбачав у їх праці корисне зерно. Каменяр розумів складність умов, слабкі сторони творів закарпатських літераторів, зокрема О. Духновича, але бачив і їх позитивні риси.

Твори великого Каменяра доходили до закарпатського читача через галицьку пресу. Знаходили сюди дорогу і окремі Франкові видання.

Популярний молодіжний журнал прогресивного напрямку «Наш рідний край», що видався О. Маркушем, знайомив своїх читачів з творчістю І. Франка, подаючи раз у раз уривки з його оповідань, віршів, поем.

Багато франківських матеріалів вміщували «Працююча молодь», «Голос життя» та інші прогресивні органи.

Твори І. Франка, потрапляючи на Закарпаття, будили національну і класову свідомість, виховували естетичні смаки, впливали на формування реалістичної літератури, викликали співчуття до долі героїв – простих людей.

Особливо велику роль відіграла спадщина І. Франка у становленні на Закарпатті реалістичної прози. Іван Чендей, наприклад, серед інших причин, що обумовили велике поширення тут прози малих форм, називає, в першу чергу, благотворний вплив досвіду І. Франка.

Нова сторінка у вивченні і поширенні літературної спадщини Івана Франка відкрилась після возз'єднання краю в єдиній Українській радянській державі.

ДО ІСТОРІЇ ПЕРШИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА НА УГОРСЬКУ МОВУ¹

Питання про поширення перекладів Івана Франка в Угорщині в літературі майже не висвітлене. Правда, в ювілейні дні 1956 року появилось декілька статей, які зачіпали це питання, але характерно, що в них по-різному датується поява перших угорських перекладів. В «Літературній газеті» був опублікований лист аспіранта Балінта Кешерю із Сегеда, який з приводу появи угорських перекладів творів Франка відзначає, що «починаючи з 1920 р., в перекладі на угорську мову було видано ряд його прозових творів»².

Угорський літературознавець Дьєрдь Радо в статті «Іван Франко і Угорщина», опублікованій у «Венгерских новостях» і передрукованій у «Вітчизні», вказує: «Щодо художніх творів Івана Франка, згадаємо, що ще до визволення країни вийшла книжечка з його двома оповіданнями «Гриць і панич» (1902) і «До світла» (1916). Крім того, в газетах і журналах були опубліковані його оповідання «Історія моєї січкарні» і «Добрий заробок», а також вірш «Каменярі»»³. Відомості, які подає Дьєрдь Радо далеко неповні⁴.

30 грудня 1896 р. в одній з найпоширеніших угорських газет того часу в «Budapesti hirlap» було опубліковане в перекладі Ю. Жатковича оповідання «Грицева шкільна наука»⁵. Як відзначив перекладач, оповідання було зустрінуте «з дуже прихильним відзивом»⁶. Потім Жаткович опублікував ще 4 оповідання Франка;

¹ Штернберг, Я. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову / Я. І. Штернберг // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Том XXV. – 1956. – С. 123-128.

² Літературна газета. – 1956. – 26 серп. (№ 34).

³ Радо, Д. Іван Франко і Угорщина / Д. Радо // Вітчизна. – 1956. – № 11. – С. 185.

⁴ Sándor, László. Ivan Franko és a magyarok. Irodalmi ujság - 1956. – 35 szám.

⁵ Franko, Ivan. Hricz iskolai tudománya // Budapesti hirlap. – 30. XII. 1896.

⁶ Жаткович, Ю. Мадярські переклади творів Івана Франка / Ю. Жаткович // Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці. – Львів, 1916. – С. 177.

«Schönschreiben», «Історія моєї січкарні», «Домашній промисел», «Хлопська комісія». Ці переклади появилися в газетах «Kelet», «Kárpáti lapok», «Bereg», «Görögkatholikus szemle», які видавалися на території Закарпаття⁷.

Юрій Кальман Жаткович (1855-1920), відомий в Закарпатті історик, етнограф і літератор, народився в Ужгороді. Після закінчення школи в Ужгороді та в м. Орадія (Трансильванія) він стає сільським священиком на Свалявщині. В 1884 році в журналі угорського історичного товариства «Századok» з'явилась перша його значна робота, присвячена історії Закарпаття. Далі Жаткович займається історіографією Закарпаття, етнографією, а з кінця 90-х років він виступає як літератор і «прославився в першій мере як перекладчик оповідань із слов'янських мов на малярський»⁸. В 1896 році Жаткович познайомився з творчістю Франка і вирішив перекласти на угорську мову збірку оповідань письменника, яка появилася в 1890 році у Львові під назвою «В поті чола».

В паперах Франка зберігся лист Жатковича до нього від 17 червня 1896 року, в якому той просить дозволу на переклад його збірки на угорську мову. В листі говориться:

«Высокопочтенный господине!

Так як я решился перевести на малярський язык Ваши драгоценні повести, собрані п. з. «В поті чола», то покорно прошу ко сему Ваше ласковое соизволение.

Имею честь разом щиро благодарити Вас за подарованый мне Вами экземпляр пом'янутого труда Вашего, который я получил путем г. Гнатюка, котрий первый визвал был внимание мое на Ваши труды и на Вашу удивленія достойну діяльність.

В прочем с отличным почтением проживаю во Стройне (Malmos, 1. р. Szolyva) 896 юня 17-го

Ваш ко услугам готов

*Юрий Жаткович»*⁹.

⁷ Жаткович, Ю. Малярські переклади творів Івана Франка / Ю. Жаткович // Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці. - Львів, 1916. - С. 177.

⁸ Лелекач, Н. Подкарпатское письменство на початку ХХ века / Н. Лелекач. - Ужгород, 1944. - С. 9.

⁹ Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН СРСР, рукописний відділ, фонд 3, № 185/251. Лист вперше опубліковано в ст. М. Яська. Іван Франко і Закарпаття // Закарпатська правда. - 1954. - 24 черв.

На жаль, відповідь Франка перекладачеві знайти не вдалося. Але дозвіл Жаткович одержав. Про це свідчить недавно знайдений зошит з рукописами перекладів Жатковича¹⁰. На першій сторінці зошита заголовок угорською мовою гласить: «В поті чола». І зошит. Оповідання з життя робітників. Писав Іван Франко. З дозволу автора переклав Кальман Жаткович».

Загальний зошит (90 стор.), списаний дрібним почерком, вміщує переклад восьми оповідань вказаної збірки, в тому числі троє виценазованих опублікованих оповідань. Оповідання розташовані в такому порядку, в якому вони публікувалися у виданні 1890 року: «Лесищина челядь» («Leszàchnè hàznèpe»), «Два приятелі» («A kèt baràt»), «Муляр» («Kömvüves»), «Малий Мирон» («A kis Miron»), «Грицева шкільна наука» («Hricz iskolai tudomànya»), «Олівець» («Ceruza»), «Schönschreiben», «На дні» («A fenéken»). Останнє оповідання перекладене не повністю. Продовження його напевно в другому зошиті, досі не знайденому. Там же повинні бути переклади ще 11 оповідань, в тому числі двох опублікованих («Історія моєї січкарні» і «Домашній промисел»). Переклади Жатковича вдало передають специфічний колорит українського оригіналу і свідчать про безперечний талант перекладача.

Цінність надісланого рукопису збільшує та обставина, що він містить у собі невідому статтю Жатковича про життя і творчість письменника. Цей перший, і можна сказати, єдиний нарис, написаний угорською мовою про Франка, являє собою безперечний інтерес. Вступна стаття Жатковича направлена на те, щоб дати угорському читачеві певне уявлення про українську літературу, про яку він майже нічого не знав, і ознайомити його з життєвим шляхом найвидатнішого представника цієї літератури. «Угорські читачі, – починає свою статтю Жаткович, – майже всі без винятку вважають, що існує лише одна російська література, та, яку вони знають по творах Пушкіна, Гоголя, Тургенева, Толстого і т. д. Насправді ж, крім цієї великоруської існує ще малоруська (рутенська, українська) література. Безумовно, що сьогодні найбільше здібним, багатогранним і разом з тим найбільш плодовитим представником цієї літератури є автор пропонованих оповідань д-р Іван Франко».

¹⁰ Зошит був надісланий на адресу кафедри української мови Ужгородського університету доцентом Празького університету Іваном Панькевичем.

Основним джерелом для написання нарису послужила для автора автобіографія Франка (уривок с листа до Драгоманова), вперше опублікована в збірці «В поті чола». На основі цієї автобіографії Жаткович детально говорить про дитячі і шкільні роки письменника, про навчання його в університеті і співробітництво в журналі «Друг». Жаткович підкреслює, що в своїх творах Франко проповідував «вчення, які носять яскраво соціалістичний характер», докладно говорить про арешти Франка і багато місця приділяє його тюремним митарствам. З болем він констатує, що, незважаючи на те, що Франко доктор наук і крупний учений, через політичні причини не може добитися твердого заробітку, внаслідок чого змушений годувати себе і свою сім'ю виключно з літературного гонорару.

Стаття Жатковича є далеко не простим переказом автобіографії письменника. Порівняння статті з автобіографією показує, що автор знайомий і з іншими матеріалами, зокрема з поетичними творами Франка. Так, відзначаючи, що вороги письменника, яких немало, обвинувачують його в декадентстві, він приводить цитату з вірша «Декадент»: «Який же я у біса декадент?».

В своєму популярному нарисі Жаткович правильно викладає життєвий шлях Франка, дав в основному правильну характеристику його поглядів, змалювавши його таким, яким він був. Отже, Жаткович не обмежився перекладанням творів Франка. Давши своєму перекладові досить серйозний вступ, він намагався дати угорським читачам цілісне уявлення про життя і творчість великого українського письменника. Але чому не вдалося перекладачеві опублікувати всі оповідання збірки? З перекладених 19 оповідань збірки появилось лише п'ять.

Сам перекладач через багато років у збірнику, присвяченому сорокаріччю письменницької діяльності Франка, скупо говорить про це: «але усі збірки не міг надрукувати, бо не знайшов для неї накладця»¹¹. Нам здається, що знайдений нарис Жатковича про життя і діяльність Франка дає нам частково відповідь на питання, чому підготовлена збірка «В поті чола» не була опублікована

¹¹ Жаткович, Ю. Мадярські переклади творів Івана Франка / Ю. Жаткович // Привіт Іванови Франкови в сорокаріччя його письменської праці. - Львів, 1916. - С. 177.

в угорському перекладі. Угорські панівні класи боялися соціалістичних поглядів і революційної діяльності Івана Франка, яскраво висвітлених у статті Жатковича. Їх бентежили ці «оповідання з життя робітників» великого українського письменника, революціонера-демократа, які вперше зазвучали угорською мовою в перекладі Жатковича.

Але треба віддати належне перекладачеві. Його не збентежила часткова невдача. Він продовжував знайомити угорських читачів з передовою російською і українською літературою. З російських письменників він з великою охотою переклав Чехова, а також Тургенєва. З українських, крім Франка, він перекладав Коцюбинського і Марка Вовчка. З драматичних творів Франка Жаткович пізніше переклав п'єси «Учитель» і «Украдене щастя», а також повість «Перехресні стежки»¹². В 1902 році окремою книжкою Жаткович випустив у Будапешті переклад оповідання «Гриць і панич»¹³.

Іван Франко високо оцінив перекладницьку діяльність Юрія Жатковича, направлену на ознайомлення угорських читачів з творами російських і українських письменників. Про це свідчить лист Франка до Жатковича, написаний з приводу тридцятирічної діяльності Ю. Жатковича (1904 р.). В цьому ж листі Іван Франко висловлює дуже важливу думку про те, що ознайомлення угорської громадськості з творами української літератури буде сприяти зближенню між українським і угорським народами. Нижче наводимо текст листа, який зберігся в чернетці в паперах Івана Франка.

«Високоповажний Отче Добродію!

Прилучаючися духом до празника ювілея Вашої 30-літньої письменської діяльності позволю собі і від своєї особи висловити Вам подяку за ту часть Вашої праці, яку Ви поклали на знайомлення мадярської, а тим самим і угорської публіки з творами загального українсько-руського письменства, в тім числі й моїми. Вважаючи таку працю дуже важною для витворення між сусідами, а так глибоко одна від одної роз-

¹² Жаткович, Ю. Мадярські переклади творів Івана Франка // Там само. – С. 177-178.

¹³ Franko, Ivan. Hricz és az urfi. Elbeszélés az 1846-1848 zivataros évekből. Fordította Zsatkovics Kálmán.

різаними націми, чистої атмосфери духовного розуміння і зближення, бажаю Вам, Високоповажний Отче здоровля і сили до дальшої праці і найкращих її успіхів»¹⁴.

Приведений матеріал з'ясовує деякі обставини в зв'язку з появою перших перекладів творів Франка в Угорщині. Разом з тим він збагачує наші знання про закарпатців – популяризаторів і перекладачів російської і української літератури на угорську мову, які зробили певну послугу угорському народові, знайомлячи його з кращими творами російських і українських класиків.

---

¹⁴ Інститут української літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, рукописний відділ, ф. 3, № 1076. Лист без дати і підпису.

ІВАН ФРАНКО НА ЗАКАРПАТТІ¹

Великий український письменник Іван Якович Франко був першим з українських письменників-класиків, який не тільки глибоко цікавився долею закарпатських українців, але й став на захист поневоленого населення Закарпаття. Літературна спадщина Каменяра – яскраве свідчення того, яку велику увагу приділяв письменник вивченню життя, побуту і культури українського населення нашого краю, збиранню і дослідженню стародавніх пам'яток, народної

творчості та літератури цього куточка української землі.

Однак тривалий час вважалося, що письменник знав Закарпаття і одержував про нього матеріали тільки через посередників – українських вчених-етнографів М. Драгоманова та В. Гнатюка, які наприкінці минулого століття кілька разів побували на закарпатській землі.

Тимчасом літературна спадщина І. Франка, матеріали про його життя і діяльність, виявлені останнім часом документи і факти дають підставу вважати, що в 90-х роках минулого століття письменник мав широкі зв'язки з закарпатськими культурними діячами того часу (А. Кралицьким, Ю. Жатковичем та ін.), листувався з ними і одержував від них безпосередньо матеріали етнографічного характеру та записи народної творчості. З'ясовано також, що письменник не тільки проїжджав через Закарпаття, але й на початку цього століття побував на Рахівщині, де сам записав чимало закарпатських народних пісень.

Зв'язки І. Франка з нашим краєм беруть свій початок у 1875-1876 роках, з часу поїздки за Карпати М. Драгоманова, тобто вже з

¹ Качій, Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Закарпатська правда. – 1963. – 25 серп.

перших років літературної діяльності І. Франка. Відомо, що Драгоманов ділився з письменником своїми враженнями від поїздки. І вже тоді великий Каменяр вирішив зайнятися збиранням етнографічних матеріалів та вивчення життя і культури закарпатських українців. Це підтверджується зокрема показаннями самого Франка на судовому процесі на початку 1878 року, де він заявив, що співробітники журналу «Друг», членом редакції якого був письменник, мали завдання побувати на Буковині і Закарпатті для збирання народних оповідань і пісень.

З листування Івана Франка відомо, що він вже наприкінці минулого століття готувався в етнографічну екскурсію по нашому краю, зокрема мав намір відвідати село Білки. У листі М. Драгоманову від 4 грудня 1883 року Каменяр писав: «...Одною з перших наших екскурсій повинна бути екскурсія до двох невеличких осель – Білки і Костинева, про котрі писано мені, що у них задержалась якась цікава форма поземельної общини, і то, мабуть, чи не заснована на спільній управі поля».

Назвати точну дату першого перебування Франка на Закарпатті важко. Такими датами можна вважати 1890 і 1892 роки, коли письменник побував у Австрії. Відомо, що навесні 1890 року І. Франко, готуючись до захисту дисертації, вперше навідався до Відня, а у вересні 1892 року побував у австрійській столиці вдрузе.

Хоч маршрутів згаданих поїздки письменника встановити не вдалося, але є всі підстави допустити, що він проїжджав найближчим з них, тобто через Закарпаття. Такий маршрут підтверджується наступною поїздкою Франка в Будапешт. У червні 1895 року письменник виїхав в Угорщину, через яку він хотів дістатися в Софію для участі в похороні М. Драгоманова. Але письменник був затриманий угорськими прикордонними властями і мусив повернутися до Львова.

Про деякі факти поїздки І. Франка влітку 1895 року в Угорщину довідуємось з його автобіографічного твору «Чиста раса», який, до речі, й розпочинається словами: «Літом 1895 року проїжджав я залізницею з Будапешту до Галичини».

У «Чистій расі» розповідається про побачене і почуте письменником під час подорожі з Будапешта у Львів. Зворотний маршрут, як про це говорить сам автор, свідчить про те, що на цей раз

І. Франко повертався додому залізницею через Мукачево – Сваляву – Воловець.

З розмови з супутниками у поїзді письменник довідався про Сваляву, Воловець, Скотарське, про життя на Верховині.

Син письменника Тарас Іванович Франко підтверджує, що великий Каменяр проїжджав через Закарпаття і в 1908 році, їдучи в Хорватію.

Перебування видатного українського письменника на Рахівщині незадовго перед першою світовою війною підтвердив членом однієї експедиції Ужгородського державного університету житель с. Богдан Рахівського району Г. Вечернюк, який заявив, що він зустрічав письменника в рідному селі і супроводив його на вершини Карпатських гір. Вечернюк розповів також, що йому довелося співати закарпатських народних пісень, які І. Франко зразу записував.

Можна гадати, що цей факт є вірогідним. Перебування Івана Франка на початку 900-их років в цьому районі Закарпаття підтверджується спогадами дочки письменника Ганни Ключко-Франко. В них підкреслюється, що Іван Франко дуже любив бувати в горах, на лоні природи, часто бував на Гуцульщині. Дочка письменника описує одну з подорожей на Закарпаття, зокрема на гору Піп Іван.

Цікаво також згадати, що дочка письменника Ганна Ключко-Франко з 1919 до 1939 року жила в с. Довге на Іршавщині, де й написала свої спогади про батька, які зберігаються зараз в Інституті літератури Академії наук УРСР.

Олег Мазурок

ДУМКИ З ПРИВОДУ ВЕРСІЙ ПРО «НЕОДНОРАЗОВЕ ПЕРЕБУВАННЯ» ІВАНА ФРАНКА НА ЗАКАРПАТТІ¹

Коли відзначалося 140-річчя від дня народження Івана Яковича Франка, громадськість України, в тому числі й жителі Закарпаття, віддавали шану великому генію нашого народу. На сторінках обласної преси писалося про величезний вклад Каменяра у світову культуру, згадувалося про його зв'язки з нашим краєм. Проте, на жаль, уже вкотре висловлювалася помилкова

думка про те, що письменник особисто неодноразово побував на Закарпатті. В даному випадку маю на увазі найновішу публікацію на цю тему – статтю кандидата історичних наук Ганни Божук «Руснацькі комітати – се наша «Індіан-резервешен...»².

Справедливо віддаючи належне Франку у вивченні історії Закарпаття, в заключній частині своєї публікації авторка пише: «І. Франко був на Закарпатті кілька разів. Разом зі своїм другом О. Маковесем на Бескиді в селі Верб'яж оглянули пам'ятник Ф. Ракоці. У 1895 році Каменяр повертався поїздом із Будапешта в Галичину через Мішкольц-Мукачево-Сваляву-Воловець і на власні очі побачив злиднену верховину. А на станції в Мішкольці мав нагоду особисто поговорити з верховинцями, що йшли на заробітки. У 1895 році побував І. Франко й у Скотарському в родині закар-

¹ Мазурок, О. Думки з приводу версій про «неодноразове перебування» Івана Франка на Закарпатті / О. Мазурок // Науковий вісник УжДУ. Серія : Історія». – 1999. – № 3. – С. 48-52.

² Божук, Г. Руснацькі комітати – се наша «Індіан-резервешен... / Г. Божук // Срібна Земля-Фест. – 1996. – 24-30 жовт. – С. 13.

патського письменника Є. Фенцика»³. Зразу ж зробимо зауваження чисто фактологічного характеру, не торкаючись суті проблеми: пам'ятник Ференцу Ракоці стоїть не у селі Верб'яз, а на горі Бескид.

Даною темою давно цікавиться й автор цих рядків. Перша доповідь про хибність думок щодо перебування Івана Франка на Закарпатті була виголошена мною на науковій конференції викладачів історичного факультету Ужгородського державного університету ще весною 1980 року. Згодом у статті, опублікованій в 1993 році я писав: «Признаючи вагомий внесок І. Я. Франка у вивченні історії Закарпаття, все-таки зазначимо: твердження окремих авторів про те, що Каменяр неодноразово побував на Закарпатті, позбавлені реальних основ. Це той випадок, коли, як кажуть, бажане приймається за дійсне. Як не прикро, але відомі на сьогоднішній день опубліковані та архівні документи не підтверджують цього»⁴. З цього приводу я написав ґрунтовну статтю (понад два друковані аркуші), в якій, посилаючись виключно на документи, спростовую легенду про «неодноразове перебування» Івана Франка на Закарпатті. За браком місця тут публікую уривок з неї, розглядаючи лише три версії, помилковість яких легко перевірити, звернувшись до документів, на які посилаюся.

Однак перш ніж викласти свою точку зору на це питання, зразу ж зроблю таке застереження: я ні в якому разі не ставлю під сумнів творчого доробку у вивченні історії Закарпаття ні Ганни Божук, ні Юрія Качія, на публікації якого посилатимуся.

Я завжди читаю з інтересом статті пані Божук, присвячені історії та етнографії краю. Віддаю належне й подвижницькій праці Юрія Качія на ниві вітчизняного краєзнавства. Але, як казали древні: «Платон мені друг, але істина дорожча».

Якщо розглядати цю проблему в хронологічній послідовності, то як не дивно і не прикро, але першим, хто оприлюднив версію про неодноразове перебування Івана Франка на Закарпатті, був його син – Тарас Франко. Так, у своїх спогадах «Про батька» в розділі «Іван Франко і Чехословаччина», читаємо: «В юнацькі роки,

³ Божук, Г. Руснацькі комітати – се наша «Індіан-резервешен... / Г. Божук // Срібна Земля-Фест. – 1996. – 24-30 жовт. – С. 13.

⁴ Мазурок, О. Іван Франко і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1993. – 10 лип.

ще в 1876 р., Франко їздив на Закарпаття, розташоване по сусідству з Словаччиною, він мав встановити там зв'язки з молоддю, будити до життя прогресивні елементи і помагати їм при утворенні організаційних осередків... В Словаччині Франко, на жаль, не встиг побувати. Восстаннє проїздив територією Закарпаття і частину Словаччини в 1908 і 1909 роках вже недужий»⁵. Згодом, розвиваючи цю, без сумніву, актуальну і благородну тему, краєзнавці, літературознавці та етнографи Ю. Качій, П. Лісовий, Л. Шевченко, І. Вишневський та інші додали нові дати «перебування» Івана Франка на Закарпатті, назвавши ще 1889 р., 1892 р., 1895 р. (аж тричі!) в 1897 р. та «на початку 900-х років». Цю тезу повторив і Ю. Мудра у своєму компілятивному творі.

Тут постає питання: що ждало підставу авторам твердити про приїзд Івана Франка на Закарпаття в 1876 році? А справа виглядає так. Після поїздки Михайла Драгоманова на Закарпаття в 1875-1876 роках, він планував залучити до справи вивчення історії та культури краю своїх знайомих із Східної Галичини. І ось 31 травня 1877 року із Женеви, де тоді проживав Драгоманов, до Львова приїхав поляк Станіслав Барабаш (псевдоніми – Котурницький, Кобилянський). Через кілька днів, 9 червня того ж року його арештовує львівська поліція, конфіскувавши багато заборонених видань т. з. соціалістичного характеру. Крім того, у нього вилучено два листи до Михайла Павлика. В одному з них Михайло Петрович викладає свій план поїздки на Буковину та на Закарпаття когось із львів'ян – для збору етнографічних та статистичних матеріалів, які він мав намір видати окремим збірником.

Цей лист – єдиний документ, в якому серед кількох прізвищ фігурує й прізвище Франка як можливого кандидата на поїздку в наш край. Тим не менше, на підставі лише цього листа, 11 червня 1877 року Франка арештовано. Покарання він відбував з 12 червня 1877 року по 5 березня 1878 року. Ось і вся історія про цю «поїздку» Івана Франка на Закарпаття. А що ж сказав з цього приводу сам Франко? У статті «Др. Остап Терлецький» (1902), згадуючи про свій безпідставний арешт влітку 1877 року, він писав, торкаючись змісту листів Михайла Драгоманова, конфіскованих у Котурницького: в «них були повиписувані не лише численні назви знайомих, але

⁵ Франко, Т. Про батька / Т. Франко. – К., 1956. – С. 86-87.

говорилося також про різні плани й надії Драгоманова, що були в смішній диспропорції до сил і здібностей адресатів та до тої роботи, яку вони повинні були робити... Ні перед тим, ні потім, – підкреслював Франко, – між Драгомановим і мною не було згадки про таку місію, до якої я, зрештою, тоді, не обзнайомлений ані з політикою, ані з історією, ані з економією, молодий слухач класичної філології, був зовсім нездібний»⁶. До всього цього запитаймо авторів цієї версії таке: як же міг Франко поїхати на Закарпаття ще в 1876 році, якщо листа Драгоманова, в якому згадувалося прізвище Франка, конфісковано у Котурницького 9 червня 1877?

Зазначимо, що до цього питання Франко повертався й пізніше. У передмові до видання «Михайло Драгоманов. Листи до Ів. Франка та інших» (Львів, 1906. – Т.І.) він знову заперечував свою причетність до так званої місії на Угорську Русь. Дружина Михайла Драгоманова – Л. М. Драгоманова (1842-1918), познайомившись з цією передмовою, побачила в ній образливі нотки в адресу свого чоловіка і написала з цього приводу листа Франкові. У великому листі-відповіді від 12 лютого 1907 року, який, до речі, вперше опубліковано у п'ятдесятитомнику, Франко, високо оцінюючи заслуги Драгоманова перед Україною, уже втретє порушує питання про свою поїздку на Закарпаття за дорученням Михайла Петровича.

З цього приводу він писав слідуюче: «Про мою нібито місію на Угорщину, про яку згадано в моїй передмові, то треба сказати ось що: вона, справді, послужила головним мотивом нашого за судження, бо з сього листа прокураторія висунула, і суд прийняв за доказане, що ми творили тайне товариство під проводом Драгоманова, а се була неправда. Що ж до тої так званої місії, то я не кажу іншого понад те, що я не казав про неї нічого ніколи перед тим, і закид суду про неї, хоч зовсім безглуздий, був для мене зовсім незрозумілий, так що я й не знав, як боронитися від нього... Повторяю, ні про яке угроруське видавництво, ні про яке збирання матеріалів, яке хотів поручити мені Драгоманов, тоді не було між нами мови, і я не знав нічого сього та й був зовсім неприготований до такої поїздки»⁷. Чи потрібні тут ще якісь коментарі?

⁶ Франко, І. Зібрання творів : в 50-ти т. Т. 33 / І. Франко. – К., 1986. – С. 342-343.

⁷ Франко, І. Зібрання творів : в 50-ти т. Т. 50. – К., 1986. – С. 314-315.

Автором версії про перебування Каменяра на Закарпатті – у селі Верб'яз Воловецького району в 1889 році – являється Юрій Качій, який вперше обнародував її ще три десятиліття тому⁸. Згодом її підхопив літературознавець Павло Лісовий⁹ і повторила Ганна Божук у вказаній мною статті. У своїх пізніших публікаціях Юрій Качій, говорячи про цей факт уже значно розширив і деталізував цю подію. У статті «Франко і Закарпаття»¹⁰ знаходимо слідуюче: «19 травня (йдеться про 1889 рік – О.М.) Іван Франко і Осип Маковей поїздом через Стрий-Лавочне прибули на Бескидський перевал. Звідти вони пішки через полонину Дворник, села Жупання (зараз Жупани) і Климець добралися до Карлсдорфа. Наступного дня разом з учителем вони відправилися на Веречанський перевал, побували на вершині Бескид, де оглянули пам'ятник керівнику угорського селянського повстання Ференцу Ракоці. По дорозі мандрівники навідалися у село, де скуштували угорського вина. У щоденнику Маковей не називаються села, але твердження про те, що Іван Франко навідався в село Верб'яз закрає не викликає сумніву»¹¹.

І який же аргумент на підтвердження цієї думки наводить Ю. Качій? А ось який. Нічого сумняшеся, він заявляє: «Це підтверджується як монографією Березької жупи, так і картою цього району. Монографія стверджує, що село Верб'яз розташоване біля самого півніжжя гори Бескид, на якій, покидаючи Угорщину, побував Ф. Ракоці. Климець знаходиться на дорозі на Веречанський перевал, на відстані кількох кілометрів від закарпатського села Верб'яз»¹². От вам і вся недовга!

Звернімося ж до оригіналу й подивімося, що ж розповідає про цю мандрівку її учасник і автор щоденника Осип Маковей. Проте, перш ніж процитувати відповідне місце з цього документа, зазначимо, що в даному випадку йшлося про звичайнісіньку прогулянку в гори у вихідні дні. Осип Маковей писав: «Переночувавши 18.5 (тобто 18 травня 1889 року – О.М.) у Франка, поїхали ми обидва через Стрий-Лавочне до Бескида. З станції Бескид пішки ми пішли

⁸ Закарпатська правда. – 1966. – 27 серп.

⁹ Лісовий, П. Через Бескиди / П. Лісовий. – Ужгород, 1972. – С. 8.

¹⁰ XXI вік. – 1990. – № 18. – С. 7.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

через полонину Явірник, села Жупаня, Климець, до Карлсдорфа. Коло тримилева дорога змучила нас добре. Скоро прийшли ми, зараз пішов Франко дивитися до ріки Стрия на риби. В неділю 19.5 і понеділок ціле рано ми ловили сруги і інші риби. В неділю пополудні ми були у отця Герасимовича (в Жупаню), народовця, чесно-го чоловіка. А в понеділок пополудні ми ходили всі три на Бескид коло пам'ятника Ракочія, де в корчмі пили угорське вино»¹³.

От і все, шановний читачу! Де ж тут мовиться про село Верб'яж? Тим не менше з легкої руки автора цієї версії у названому селі стоїть пам'ятний знак про «перебування» тут Івана Франка. Від себе додам: села Жупання (Жупани) та Климець і колишнє село Карлсдорф (тепер хутір Тостяний) знаходиться у Сколівському районі, а село Тростянець – у Миколаївському районі Львівської області. Глянувши на карту цього району, неважко переконатися, враховуючи гірський рельєф, що до Верб'яжа таки далеченько. До речі, вони (Франко і Маковей) були на Бескиді не з вчителем, як пише Качій, а з священником Герасимовичем.

Той же Юрій Качій є автором й версії про перебування Івана Франка на Закарпатті «на початку 900-х років». Так, у статті «Іван Франко на Закарпатті», опублікованій в журналі «Архіви України», розповідаючи про перебування Івана Франка на Рахівщині на початку ХХ ст., він зазначав, що цей факт підтвердив членом однієї експедиції Ужгородського державного університету житель села Богдан Рахівського району Г. Вечернюк, який заявив, що багато років перед світовою війною зустрів Франка в рідному селі і супроводжував його на вершини Карпатських гір. Вечернюк розповів також, що йому довелося співати закарпатських народних пісень, які письменник зразу ж записав. Далі Качій пише таке: «Цей факт можна вважати вірогідним. Перебування Івана Франка в цьому районі Закарпаття підтверджується спогадами дочки письменника Ганни Ключко»¹⁴. Майже дослівно цей текст повторено в іншій публікації¹⁵.

Але Качію цього здалося замало. Тому, продовжуючи розповідати про подорож Франка на Рахівщину він додає: «На жаль,

¹³ Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 218.

¹⁴ Качій, Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Архіви України. – 1967. – № 1. – С. 38.

¹⁵ ХХІ вік. – Ужгород. – 1990. – № 18. – С. 7.

маршрут цієї подорожі письменника по Закарпаттю залишається невідомим. Однак, якщо врахувати, що учасники походу бачили Мукачеве, про яке згадується у спогадах дочки письменника, то він проходив в напрямі Піп Іван – Богдан – Рахів і далі понад річкою Тисою до Мукачева»¹⁶. Ця версія припала до душі літературознавцю Павлу Лісовому і він написав, що у спогадах дочки згадується село Богдан і долина Мукачівщини¹⁷.

А що ж насправді говориться про все це у спогадах Ганни Франко-Ключко, 1892 року народження, яка в 1919-1939 роках жила на Закарпатті в село Довге Іршавського району, а спогади писала в основному в 1935 році, доповнивши їх в Канаді в 1956 році? Однак, перш ніж навести уривок з цих спогадів, зазначимо, що Ганна Іванівна, як це видно з тексту усього документа, писала в даному випадку про неодноразові мандрівки в Карпати взагалі, які відбувалися в різні часи, об'єднавши їх в один сюжет, зокрема в Косів, Жаб'є, Коломию, Криворівню, Буркут. Про якусь конкретну дату, підкреслюємо це особливо, у спогадах не говориться зовсім, це, по-перше. А, по-друге, описуючи подорож, на яку власне й посилається Качій, вона вказувала, що це була чергова традиційна поїздка в гори кількох сімей (чоловіків, жінок, дітей) на возах. Запам'ятаймо це!

Уривок цитую російською мовою тому, що, на жаль, в опублікованому тексті спогадів Ганни Франко-Ключко українською мовою цей епізод чомусь випущено¹⁸. Наводимо лише ті місця із щоденника, які стосуються безпосередньо нашого питання. Описуючи одну з таких мандрівок, Ганна Іванівна згадувала: «Запомнилась также прогулка на гору «Поп Иван», самый высокий после Говерлы шпиль хребта Черногоры. Собралась довольно большая компания. Дорога была тяжелая и далекая, поэтому женщины и дети ехали на лошадях... На второй день предстояла самая трудная часть пути. Дорога была крутая и опасная, но хороший проводник и гуцульские лошади вели нас смело вперед. Мы поднимались все выше. Около полудня мы добрались до половины горы

¹⁶ Качій, Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Архіви України. – 1967. – № 1. – С. 38.

¹⁷ Лісовий, П. Через Бескиди / П. Лісовий. – Ужгород, 1972. – С. 8.

¹⁸ Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 403.

и проводник заявил, что кони дальше не пойдут и мы должны идти пешком». Далі авторка, розповідаючи про те, що вони побачили, піднявшись на гору Піп Іван, продовжує: «За нами грозная и великая Говерла, а дальше на все стороны, куда ни глянь, виднелись вершины... Мы глянули на юг: стремительный поток мчался куда-то в пропасть, далеко в туманной мгле серебряной лентой извивалась Тиса, а еще дальше виднелся Мукачев, а на вершинах справа и слева была обозначена столбами граница, которая, как лютый змей раздирала тело Украины»¹⁹.

Ось, власне, й усе, що стосується так званої подорожі Івана Франка на Рахівщину на початку нашого століття. Ось тобі, шановний читачу, маршрут письменника по Рахівщині: гора Піп Іван – Богдан – Рахів – долина Тиси – Мукачево, про який так переконливо писав Качій. Стосовно ж заяви Ганни Франко-Ключко про те, що з гори Піп Іван вона бачила Мукачево, від себе додаю: хто хоч раз бував у горах, прекрасно знає, що побачити з цієї гори Мукачево неможливо з тієї простої причини, що навіть в ідеальну погоду гори вкриті серпанком, або ж хмарами і тому населені пункти видно буквально на віддалі лише кількох кілометрів, а тут йдеться про відстань в добру сотню кілометрів. Тому таке твердження авторки у вдумливого читача викликає принаймні легку посмішку.

Доречним буде звернути увагу читачів і на такий момент: до спогадів дочки письменника, як і до інших документів такого жанру, слід ставитися обережно, оскільки, як уже зазначалося, вона писала їх через десятки років після описуваних подій. Недарма її брат Тарас Франко, оцінюючи достовірність фактів, наведених у спогадах сестри, писав: що в них «... часто правда змішана з вигадкою, припущені перебільшення, неточності, неправдоподібні речі переплітаються із зайвим і зовсім непотрібним»²⁰.

Якщо ж спиратися на документи, то для мене особисто авторитетним джерелом є спогади сучасників Івана Франка, які особисто знали його, тривалий час спілкувалися з ним, листувалися і т.д. Тут маю на увазі, в першу чергу, Франтішека Главачка, який

¹⁹ Іван Франко в воспоминаниях современников. – М., 1966. – С. 278-279.

²⁰ Франко, Т. Про батька / Т. Франко. – К., 1956. – С. 138.

у своїх численних публікаціях²¹ докладно розповідає про свою першу зустріч із Франком в Празі влітку 1890 року, про свою поїздку у Львів у серпні 1896 року, де він пробув майже шість тижнів і дуже часто бачився із Франком, про вагомий вклад письменника в справу вивчення історії та культури Угорської Русі і т. д. Але у спогадах Ф. Главачка ми не знайдемо ні найменшого натяку на те, що Франко хоч раз був у Закарпатті. Якби такі поїздки насправді були, то чи ж би Главачек, який практично всі свої спогади присвятив проблемі Франко – Закарпаття, обминув би цей дуже виграшний для нього факт. Звичайно ж, ні. Немає ні найменшого натяку на це і в листах Франтішека Главачка до Михайла Павлика.

Ні слова про поїздки Івана Яковича Франка на Закарпаття не знаходимо й у статті Івана Кремпи «Фольклористична діяльність Івана Франка»²². Ще більше уваги питанню про зв'язки Франка із Закарпаттям приділив авторитетний дослідник Іван Панькевич у публікації «Іван Франко і Закарпатська Україна». Віддаючи належне вкладу Франка у вивчення історичного минулого нашого краю, в організації наукових експедицій на Закарпаття, І. Панькевич писав: «Сам Франко не бере безпосередньої участі в наукових експедиціях на Угорську Русь, але відкриває сторінки свого літературно-громадського журналу «Житє і слово» для статей на різні питання із життя угорських українців»²³.

Шановний читачу! Чи зменшилися від сказаного мною вище слава Івана Франка, загальноновизнаного генія української науки, культури і суспільної думки? Чи може втратила від цього свою актуальність давно розроблена дослідниками тема про його зв'язки із Закарпаттям? Звісно, ні! Якраз навпаки: широка можливість залучення нових документів і матеріалів, справжня свобода

²¹ Главачек, Ф. Спогади про мої взаємини з Іваном Франком / Ф. Главачек // Дукля. – 1956. – № 3. ; Мій учитель і друг // Жовтень. – 1956. – № 9. ; Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році // Дукля. – 1957. – № 4. ; Мої зустрічі і співпраця з Володимиром Гнапюком // Наук. збірник. Музей української культури у Свиднику. – Пряшів. – 1967. – № 3.

²² Кремпа, І. Фольклористична діяльність Івана Франка / І. Кремпа // Дукля. – 1956. – № 3.

²³ Панькевич, І. Іван Франко і Закарпатська Україна / І. Панькевич // Дукля. – 1957. – № 3.

слова і друку, зростаючий інтерес українців до постаті Каменяра дозволяють дослідникам по-новому, без натяжок і домислів, без прикрашування або ж замовчування окремих аспектів цієї актуальної теми повно, об'єктивно, аргументовано висловлювати свої міркування. У зв'язку з цим я вважаю, що справжнє, наукове дослідження теми «Іван Франко і Закарпаття» ще чекає свого автора.

А чи затьмариться від цього історія Закарпаття – цього справді казкового краю, чи стала вона від цього біднішою, нецікавою, сірою, історією, яка не заслуговує уваги вчених? Теж ні. Я глибоко переконаний, що історія цього регіону східнослов'янської землі сама по собі настільки цікава, самобутня, якщо хочете – романтична, але, водночас і трагічна (та, на превеликий жаль, ще й до сьогодні по-справжньому практично не вивчена), що немає абсолютно ніякої потреби додавати до неї усякі вигадки, які не тільки псують, але й, як на мене, ображають непросту минувшину цього куточка української землі. Я не раз говорив і тут знову повторю: до історії свого народу (зрештою, як і до історії інших народів), так само як і до історії своєї родини, власної біографії належить ставитися з глибокою повагою, хоч якою б неоднозначною вона не була. Бо це – справжня, а не вигадана історія. Найменша неправда у висвітленні минулого свого народу – неповага не тільки до цього народу, але й до самого себе.

Щиро радітиму, якщо буде аргументовано доведено помилковість моїх висновків. Від цього тільки виграє вітчизняне франкознавство.

Олег Мазурок

ЧИ БУВАВ ІВАН ФРАНКО У СКОТАРСЬКОМУ?¹

На жаль, і донині культивується шкідлива патріотична легенда про «перебування» Франка у нашому краї. Про це, зокрема, йшлося і в моїй статті, вміщеній недавно в газеті «Ужгород». У цій публікації йдеться лише про один епізод – про нібито «перебування» Івана Франка у Скотарському на Воловеччині в 1895 та 1897 роках.

Першим оприлюднив версію про перебування письменника у Скотарському літературознавець І. Вишневецький, який у статті «Іван Франко і Закарпаття» детально описав зустріч Каменяря із Євгеном Фенциком, редактором журналу «Листок». Підставою для такого твердження послужили автору спогади дочки Фенцика Ольги, вміщені в газеті «Земля і воля» за 28 червня 1937 року.

Посилаючись на них, І. Вишневецький уже категорично стверджує, що ці матеріали проливають світло на деякі моменти «язикового спору» на Закарпатті, до якого, як він пише, втручався Іван Франко, і що в тому хаосі поглядів, строкатості думок, хиткості політичних переконань, які довго панували тут, міркування І. Франка щодо мови мали принципове значення. Вони, підкреслює І. Вишневецький, сприяли більш правильному розумінню мовного питання, до остаточного вирішення якого було ще далеко. Цю думку про перебування І. Франка у Скотарському повторили Ю. Качій, П. Лісовий та інші і, на жаль, зовсім недавно Й. Бігарій у статті «Село без тунелів. У Скотарському на Воловеччині був Іван Франко» (газета «Фест»).

Як же було насправді? Чи дають спогади (стаття) Ольги Фенцик підстави зробити такі категоричні висновки? А тому нижче публікую уривок з цього документа, який з 1937 року ще ні разу не передруковувався!

«Чи був Євген Фенцик русофілом?

¹ Мазурок, О. Чи бував Іван Франко у Скотарському? / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 2006. – 29 серп. – С. 5.

Пізніше в місяці жовтні 1895 року була я така щаслива, що могла привітати у себе в Скотарськiм, як гостя, письменника і поета Івана Франка. Там стрiнувся з ним і мій батько, який був також моїм гостем. Між іншим обговорювали справу одностайної русько-української граматики і о непотрiбности йорчика (твердого знака). Мій батько погоджувався з принципами і висновками Івана Франка і знаю, що потім підписував своє ім'я без йорчика. В р. 1937 мій покійний муж заложив у Скотарськiм першу читальню «Просвіти», часопис «Листок...», - Ольга Фенцик, вдова по Штефану, гр.-кат. духовникові.

Неважко помітити, що цей документ писався в період гострої боротьби за українську мову на Закарпатті між українофілами і русофілами. Дуже вже промовиста назва статті! Очевидно, не помилюся, коли скажу, що писалася вона не без участі її сина – Августина Штефана (1893-1986) – відомого освітнього, культурного та громадського діяча Закарпаття.

Вважаю, що ім'я Івана Франка тут використано для обґрунтування «українофільської» позиції батька Ольги – Євгена Фенцика (1844-1903).

Отже, йдеться не про осінь 1895 року, а про літо 1896 року, і не про Скотарське, а про Порошкове, де жив і працював тоді Євген Фенцик. Це – по-перше. По-друге. Це був не Іван Франко, а Володимир Гнатюк із Іваном Верхратським. Ця подія трапилася під час третьої подорожі Гнатюка по Закарпаттю.

Можливо, власне ці розмови й пригадала Ольга Фенцик.

Саме Гнатюк, якого підтримував Гіядор Стрипський, двоюрідний брат Ольги Фенцик, постійно переконував місцеву інтелігенцію, вживати українську мову. Про це свідчить його листування із Франтішком Главачком та Юрієм Жатковичем.

Показовим є той факт, що Ольга Фенцик, розповідаючи про заснування «Просвіти» у Скотарському в 1897 році, абсолютно нічого не говорить про приїзд туди Івана Франка. Це була б справжня подія!

Автором версії про перебування Івана Франка у Скотарському восени 1897 року був син Ольги Фенцик – Августин Штефан.

На думку автора спогадів, саме Стрипський та галицькі священики, гості Августина Штефана, подали його батькові у 1897

році думку заложити читальню в Скотарськiм. І справді, 18 серпня 1897 року відбулися установчі збори «Греко-католицької читальні в Скотарськiм». А далі, згідно зі спогадами Августина Штефана, події розгорталися так: «Коротко по заложенні читальні Іван Франко разом з Гядором Стрипським приїхали до Скотарського, щоб познайомитися з тим «угро-руським» священником, який зважився скомунікуватися з Львівською Просвітою».

Врахуймо тут такий немаловажний факт: спогади Августин Штефан писав приблизно через сімдесят років після описуваних подій! А «Просвіта» у Скотарському була заложена тоді, коли автору спогадів було чотири роки! Зрозуміла річ, що тут, очевидно, також спрацювало бажання спертися на авторитет Івана Франка. Про ці події – «перебування Івана Франка» – розповідає у своїй статті Й. Бігарій. У мене немає підстав докоряти автору за цю помилку, оскільки він довірився публікаціям своїх попередників. Але людині, яка хоч трохи займається цим питанням, впадає у вічі маса недоречностей, яких не могло бути у тексті Франка.

Передаю повністю, без будь-яких змін, текст другого абзацу про першу читальню «Просвіти» у Скотарському. Й. Бігарій пише: *«А незабаром до читальні «Просвіти» у Скотарському навідалася славетний письменник Іван Франко, щоб познайомитися із тим мужнім священником, який в умовах іноземного утиску не лише заснував осередок товариства, але й наважився підтримувати зв'язки із просвітянами Галичини. Ось як згодом про це писав сам І. Франко: «Заснування «Просвіти» було немовби довершенням організаційних змагань народовців 60-х років, переходом ефемерних груп до постійної організації праці, хоч треба признатися, що ця праця довгий час іще велася досить слабо, без плану, по-дилетантськи»»*. Кінціць цитати.

А ось як звучить це текст у Франка: *«Заснування «Просвіти» було немовби довершенням організаційних змагань галицьких народовців 60-х років, переходом від ефемерних груп до постійної органічної праці, хоч треба признати, що ця праця довгий час іще велася досить слабо, без плану, по-дилетантськи, та помимо значного розвитку товариства і величезного розвитку інших руських організацій і досі не виходить із того маловтішного стану»*.

Чи потрібні тут якісь коментарі?

Нарешті звернемося до авторитетного джерела – листів Івана Франка цього періоду. Я уважно прочитав усі листи Івана Яковича до його кореспондентів за період з травня по грудень 1897 р. У багатьох із них він скаржить на поганий стан здоров'я, яке погіршувалося (листи до М. Павлика, М. Грушевського, Б. Грінченка, Ю. Романчука, О. Пчілки та ін.). Їх зміст не залишає ніяких сумнівів у тому, що Іван Франко аж ніяк не міг приїхати у Скотарське в листопаді 1897 р. Він постійно хворів.

Ось такою є реальна історія про «перебування» Івана Франка у Скотарському...

Петро Часто

«БЛАЖЕННИЙ МУЖ, ЩО ЙДЕ НА СУД НЕПРАВИХ...»¹

Є такий погляд на книги: нібито вони живуть своїм життям. Ні, вони живуть нашим життям – входять у приголомшений враженнями розум, як господарі, іноді відвойовують в пам'яті сталий куток, а буває, що й змінюють саму душу, будячи в ній те, що ніколи інакше не озвалося б. Таких книг, певна річ, не може бути багато, і в кожній людини вони інші, в кожній – свої...

Подібне полонення душі я за життя пережив лише декілька разів - менше, ніж пальців на одній руці. Один з тих випадків, про який досі годі сказати як про щасливий і жаданий - від неочікувано яскравого світла нестерпно болять очі - книга російського містика Данила Андрєєва «Троянда світу». Російського, але з українським корінням: він доводився онуком Ефросинії Варфоломїївні Шевченко, дочці Варфоломія, двоюрідного брата і побратима Тараса Шевченка. Батько автора «Троянди» - дуже популярний в російських інтелектуальних колах на межі XIX - XX сторіч письменник-психолог Леонід Андрєєв.

Успадкувавши від рідкісної родини надчутливу вдачу, Данило Андрєєв від молодих літ відчував себе людиною з якогось мовби іншого світу, іншої реальності. Усамітнюючись в глухих, безлюдних закутинах природи, зазнавав внутрішніх осянь, котрі правильніше було б назвати повторними народженнями - то були все глибші впадання в транс, коли відкривається духовний зір, зринає наверх глибинна пам'ять - пам'ять про минулі життя,

¹ Часто, П. Блаженний муж, що йде на суд неправих... / П. Часто // Альманах Українського народного союзу. Річник 96-ий. - Парсипалі, Нью-Джерзі : Вид-во «Свобода», 2006. - С. 29-44.

й коли оновлена душа вступає у все тісніший і все постійніший зв'язок з невидимим світом, за словами самого містика, з «невидимими друзями нашого серця» - починає все виразніше чути їхні голоси...

Бувши цілковито чужим для задушливої темряви сталінських часів, Д. Андреев просто не міг не стати однією з їхніх багатомільйонних жертв: в 1947 році його засудили на 25 років тюрми. Там він і написав «Троянду світу» - у певності, що саме в цій книзі полягає місія його життя.

Від «невидимих друзів серця» автор «Троянди світу» почув багато переважливих подробиць про причини й обставини виникнення різних релігій, про індуїзм, Будду, трагедію Візантії, про Мухаммеда, про Ізраїль часів Пилата, про Діву Марію, про непримиренну і безперервну боротьбу очолених Христом світлих сил з тими відступниками від Бога, котрі заповзялися утвердити на нашій землі дияволоподство.

Не менше вражають своєю переконливістю оповіді про поетів-пророків, зокрема про Данте і Володимира Соловйова. Д. Андреев стверджує, що в «Божественній комедії» нема нічого вигаданого, все в ній - пережите флорентійським вигнацем насправді.

Описуючи вищі світи й називаючи імена великих духів, котрі випередили багатьох інших на шляху до Небесного Єрусалиму, Д. Андреев зізнається, що коли почув ім'я Тараса Шевченка, то не повірив своїм вухам, перепитав ще раз і ще раз дістав цю ж відповідь... Яке це характерне для просякнутого зверхністю російського сприймання України і українства!

Зате в іншому місці, також з голосу «невидимих друзів серця», автор пише, що до срархії Великих Духів входить «юний народокерманич української нації».

Перечитуючи кожну сторінку цієї дивовижної і майже 600-сторінкової книги по декілька разів, я знову й знову зупинявся на оцих словах: «юний народокерманич“ України, і це стало моїм головним запитанням до всього тексту.

Хто він? І врешті з самої підсвідомости блискавкою вдарила відповідь: ну хто ж ще може бути, як не Іван Франко? Нехай тільки моя відповідь, нехай будуть інші, але ця моя для мене вже не зміниться.

Про Івана Франка написано велику гору літератури. Власне, дві. Одна створена у вульгарних межах «соціалістичного реалізму», інша - у так званому «вільному світі», хоч іноді тяжко збагнути, від чого він вільний.

Легко помітити - та й зрозуміти, чому - що саме в радянських, здійснюваних в несамовитих ідеологічних лептатах, дослідженнях Іван Франко охоче визнається «великим» або «геніяльним» - малим і звичайним він не вдовольняв би тенденційних знавців і біографів, котрі все велике і геніяльне виводили виключно з революційних ідей, з соціалізму і марксизму, з мітичного впливу російської соціал-демократії на українську, і з «одвічної» дружби українського та російського народів. У той час, як глибокі критики, історики літератури й літературознавці, опинившись на Заході, негайно знаходили в творчості Івана Франка гандж, наче комусь на догоду: мовляв, не хвилюйтеся, хіба міг в Україні, десь у галицькій провінції виникнути геній? Все це - перебільшення самозакоханих провінціалів, й коли до тих їхніх геніїв застосувати новітній аналіз, наприклад, структуралістський - не зостається нічого особливого, нічого рідкісного. «Франка не можна зарахувати ані до вершинних геніїв, ані до професійних борзописців. Ми радше бачимо в ньому визначний талант, людину, обдаровану плідним і енциклопедичним інтелектом, що вмів творчо реагувати на різні спонуки й інспірації. Проте, навіть його кращі твори написані надто поспішно...», - вважав діяспорний історик І. Лисяк-Рудницький.

Але от що в цій оцінці не в'яжеться з реальним станом речей: визначних талантів, обдарованих «плідним і енциклопедичним інтелектом», письменників, вчених і мистців, котрі вміли «творчо реагувати на різні спонуки й інспірації», в українській культурі було багато, а Івана Франка ця культура має тільки одного-єдиного - і саме такого, чий сукупний життєвий досвід, прозовий, поетичний, науковий, політичний і чисто людський, з повною чашею душевних і тілесних мук, гідний, аби очолити небесну Україну і звідти активно, по-франківськи, сприяти, кажучи терміном «Троянди світу», інвольтації нашого народу світлими силами безмежного Божого світу. Для цього було б замало геніяльності лише в поезії чи лише в науці. Та й що це таке - геній? Жан-Поль Сартр, представник новітнього французького екзистенціалізму, писав:

«Геній - це не дар, а шлях, який людина обирає у відчайдушних обставинах». Відчайдушні обставини супроводжували Івана Франка від дитинства до смерті. Так стається, погодьмося, дуже рідко. І цього не можна витлумачити як випадковість. З «Троянди» прямо випливає, що провідництво небесних країн, «небесне людство», складається не зі «знаменитостей», а з тих духів, хто в своє посмертя приніс чашу страждань вже порожньою...

Тому, окрім двох згадуваних вище франкознавчих Монбланів чи й Еверестів, прийшов, з незалежною Україною, час висуватися третій якості досліджень - час для закономірних, якщо ми вважаємо себе християнами, спроб побачити і збагнути Івана Франка в світлі шляху, який не закінчується зі смертю, - шляху-покликання, шляху-місії.

Зробити це буде нелегко, бо належить проламувати подвійний мур: радянські франкознавці у зворушливій згоді з колишніми галицькими народолюбцями мали Івана Франка за атеїста, безбожника.

Біографія І. Франка - родинна, наукова, творча, політична, включно зі спогадами про нього найближчих осіб чи й дальших, зате дуже проникливих - залишає приголомшуюче враження, що українська культура, та й уся наша національна історія не знає другої особистості, так кровно пов'язаної зі своїм народом, такої відданої і вірної йому, і водночас такої самотньої серед своїх людей, як Іван Франко. Ця гарячка щоденної, протягом усього життя, творчості, серед «відчайдушних обставин», ясно каже нам, що він жив і працював для якоїсь нікому не знаної, крім нього, майбутньої України - такої іншої і такої високої, для котрої вся поетова творчість здаватиметься далеким, мов тяжкий сон, прологом:

*Забудь мене, народе мій,
Коли, щасливий і міцний,
До праці станеш на свій лан
І в своїй хаті будеш пан;
Коли не буде між тобою
Ані голодних, ні трудних,
Ані обійдених судьбою,
Ні слуг, ані панів бутних;*

*Коли у всіх твоїх дітей
Чуття та мислі розцвітуть
Ти станеш чистий, мов святий,
Тоді про мене ти забудь.*

А хіба це не голос майбутнього, коли в галицькому суспільстві, розшматованому між австрофілами, польонофілами і москвофілами, прозвучало Франкове: «Не пора, не пора, не пора москалеви й ляхови служити...», бо «нам пора для України жити»? Або - «Встане славна мати-Україна, щаслива і вільна - від Кубані аж до Сяну-річки одна, нероздільна...»?

Самотність почалася з дитинства, з ранньою смертю батька і матері. Поглибилася відразу в юності, з першим коханням, на яке впала тяжка тінь панівних тодішніх уявлень про «чемність»: в очах о. Михайла, батька Ольги Рошкевичівни, Іван Франко не відповідав цим уявленням, бо говорив щось таке, що називалося страшним словом «соціялізм». Отець Михайло, сахаючись Франкової мови про соціальну справедливість і намір боротися з визискуванням народу, забув про Ісуса Христа, «нечемної» мови якого так само сахалися книжники і фарисеї...

Нещасливе кохання заступлено свідомим обов'язком поєднати у своїй сім'ї українські Захід і Схід, і це одруження зробило І. Франка ще самотнішим серед львівської інтелігенції: привіз, бач, чужу...

«Дружба» з Михайлом Драгомановим насправді означала для І. Франка постійне і вкрай напружене обстоювання свободи власної думки і власного світовідчуття й світорозуміння. М. Драгоманов наполегливо в'язав І. Франка з часом, з соціальними теоріями часу, абсолютно не підозрюючи, наскільки Іван Франко могутнім науковим розумом і вогненным поетичним серцем пов'язаний з вічністю...

Як «соціяліст» він тричі сидів в тюрмі - як згадував сам, «між самих злодіїв та волоцюг» і, як згадував згодом відомий політичний діяч і публіцист д-р Михайло Лозинський («Іван Франко», Відень, 1917 рік), карався без жодної «соціялістичної» солідарності: «Ніхто його у в'язниці не відвідував, ніхто не старався ніяк облегшити його долі. Родини, яка могла б се робити, не було; в громадянстві - так само не було нікого. Коли Драгоманов прислав на руки

проф. Омеляна Огоновського гроші для арештованих, які були його студентами, Огоновський не рішився передати їх, щоб його не обвинуватили в симпатії до арештованих, і звернув назад...».

Що ніхто не відвідував - це ще нічого. Тюремна самотність І. Франка насправді була незмірно глибокою: сидючи за «соціалізм», він, той самий І. Франко, з незмінним внутрішнім поривом до соціальної справедливості для всіх людей і народів, першим не лише в Галичині, але в усьому європейському світі зірвав маску з цієї «теорії», передбачивши, що на практиці вона виявиться смертельною небезпекою для свободи опуканих націй і їхнього майбутнього...

Якщо він і був соціалістом, то тільки в короткочасній, невідкріпленій життям, марній вірі, що українці, поєднуючи «соціалістичні» зусилля з польською, російською, єврейською, австрійською освіченими верствами, швидше доможуться визнання і рівноправності. Це було змістом його десятирічної співпраці у польському «Кур'єрі Львівському». Закінчився цей період глибоким розчаруванням: криваві вибори 1897 року показали, що польський шовінізм залишається незмінним. Ображений у своїх щирих інтернаціональних почуваннях, І. Франко віддає полякам з лихвою - статтею «Поет зради» у віденській газеті «Ді Цайт»: мовляв, зрада - головний мотив творчості вашого національного генія Адама Міцєвича, то чи можна дивуватися, що поляки не бачать довокола себе гідного місця для українців...?

А тим часом доля, знову й знову, хотіла, аби й самі українці не знаходили гідного місця для Івана Франка. Ерудит, котрому ніхто з його галицьких сучасників не досягав до плеча в літературознавстві, філології, історії, не міг зайняти катедри української мови і літератури у Львівському університеті. «...Маю се завдячувати, без сумніву, нашим новоерцям, головно ж Барвінському та Вахнянині, котрі чорнили мене всіма можливими і неможливими способами...», - писав І. Франко в листі до Агатангела Кримського. Льюальних до влади «патріотів» підтримав і Митрополит Сембратович, бо що, мовляв, доброго могли його богослови почути на лекціях безбожника-соціаліста Франка?

Можна тільки здогадувати, який тягар самотности ніс на своїх раменах Іван Франко, коли з-під його руки виліялися на нашу

загальнонаціональну адресу такі гіркі, докірливі слова: «... Не люблю Українців. Так мало знайшов я серед них характерів, а так багато дрібничковости, тісного егоїзму, дволичности й гордості...».

А далі - таке витлумачення власного українського патріотизму, котре нам так тяжко зрозуміти: «...Мій український патріотизм - се несентимент, не національна гордість, се тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Можу здригатися, можу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати иншого рідного краю, бо я став би підлий супроти власної совісти. І коли що улекшує мені двигання цього ярма, так це вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч нині бідний, неповоротний і непорадний, все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз в ширших масах жадобу світла, правди, справедливости й шукає до них доріг. Отже варто працювати для того люду, й ніяка чесна праця не піде намарне».

Це органічне Франкове ототожнення любови з обов'язком знімає мниму суперечність, котру на всі лади обґрунтують франкознавці, нібито вся творчість Івана Франка має два джерела - імпульси живого серця і холоднокровне усвідомлення обов'язку. Підійть знайдіть «холоднокровність» в Івана Франка.

Таке надзвичайне сердечно-мудре, надзвичайно рідкісне для всіх слов'ян почуття обов'язку, і така парадоксальна, ледве не надлюдська форма любови - «я ж не люблю її з надмірної любови» - аж до гротеску контрастує на якомусь незрозумілому, нелогічному тлі неприйняття Івана Франка тодішнім «освіченим» громадянством.

«Франко боляче сприймав галицьке політичне багно. В таких хвилинах на його обличчі малювалась журба. А сіпали його всякі песиголовці, вони метали на нього каміння за соціалізм, атеїзм, видумували на нього чортзна-що. В таких хвилинах Франко був радий, коли дух його ширяв далекими країнами, старинними віками чи блукав по сучасній чужині. Тоді ставав він цілком собою, його чоло віддзеркалювало спокій задуми, в очах пробивалася геніальність розуму», - згадував Михайло Яцків.

«Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народі і та-

ким самотнім, чужим серед громадянства», - з болем і соромом за нашу «чесну громаду» писав д-р М. Лозинський. Але ж як зрозуміти це явище? Чому самотній і чужий серед своїх?

Тут можна говорити про яскравий інтелектуалізм Івана Франка, про його віру в розум, в освіту, і про те, що у знаннях він залишив галицьку суспільність з її «чемною» інтелігенцією далеко позаду себе, й вона відрухово платила йому комплексом «зеленого винограду»: ягоди, котрих годі було досягнути, оголошувалися, задля святого спокою, як підсвідомий психологічний компенсат, незрілими...

Але простішу і водночас геніяльну, як усе просте, відповідь дала українська людинність Західньої України, вже невдовзі по смерті Івана Франка беручи його портрети під рупники, поряд з портретами Тараса Шевченка. В народній свідомості негайно виник прямий зв'язок між двома великими синами України. Перший пробудив націю до життя, другий відчув своїм непохитним і незаступимим обов'язком виводити її з історичної темряви на тверду дорогу самостійного розвитку і самоповаги. Іншими словами, обидва, один за одним, самозречено йшли за плугами, чепіги від яких вклало в їхні руки саме Небо. Це була вища місія - та, котра не припиняється зі смертю, триває у вічності...

Певна річ, дуже дивно, з огляду на це, виглядає недоброзичливе ставлення до І. Франка тогочасного галицького духовенства, яке, не затруднюючи себе переконливими доказами, мало поета за затятого дарвініста й атеїста, що потім залюбки підхопили радянські «знавці», нічого сумнящися вмістивши у 20-томникові Івана Франка антиватиканську поему «Папі в альбом», безпардонно, на основі тенденційних спогадів Мар'яна Колодія, приписавши І. Франкові.

Правда, Іван Франко не знімав капелюха ні перед якою неправдою, також і тією, що знаходила собі притулок в середовищі духовенства. Згадаймо тодішню Галичину з її затхлою атмосферою подвійної, польської і австрійської, провінції, в якій син народу, що вгору йде, застав лише «панів та понів», а щодо цих останніх, то варто прочитати хоч би статтю І. Франка «З історії 'москвофільського' письменства в Галичині», аби зрозуміти, що таких перекинчиків від польонофільства до москвофільства, як

о. Іван Наумович, або «панотчиків» з антиклерикального вірша «Патріотизм» було в тому обездоленому краї повно.

Поети - взагалі люди вільної думки і непокори. Згадаймо Шевченкового «Єретика». У Франковому випадку свободу поетичного чуття і вислову посилювало сумління вченого, котрий мусив покладатися на розум, на знання, на самостійний досвід. Звідси - тертя у стосунках з Церквою, з Ватиканом, звідси й ця спокійно-об'єктивна оцінка з уст М. Лозинського: «В історії української культури в Галичині Франкові належить перше місце яко борця за волю думки проти церковного авторитету в духовім розвитку нації». І хіба не сама боротьба за волю думки була причиною болочого тертя у взаєминах Івана Франка з Пантелеймоном Кулішем, з Михайлом Драгомановим, з Михайлом Павликом, з Михайлом Грушевським?

Ну, нехай з Церквою, нехай з Ватиканом, але ж - не з Богом, не з релігією, яка наскрізь проймала Франкову творчість. Та й навіть не з церковними авторитетами, якщо вони були ними справді. Володимир Дорошенко у дуже шляхетному нарисі «Великий Митрополит» реконструює той уривок зі спогадів Франкової доньки Анни Ключко, котрий редактори київського журналу «Дніпро», друкуючи у 1956 році цей спомин, свідомо пропустили - йдеться бо про особисті взаємини Митрополита Андрія і Франка: «...Видно, що візита Митрополита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього до візника і з ознаками пошани ввів його до своєї кімнати. Тато змолоду цікавився постатями з Св. Письма, Житій мучеників, апостолів, і годинами просиджував у бібліотеках, пильно студіюючи старі церковні книги, та і в його бібліотеці були не одні цінні, в грубих обкладинках, над'їжені молями, писані кириллицею старовинні книги, які він придбав або на приходствах або в антикварнях. Знаючи про це, Митрополит прийшов до тата продискутувати деякі для нього цікаві питання...».

Вульгаризуючи творчість Івана Франка, залишаючись сліпими щодо того, що ця творчість була своєрідним богошуканством, радянські літературознавці не доросли до того біографічного факту, що ковальський син з Нагуєвич, аристократ з духу, терпіти не міг ніякої вульгарності. Ось що згадує про це Василь Лукич, який у студентські роки видавав у Львові газету «Молода Україна»

і, «як трохи не ціле покоління, віддавався тоді соціалізму, ворогуванню проти Церкви й віри та культові Івана Франка». І. Франко тоді редагував «Літературно-науковий вісник». Далі В. Лукач зізнається: «Знаючи, що Франко - атеїст і соціаліст, я думав похвалитися перед ним своєю завзятістю в обох тих напрямках. Зосібна, в протицерковнім змислі я помістив у «Молодій Україні» жорстоку і страшенну балаканину, яка мені видавалася тоді бозна-якою розумною і «поступовою»... під заголовком «Та справа». Думав я, неборачисько, що удостоюсь від Франка признання або похвали за свою «поступовість». Яке ж було моє розчарування, коли через кілька днів пізніше Франко, стрінувши мене, скромного й онесміленого, в канцелярії на Чарнецького, 26, замість похвалити мене, з нетаємним обридженням (так!) віддав мені «Молоду Україну» з «Тою справою» й сухо сказав: «Як ви могли таке містити?»...

В цих спогадах є декілька безцінних рядків: «...По совісті і тверезій розвазі виводжу висновок, що Франко повертався до віри батьків. Не кажу - повернувся: недуга і смерть стали наперек цього шляху. Але він наvertsався. За кожною гостиною на селі, в рідних Нагуєвичах приміром, Франко, хоч з імені невіруючий, ішов у неділі й свята до церкви і залюбки там читав Апостола. Перестав писати напастливі статті проти церкви і віри. Відвернувся від соціалізму. Зревівував своє духове відношення до Драгоманова. Подихи містики - вістуні навернення і ознаки внутрішніх духових перегрупувань - щораз частіше і щораз більш уперто почувуються в його поетичних творах...».

Спогад цей, хоч дуже особистісний і не залишає сумнівів у щирості автора, проте також, вже проти його волі, виказує щось типове у тому, як не досить розуміло і як невідповідно сприймало Івана Франка його оточення, особливо у трагічний час хвороби. Про «манії» і про «духовий сумерк» поета перед лицем смерти з якоюсь незрозумілою легкістю пишуть й інші сучасники Івана Франка. Дивно і прикро, що упорядники виданої львівським «Каменярем» у 1997 році великої, значно повнішої, багатшої і правдивішої, ніж три давніші радянські видання, загалом високовартісної книги «Спогади про Івана Франка» залишили ці місця без жодних коментарів і приміток. Тобто, маємо вірити у передсмертний «духовий сумерк» Івана Франка.

Ось які ми, українці, «релігійні». Катря Гриневичева згадує, як Франко, вже хворий, скаржився їй і її чоловікові на злих духів, котрі скували йому руки:

« - Хіба ж Ви вірите, пане докторе, ще се духи? - зачав було мій чоловік.

- Очевидно, що так. До мене приходить дух Шевченка, Шашкевича, дух Драгоманова, і я з ними говорю, от як з вами.

Я не знала ще про суть недуги поета, прочувала тільки, що його ум у дивнім попалі меркне на секунди хвиль, і розмова ся вчинила на мене несамовите вражіння».

Ми ніби ходимо до церкви, слухаємо, як Христос виганяв злих духів, як він зустрічався на Фаворі з духами Іллі та Мойсея, як Савло, почувши голос з неба, став Павлом - а вийшовши з храму, будемо мати за божевільного кожного, хто чує голоси і розмовляє з духами... Навіть коли той «хтось» - духовний велет Іван Франко...

Нібито вельми побожні українці свого великого духовидця мали за ненормального...

Духовність Івана Франка - тобто характер невидимої стіни, котра в кожній людській душі ділить світи, цей і той, лише в одній душі та стіна - глуха, вульгарно непроникна, а в іншій - витончена в такій мірі, що крізь неї, в особливій хвилини життя, прозирає якась нетутешня реальність, котру ми в кращому разі називаємо містикією, а в гіршому - «психічною хворобою», - досі не стала і стати не може предметом уваги нашого секуляризованого світу, з відповідною наукою і відповідним франкознавством. Так і ходитиме з дослідження в дослідження страшна кривда на Франкову адресу, інспірована психічно «нормальними» людьми, серед них - і тими, хто ходить в неділю до церкви, вважає себе християнином, тільки душу має «занадто здорову», як оті книжники і фарисеї, котрі за психічно ненормального мали Ісуса Христа.

Богдан Лепкий згадував: «...Не міг я надивуватися, що Франко так добре знав Святе Письмо, історію Церкви, патристику тощо, забувалося тоді, що це поет, можна було гадати, що доктор святої теології, тільки не зовсім покірний канонам...».

Христос також був «не зовсім покірний канонам». Ні, панове дослідники, що увагу Франка до Святого Письма годі пояснити

лише інтелектуальним інтересом. Задовго до «хвороби» Франковою рукою водило відчуття неземної гармонії, тільки з «собачого обов'язку» перед рідною землею і своїм нещасним народом він знову й знову писав те, що піднімало народ, і писав так, щоб той народ міг його розуміти.

Певна річ, духовне життя і релігійність Івана Франка разючим чином відрізняли його від оточення. Він вірив інакше, ніж більшість, формою його віри була доти небачена в українській історії і назавжди неповторна каторжно-самопосвятна праця для свого народу. Він уже за життя був народокерманічем України - не за посадою і визнанням, а за незмарнованим Божим даром до праці. Працювати для народу - то була його релігія. А прю з Богом, згадаймо, не один він мав. Мали її й знамениті святі. Так вже не один раз траплялося: хто найзавзятіше воює з Богом, той найближче до Нього опиняється...

Втім, Франко навіть не мав часу на богоборство - Бог поклав йому на рамена немилосердно тяжку місію зрозуміти, що діється тут, на землі, а не на небі. Тому й він вірив інакше, ніж ми, хоч усе його життя вчить нас саме віри і тільки віри - не такої легенької, щоб покладати на Бога всю відповідальність за все лихе у людському житті, - а віри у здатність людини змінити світ, просвітлити і зігріти його умами й серцями. Ця віра - наскрізний мотив усієї Франкової творчості. Поза виспіваною з глибини душі любовною лірикою, силою образів і думок вражають поезії, котрі виказують або релігійне розуміння, або безпосереднє релігійне почуття автора. Безрелігійний поет не писав би про Мойсея, Будду, про Варлаама і Йоасафа, Івана Вишенського, про святого Климента, не перекладав би Старого Завіту, Данте, Гете, Володимира Соловйова. Він звертався до духовних велетнів, бо відчував себе їхнім рівнею.

Поряд з атлантською постаттю Івана Франка навіть найплідніші франкознавці, залишаючись глухими до метафізичної, метаісторичної методи пізнання «поцейбічного» світу, суєтливо приставляють до цієї незмірної постаті зручні драбинки і, спинаючись на цю захмарну скелю хто скільки годин, позначають її табличками: «Франко - лірик», «Франко - соціальний повістьяр», «Франко - літературознавець», «Франко - драматург», «Фран-

ко - історик», «Франко - дитячий письменник», «Франко - перекладач» «Франко - клясичний філолог», «Франко і Драгоманов», «Франко і Грушевський», «Франко і поляки», «Франко і євреї» і ще багато-багато інших. І цих знавців можна зрозуміти, бо на окрему табличку заслуговує ледве не кожен Франків твір, ледве не кожна віршована строфа, ледве не кожен рядок.

Одначе на багатьох табличках треба було б ставити знак запитання, бо Україна ще й дотепер не відповіла на найважливіші і найсправедливіші Франкові докори:

*Мамо, мамо, земле бідна,
Українська земле рідна,
Чим ти Бога прогнівила,
На ту ганьбу заслужила:
Тебе ворог топче, давить,
Обдирає і безславить, -
Та за вражу підлу плату
Твої діти власну хату
Раді б в углах підкопати
І в посадках розхитати,
Люду твого гарну мову
Геть розвіять, мов полову!
Мамо, мамо, я ридаю!
Україно, славний краю,
Так буйний, багатий, красний, -
Чом ти, краю, так нещасний?*

А скільки «франкознавчих табличок» мало б промовляти до нашого серця! «Як почувеш вночі край свого вікна», або - «Чого являєшся мені У сні? В життю ти мною згордувала...», або - «Безмежнеє поле в сніжному завою..», або - «Ой ти, дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько - колюче терня?...», або «Оце тая стежечка, Де дівчина йшла...», або - «Я не люблю тебе, о ні...», або - «Душе моя, душе душі моєї...», або - «Якби ти знав, як много важить слово...» - скільки почуття, скільки поезії в цих безсмертних віршах, скільки такого, що буде близьким для людини з будь-якого іншого народу.

Задумаймося також і над тим, що ніхто з українців в такій мірі, як Іван Франко, ніхто навіть з най-найученіших не досягнув так глибоко позаукраїнського світу. Своїми спраглими розумовими зацікавленнями він мовби прожив багато життів - і це також для того, щоб «там» бути готовим до місії народокерманіча. Він за-своїв розумом і духом давній Ізраїль, давній Рим і Грецію, давню Індію, середньовічну і новітню Європу. А про свій народ він знав буквально все - буття і села, і міста, бідних і багатих, вчених і невчених, знав пісні, вірування, казки, знав свідомість і підсвідомість України. Його дух витав так високо, що іншим духам в час його «хвороби» не треба було низько спускатися... Наш народ не міг помилитись, знайшовши Франкові місце під рушниками поряд з Шевченком. Хоч у якомусь розумінні то були протилежності.

Втім, в дуже цікавому і дуже істотному розумінні. В Шевченка, за Давидовими псалмами:

*«Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде...»*

У Франка - навпаки:

*«Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить...».*

Шевченко - це завзятуше відвертання від зла цього світу, невіддавання себе злу, дитинно щире прагнення побачити кохану Україну, коли вже «врага не буде, супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі».

Франко - це по-воляцьки мужнє ставання віч-на-віч зі злом, ставання на прю зі злом, відвойовування світу від зла... Він і тепер це робить - звідти...

Перечулений Михайло Лозинський свої спогади про Івана Франка закінчує сумно-пресумно:

«..Так селянське походження, ідейний конфлікт з громадянством, суспільні відносини і цілий ряд особистих нещастя склали-

ся на те, що великий письменник і громадянин мав виїмково нещасну долю, що його життя було виповнене найтяжчими стражданнями. Від ударів долі годі захиститися. Але Франкові легше було б їх переносити при іншому відношенні громадянства до нього. І тому в його особистій ліриці - від найдавнішої до найновішої - звенить та сама нота: самота, духовне сирітство, невдячність громадянства. Що при такому життю він міг стільки скарбів дати народові своєму, - се робить його тим більше великим».

Міг, звичайно, що міг, адже ж він не дожив навіть до шістдесяти літ. Просто неможливо уявити ту, ще не повторену в нашому народі і, мабуть, таки неповторну, творчу напругу серця і розуму, вислідом якої культура України дістала у спадок, котрий не вмістився б й у ста томах, - майже п'ять тисяч творів! А він ще ж не все сказав...

*Тату! Тату! Тату!
Се ми, твої невроджені діти!
Се ми, твої невистівані співи,
Передчасом утоплені в bagnoці!
О, глянь на нас! О, простягни нам руку!...*

Й от при цьому всьому лихові Іван Франко бачив свою долю так, як і личило бачити її майбутньому небесному народокерманичеві України:

*Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.
Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглибляєсь в люту рану.
А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби й незарослі рани
Нове сім'я, новії надії,
І вдихаєш дух життя рум'яний.*

Явище на ім'я Іван Франко - нерозгадане й досі, і таким залишиться, аж поки ми не навчимося розуміти Божу вічність і волю Неба, де Господь погоджує з людською душею ціль її земного післанництва. Критики, намагаючись схопити несхопне, розчленовують творчий процес, розщеплюють інтегральну сутність творця, марно виважуючи, ким же він насправді був - революціонером чи декадентом, поетом чи вченим, ідеалістом чи матеріялістом. Досить прочитати Франкову, присвячену Миколі Вороному, «Лісову ідилію», аби зрозуміти, що жоден з франкознавців донині не сказав про творчість Івана Франка більше, ніж сам поет.

Джерзі-Ситі, Н. Дж. США

**«Є ТАКА КРАЇНА
ФРАНКІАНА»:
закарпатські письменники
про Франка**

Василь Гренджа-Донський

ДВАДЦЯТА РІЧНИЦЯ СМЕРТИ ДРУГОГО ГЕНІЯ НАШОГО НАРОДУ – ІВАНА ФРАНКА¹

Дня 28-го травня ц. р. міне двадцять літ від смерти великого галицького письменника Івана Франка. Гнаний, переслідуваний, Франко ціле життя трудився для свого народу, був Мойсеєм, духовим провідником. Його великий дух, його велике крилате слово рознеслося по цілій українській землі, і тільки його генієві можна завдячувати, що Галицька Україна, хоч фізично зруйнована, духовно стоїть високо й повна віри у сили свого народу, бореться за своє існування. Така гігантна постать, такий талант родиться раз на сто літ. Немов маяк серед моря світить, щоб кораблі не потопилися.

Великий Франко, син селянського коваля, був вірним своєму народові. Віддаймо поклін великому генієві й ми, підкарпатські українці, бо ж він такий нам близький! Кожен рядок його писань – це дзеркало нашого страждання, це ясний покажчик, куди нам іти.

Іван Франко наш! Дармо вороги хотіли б нас відірвати від назви, від мови Івана Франка, та він злився з нашими мізками, з нашими серцями, і ми його ніколи не відречемося!

1936

¹ Гренджа-Донський, Василь. Двадцять річниця смерти другого генія нашого народу – Івана Франка // Гренджа-Донський, В. С. Я теж українець : публіцистика / упоряд., передм., підгот. текстів, пояснення слів і виразів та прим. В. І. Ільницького. – Ужгород : ВАТ «Вид-во «Закарпаття», 2003. – С. 221-222.

Лука Дем'ян

СЛОВО ПРО ФРАНКА¹

Думаючи про великого Каменяра, я пригадую 1908 рік. В тому пам'ятному році до моїх рук потрапили ледве не перші книжечки українською мовою – «Коли ще звірі говорили» та «Лис Микита». На їх обкладинках я вперше в житті прочитав ім'я – Іван Франко.

Роздобув ці твори Франка мій старший брат Іван, який ходив тоді на заробітки в Галичину. Після катехизису, біблії та читанки Генція Франкове слово відкрило переді мною новий світ думок і почуттів. Мені було дуже радісно, і ці книжечки Франка настільки на мене вплинули, що й собі захотілося писати так, як їх автор. Пристрасне слово Каменяра запалило в мені любов до книжки, до читання, а пізніше й до писання. І вже того ж 1908 року, будучи ще школярем, я почав записувати від старих людей народні пісні та казки. Збілочку народних пісень, записаних 1908 р. під впливом Франкових творів, я зберігаю й досі, як дорогоцінну пам'ять.

¹ Закарпатська правда. – 1956. – 27 серп. – С. 3.

* * *

Ми любимо Івана Франка, бо він завжди стояв на захисті інтересів трудящих, боровся за їхню кращу долю, усім своїм життям довів, що є одним з найдостойніших, найвеличніших синів свого рідного українського народу. Любимо Івана Франка за його пристрасне і полум'яне серце, за його палке прагнення бачити українські землі вільними, український народ возз'єднаним в єдиній братній сім'ї.¹

---

¹ Закарпатська правда. - 1956. - 27 серп. - С. 3.

Володимир Фединишинець

ВИСОКИЙ РАБ ПИСЕМНОГО СЛОВА¹

Такі титани мислі й слова, як Іван Франко, народжуються, щоб не вмирати. А поняття «раб» дуже приземлене. Можна б ужити «кріпак». Та це буде одне й те ж стосовно галицького генія, бойківчанина.

Я зобов'язаний Франку двояко: по-перше, як крайнин за увагу до нашого фольклору, писемності і, по-друге, особисто, адже Каменяр упродовж багатьох десятиріч, зачинаючи зі студентської лави, є моїм улюбленим письменником. Може, «улюбленим» - це доволі просто й вузько сказано. Скорше буде сказати, що Іван Франко є моїм кумиром і орієнтиром, авторитетом на панщині літературного життя-буття. Я шаную письменників франкового формату (є такий термін в українському літературознавстві), себто письменників багатогранних, які хапаються за все, до всього мають діло, все хочуть встигнути, охопити, про все висловитися, не зважаючи ані на відміряний час земного перебування, ані на можливість людського організму. Це справді раби слова, генії.

У світовій літературі майже немає імен, аналогічних до Франкового набутку в прозі, поезії, науці, публіцистиці. Суть не в кількості томів (хоча й це мірило) - суть у національній вазі постаті Івана Франка, що жив і творив на межі сторіч, суть в його авторитеті. Геній Каменяра зрідні і зрівні генію Шевченка, Грушевського, Лесі Українки. Може, він далеко вище сукупного авторитету кільканадцяти інших своїх сучасників. Відносні ці гіперболи. Але конкретний внесок Франка в літературу й науку. Ще конкретні-

¹ Фединишинець, В. Високий раб писемного слова / В. Фединишинець // Срібна Земля. - 2001. - 1 груд.

ша його межова віха, вкопана ним на галицькому морогу, від якої мусай відштовхнутися, зважати на неї, орієнтуватися на неї. Обійти її тяжко, бо все чолом гримнеш об ту віху, як би її не оминав. Але нащо оминати віху генія, коли вона чесна, справедлива.

Іван Франко має неоціненні заслуги перед нашим краєм – від текстової реконструкції баладної пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» до студій над пам'ятками давнього письменства Закарпаття. Вчені сперечаються, скільки разів і за яким маршрутом побував Іван Франко на нашій Верховині, з ким контактував з краян. Де, що і як шпудлював, захоплюючись усним багатством горян, їхніми писемними пам'ятками, які гризли миші на горищах. Він вказав перстом нам на наше багатство. Про це писано й переписано. Раніш Юрієм Качієм – красзнавцем, потому професором Василем Микитасем, далі академіком Олексою Мишаничем. Зараз це найліпше знає професор Олег Мазурок.

Думаю і про таке. До 150-х роковин з дня народження Івана Франка ужгородським філологам та історикам годилося б прийти з обсяжним ювілейним збірником студій. Дуже давно мене турбує і проблема вдумливого пам'ятника Івану Франку в Ужгороді. Або принаймні новаторського бюста. Давно назріло.

І найбільочіше для краян місце – це вислів Івана Франка, що Олександр Духнович заплутався в мовних і політичних доктринах. На жаль, доволі актуально й по ста роках озвучення. Бо ми, сучасники, геть заплуталися в мовних і громадянських доктринах самого Духновича. Треба б глибше поринути в стихію Будителя, аніж стрибати по плесу запущеним камінцем, не досягнувши й берега, а десь вгнучивши (каменем!) посередині ріки.

Іван Франко не любив і чванливих українців, патентованих патріотів. Пригадуєте потужне: «Ти, брате, любиш Русь, як хліб і кусень сала. Я ж гавкаю раз в раз, аби вона не спала...»?! Господи Боже, як це й нині актуально для крайових патентованих патріотів!

Дякую Іванові Франкові, що нагадав. Дякую Іванові Франкові, що він є...

Володимир Фединишинець

НІЧОГІСІНЬКО НЕ ВИССАВШИ З ПЕРСТА Як творилося Іваном Франком «Сотворення світу»¹

У наголовок документального оповідання-есе винесено слова поета. Цим він відгороджувався від чергових підлих нападок заздрісних недругів. Початок ХХ-го сторіччя супроводжувався науковими знахідками, які децю з усталених істин ставили з ніг на голову і з голови – знову на ноги. Івана Франка, знавця багатьох мов, у тому числі й рідкісних, уже мертвих, як латина, гебрейська, арамейська, турбували не лише Мойсей, Біблія, а й глиняні таблички Месопотамії, Вавилон, Ассирія. І після виснажливої роботи з перекладами античних текстів, які він уперше в слов'янських літературах переспівував і перекладав, після емоційних зривів від ударів долі і плиток міщан та й щоб якось дистанціюватися від прози і поезії, фольклористичних студій, мовби перепочити від політики, Франко вирішив написати філософсько-текстологічну студію на основі міфів і легенд про сотворення світу. 1904 роком і датується робота над цією розвідкою, для написання якої залучено найсвіжіші того моменту джерела.

Ще вчора ми, люди ХХ-го віку, розуміли слова Дарвіна про походження людини від мавпи майже буквально, коли ще Іван Франко застерігав від буквалістського розуміння тези. Обробляючи нові джерела, що з'явилися переважно німецькою мовою, та першовідкриття археологів, по-новому прочитуючи міфи і Біблію, поет і застеріг себе від новоявлених критиканів, що в цій розвідці він нічого не виссав з перста.

Чотири видання витримала ця філософська розвідка: перше – 1905 року, за життя, отже, маємо сторіччя з першої публікації. Дочка Анна передала рідкісне перше видання праці до Канади, де воно майже трьома роками по смерті, а саме 1918-го вийшло другим виданням. Третє повторено 1969-го в Америці: спасибі діаспорі. І вже четверте побачило світ у Чернівцях, 2001 року, факсимільно. Але також на гроші діаспор-

¹ Фединишинець, В. Нічогісінько не виссавши з перста / В. Фединишинець // Трибуна. – 2004. – 5 черв.

ної патріотки, як і раніше. Така доля твору в друці. Яка ж його лабораторія творення?

Автор

Іван Франко спрагло проглядав віденські журнали і газети, вважаючи їх і авторитетними, і найновішими щодо фактажу і наукового погляду на з'явища у світі. Його творча лабораторія орієнтована скорше до обширу, ніж деталізуючої глибини архівів. Правда, потрібні й наукові пацюки, що люблять дихати пилою, без них поступ науки також немислимий. Але ж людь потребує популярних розробок деяких проблем, прагне пізнання істини. Не приховаю, що Поет був змучений життям, зачиналася загадкова хвороба з депресії, неміло було сідати за робочий стіл, але й вештатися по місту чи ближчому лісу не звик, одне слово – не знаходив собі місця, не знав, де застосувати, до чого прикластися. Пересуди, насмішки, ігнорація – все це не просто драгує творчу людину, не просто нервозить, а вбиває. Поет вразливий як чоловік. Вакуум убиває ліричну натуру, породжує безвихідь. Пан Іван не бачив виходу в житті. Довго болить і оця відмова йому в посаді професора університету, легше притулитися бездарі, ніж талановитому чоловікові. Яскравої особистості оця пересічність і побоюється.

Коли нависали хмари над Лембергом, ламало тіло. Були моменти, коли він несповна контролював ліву руку. Брав горнятко води, а воно звисало на пальцеві і вода розливалася. Збоку це виглядало як незграбність. Але це не незграбність. Це були перші сигнали, коли відмовляє рука. Мовби терпне, не відчуває пальців, мовби вони, як з вати, вигинаються в різні сторони, ніби п'яні. Так і нога, ліва. Ніби йде, як йде, а раз – втрачає опору. Кістка, здавалося, стає гнучкою, як прут лози. Такого раніше не було. Стала закрадатися думка про смерть, про невиліковність. Але тільки-но розбігся в літературнім ділі, набув досвіду, а тут – проблема. Ліва рука особливо турбувала. Правою пише – все гаразд, а лівою не може притримати папір. Відмовляє служити. Поколповало в серці. А планів-задумів – неозоре море. Двох життів не вистачило б, а він хоче все увібгати до одного життя. Чи зможе? Чи встигне? Чи відступить хвороба, чи прогресуватиме? З ким порадитися? Він

вирішив сходити до ворожки, яка все знає. Не буде трубіти окіл, що йде в село до Настуні-ворожки. Але піде. Він у це не вірить. Та почує хоча би ту байку...

Гірше, коли насувалася інша хмара. І яка людська природа?! Пише по-німецькому – землячкам не лобиться та й поляки косять поглядом. Землячки і польське його письмо не сприймають. Якби ще Відень отак дурів, не витримав би. Австріяки до того не мають діла, як він пише. Все колотять більше свої. Вірш надрукує – не добре, лише перша подача повістинки появилася, кінця він ще не знає, бо не написав, лише творить мисленно, а оповідання вже перетирають на зубах. Навіть обробка казкових сюжетів – і те малозначуще. А що ж таки значуще? Якби вчено-темна професура знала, що хоче. Та знає, коли цькує. Це її вічна проблема, оскільки студії не під силу. І чому таке колінкування перед чужим? Чому така ненависть до свого? Чому своє – низька тема для високої літератури?

Світа народу видається Іванові Франкові головним завданням на цім кроці майбутнього поступу. Лиш би той поступ не хибував, як його ліва нога. Поет втомлений життям. Злам сторіч також є причиною. Чекалося моральне оновлення від того зламу. Нічого доброго не приніс злам віків. Втома, вічна втома, що її підсилює глузливий погляд збоку тих, кому хотілося б адресувати плід своєї мислі й настрою. Це інтелігентні шпучки, бо прості люди, – Іван спостеріг ще в роках дитячих, – дещо відсторонені від високих наук. Захотілося зараз відпочити в роботі, най і складній, але зробити щось для простолюдина, в якого не пробудиться заздрість. Іван згадав і розмови біля кузні. Простих людей цікавить походження світу, який створив Бог, звичайно. Вкоренилося у свідомості карпатського люду, що Бог створив Землю і Небо. Це гебрійська істина. А що думають і як інші народи, напевно, зацікавить земляків.

Після студій Мойсеевих книг Поет викладає вчення агностиків, до яких належав і Дарвін, і про всяк випадок, зазначає для охочих деталей, що німці аж тричі перекладали на свою мову працю англійського вченого, що був побожним, віруючим, а не безбожником, як зображували його ті, хто й не читав його праці і не вловлював суті висловленої гіпотези. Дарвін допускав, що теперішні

люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали «багато спільного з теперішніми малпами».

Поету-вченому доступна навіть найстаріша гебрейська пам'ятка тисячорічної давнини, так званий «Петербурзький Кодекс». Але старовавилонським пам'яткам понад шість тисяч років, вважав Іван Франко. Тому після розгляду біблійних оповідань він викладає старовавилонські міфи, асирійські. Вони відносно близькі із жидівськими, бо перейняті останніми від них, коли була розгромлена гебрейська держава і жиди рушили на палестинські землі. Як нагодилося знання грецької та давньогрецької. Він шукає каталоги європейських музеїв у пошуку ілюстрацій тих міфів, що відлунюють в пізніших легендах народів світу.

Пан Іван нервово гортав книги, виписуючи окремі моменти і докладаючи до них коментар. Весь час відчував нестачу джерел, і сердився, що з Лондона і Відня з таким запізненням доходять книги, а децю назагал не доходить. Весь час потребує наукових потверджень чи роздумів колег в інших частинах Європи.

Болять очі від прочитання таблиць з Вавилону й Ассирії, що засвідчують високий розвиток цивілізації до з'яви жидівського народу. Геологія мовби вступила в бій з теологією, з тим часом, коли все було ясно: Бог створив землю і все живе. До того таблички з поетичним текстом своєрідного сюжету й змісту. Кілька рядків із поеми «Інума Іліш»:

*Коли всі боги зробили сей світ,
збудували небо, поклали землю,
створили істоти з живою душею,
худобу полеву, звірів по полях...*

Деталь: безіменний автор розрізняє звірів від худоби, і вчений зауважує, що це було і в біблійному тексті, але раніше – у вавилонців, бо поема написана за пару тисяч літ скорше від так званих Мойсеєвих книг (авторство їх ніде не зазначене), і вводить у «замерклий світ народних вірувань та оповідань, які принесли зі собою гебреї до Палестини» і з яких поступово виробилася віра в єдиного Бога.

Іван Франко віднаходить відголосок боротьби велетів з богами в античній міфотворчості. В єгиптян Озіріс бився з Трифоном. У

греків Зевс із Кроносом. За вавилонцями їхній бог Мардук є наймолодшим із богів-творців. Сім вавилонських табличок і зродили термін семи днів, коли Бог творив світ і все живе в ньому.

На думку галицького вченого-поета, наука, зокрема зосібна археологія, спробувала спростувати деякі постулати віри. А вміння вчитати єгипетське ієрогліфічне письмо, клинопис (все це дарунки XIX століття для Івана Франка) ще глибше посилювали інтерес до праминувшини. Англійські, німецькі, французькі вчені добули із землі інтересні останки людської праці і думки давніх народів, їхнього зодчого генія. Ті пам'ятки дозволяють вималювати детально спосіб життя пращурів. Із глибин землі підняті цілі бібліотеки на глиняних табличках (понад сто тисяч таких) й показали «понад усі сумніви, – зазначає Іван Франко, – що культура життя тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину пість, сім, а може, й більше тисяч літ перед Христовим Різдрвом». Він сподівається на нові розкопки, на нові відкриття, що принесє вік XX-й.

Працював Іван Франко над «Сотворенням світу» другу половину 1904 року, надрукував працю в «Новім Громадськім Голосі» в першій половині 1905 року і того ж року – окремим відбитком в малому тиражі, хоч мріялося посіяти освіту серед земляків-галичан в якомога більшому числі відбитків. Він написав популярну працю, наукові студії віддалили б його від читача. Зате тогочасні теологи накинулися на поета, що він замахнувся на Біблію, мовляв, підкопуючись під неї, розхитуючи вічну істину. Радянські вчені, правда, не здогадалися використати цю працю з атеїстичною метою. Або вони її не мали, або не мали терпіння уважно її прочитати. І хоч сучасники писали про цю працю як популярну, не наукову, – є вона і досі єдиним науковим джерелом огляду праджерел із ідеї сотворення світу і першої пари людей на Землі.

Першоджерела, якими користувався Іван Франко, мабуть, ще і досі глибоко закопані у спецхранах, малодоступні. Та ж де є авторитет і знавець багатьох рідкісних мов, елементарний поліглот, аби був годен прочитати німецькомовні, англкомовні, франкомовні видання, не кажучи про гебрійські, давньогрецькі?!

Заходило пізноосіннє сонце і намагалося залляти промінням робітню Івана Франка. Він боявся, аби не вицвітали книги і за-

крив фіранками обидва вікна. Хоч сонце було слабким, непалючим. Та книга є книгою. Най вицвітають на сонці фіранки. Зате вони й фіранки, щоб вицвітати. Скоро прилетять перші сніжинки. А поки що золота осінь. Якби лише не згущувалися хмари на тучу, на грозу, ще якби не згущувалися хмари над головою поета. Але це нереально.

Пан Іван втомлено пересів із-за стола до фотелю, шукаючи останні акорди слова, речення до своєї праці, аби підсумувати надлюдську працю кількох місяців, свіжі спостереження про народи і землю, які знаходяться географічно далеко від Карпат, а ще далі глибше в часі, якому немає виміру і кінця, коли значимо ДО Христа. Як далеко глибоко заходить оте ДО?! Кому це судилося відкрити? Може, є інший часовий вимір?

Кілька днів треба, щоб вийти з теми. Механічним рухом розсунув фіранки на вікнах, щоб знову затягнути їх, бо книжки ще не встиг прибрати, сонце витягує з книг живильні жили, пригашує білизну паперу, коробить обкладинки. А хотілося світла, бо стрімко вечорілося. День короткий пізньої осені.

Незабаром і новий – 1905-й рік, уже по Христу.

Олександр Гаврош

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ¹

Слово «роковини» останнім часом набуло нового дихання. Ним, як відомо, позначають ювілей чи будь-яку, зокрема й святкову, річницю. Навіть з уст Президента чуємо його у цьому контексті. Хоч для закарпатців «роковини» - то насамперед річниця смерті.

А втім, у випадку Франка воно підходить у всіх значеннях. 150 років із дня народження одного з найвидатніших письменників та мислителів відзначала вся Україна. На Закарпатті цей ювілей пройшов непомітно.

Хоча дві речі варто відзначити. Це відкриття першого Франкового бюсту у нашому краї - в Рахові. А також усеукраїнську прем'єру обласного українського музично-драматичного театру «Майстер Чиряк (Страшна сила)». Саме наш театр уперше дав сценічне життя п'єсі, яка була написана Франком 110 років тому. І якраз нею він розпочне свої гастролі у жовтні у Києві.

Можна згадати вечір у філармонії, на який приїхали відомі українські виконавці і на котрий прийшло мало закарпатців. Та ще невеличку полеміку в пресі: ходив Каменярь по Закарпатті чи не ходив? Оце, власне, й усе.

А поміж тим, Франко був найближчим до закарпатців з-поміж усієї плеяди видатних українських письменників. Адже жив із нами в одній Австро-Угорській імперії і не раз піднімав свій голос за наші права, коли крайова інтелігенція боягузливо мовчала. Тут можна згадати й відомий відкритий лист «І ми в Європі!» чи оповідання «Чиста раса». А його студії й міркування про давню закарпатську літературу чи про тогочасний стан культури нашо-

¹ Гаврош, О. Великі роковини / О. Гаврош // Старий замок. - 2006. - 14-20 верес. - С. 10.

го краю і дотепер актуальні. Зрештою, на Іршавщині довгі роки вчителювала донька Івана Яковича.

Та що нам до русина Франка, коли ми не вміємо вшанувати навіть своїх! Ювілеї видатних краян минають малопоміченими. Пряшівці на дві голови ліпше відзначили двохсотріччя Духновича, ніж закарпатці.

Так було, є і буде. Доки харчі для нас будуть важливішими за книжку, а задоволення від з'їденого й випитого – більшим за насолоду від побаченого, відчутого й переосмисленого...

* * *

Василь Густі

ПЕРЕД ПАМ'ЯТНИКОМ І. ФРАНКУ НА ЛИЧАКІВСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ

І.
*Переді мною – Каменяр –
Знайома з юних літ скульптура.
Рішучий молота удар
Націлений в скалу похмуру.
І я воздам йому хвалу
За те, що він той камінь скрушив.
... Цей КАМЕНЯР лупав скалу,
А світ лупасив його душу.
Навідліг бив із ранніх літ,
Заманював у пастки лесті.
Та він – Господній заповіт
І каменярське слово честі
Не дав зламати, подолать
Ціною надто дорогою.
Сичала, вила вража рать,
Знущалась над його судьбою.
Та, як Мойсей, він вперто йшов,
Надіявся і вірив, й мріяв,
Що із чола його любов
І піт зітре, і кров омие
За муки всі й труди земні.
Та сподіванням тим не збудься –
Талант і щастя у одній
Судьбі ніколи не зживуться!*

П.

... На Личаківським дощ іде.
Дивлюся, як його краплина
Франкові на лице паде
Й стікає гірко, мов сльозина,
Невиплакана за життя,
Щоб вороги не мали втіхи,
У ній узрівши каяття.
(Ото було б хвальби і сміху!).
Переді мною – КАМЕНЯР
Увесь у праведному герці.
По скелі – молота удар,
Сльоза б'є пам'яттю по серцю.

Карло Котинець

НАД ВІРШАМИ ІВАНА ФРАНКА

*На клен червоний чорний ворон сів
І чорне пір'я чорним дзьобом чистив,
Я ж прислухався до Франкових слів,
В яких зів'яле не зів'яло листя.*

*В яких помер – і не помре Мойсей...
Читав я світ під вороном і кленом.
Про той світ – ворон, червен клен – про цей
Нагадували – чорно і черлено.*

*Котрий світ мій – тут спробуй, зрозумій,
Ні, це мені самому не під силу.
І припадав я до Франкових мрій.
Щоб напоїти думу недостиглу.*

*І враз відчувся старшим у літах,
Ступивши весь у слово те вогневе.
І відлетів – зякався чорний птах,
І залишився червен клен у мене.*

ПОВЕРНЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

*Поетів не оплакують...
Вони
ще за життя оплакані доволі.
Вони ізгої, та вони – сини
Свого народу і своєї долі.
Життя і смерть –
хіба це дивина? –
На грані бути?
Ганей справді досить,
Як цвинтарна страшна самотина
Бридує над тобою заголосить.*

*А що до смерті?
Вік живи й роби,
Аж поки прах потягнуть до музею,
Як аравійських дюн пласкі горби
Тобі у ноги упадуть, Мойсею.
І вздриш у хмарах –
символом скорбот –
Парсуну, чи диявольську, чи божу...
А твій народ, Мойсею, твій народ –
Мов паралітик той, на роздорожжю...
Усе так є. Усе сумне, земне.
Та над штилями стародавніх готик
Зійде твій дух, і дух твій просяйне,
Мов божої десниці теплий дотик.
І чорнота, й сліпа самотина
Твоє ім'я собі на карб запише.*

*...Якби з'явивсь на сповідь сатана, –
Було б і помирати веселіше!
А тут – схитнуться люди, як ріка.
А тут – людське шалене муравлище.
Але немає місця для Франка,
І браму зачиняє кладовище.*

*Та цвинтарного суму – не минуть!
І сум розлився на усю планету.
Чужу йому сорочку одягнуть,
Сорочку з пліч сусідових – поету.
Жалобна обривається струна...
І вже не власнен Бог і Сатана
Тепер над ним –
у цім фіналі драми.
Зів'яле листя зводиться над нами.
Мойсей проходить мури, пусти, брами...*

І Каменяр о чорні скали б'є!

ЛУСКУНЧИК. ПРОГУЛЯНКА ПО ВІДНЮ¹

*відню... відню...
позолочений горішку
кривозубий лускунчику
з марсіанською головою
хоче розкусити твій гонор
ось він... ось він
дрібними перебіжками
пересікає stephansplatz
обсервуючи іронічно
твої шеврони твої крони
ось він... ось він
у порцеляновій плахуті²
тішиться тафельшпіцом³
вправляючись у мистецтві
надерізати кістковий мозок
ось він... ось він
смикає таємну нитку
сотні відставних маріонеток
вставними щелепами
смакують гебітські захери⁴
ось він... ось він
біля вівтаря на swarzenbergplatz⁵*

¹ Кухта, В. Лускунчик. Прогулянка по Відню / В. Кухта // Кухта, В. Deus ex machine : поезії. – Львів : Ліґа-Прес, 2015. – С. 216.

² Знаменитий ресторан «Плахута» на Wollzeile, 38.

³ Страва з вареної яловичини.

⁴ Захер – назва віденського торта.

⁵ Адреса віденської філії «Газпрому».

гумова шкіра зеленіє
голова видовжується
(о... оргазми газової атаки!)
де він... де?!
тьмяніє парнокопитний слід
на doctor karl lueger ring⁶
(не здерти франків барельєф
зі стін Віденського університету)
де він... де?
його хитродзьобий усміх
на wirpplingerstrasse⁷
хоче склювати індоарійське тім'я
варлаама і йоасафа
де він... де?
на яких агентурних квартирах
у яких підземних казематах
догризає моці вільгельма габсбурга
некоронованого короля України
де він... де?!
з бруківок яких європ
злизує кров петлюри коновальця бандери
зашимаровує слід рокфеллера
дбаючи про власний світопорядок
його не знайти
в жодному протоколі
в жодній з програмок wienen staatsoper⁸
зостався тільки протокол єдиний
зіжмакана серветка на wollzeile 38
тихо... ще тихіше

---

⁶ Адреса Інституту германістики Віденського університете, на стіні якого у 1993 р. встановлено пам'ятну дошку Івану Франку.

⁷ У будинку на Wirpplingerstrasse, 26 протягом 1894 р. І. Франко писав докторську дисертацію на тему «Варлаам і Йосафат - старохристиянський духовний роман і його літературна історія».

⁸ Віденська державна опера.

*в arkadenhof der universitat wien⁹
запізнило плаче
бронзовий Ватрослав Ягич
заціпеніли вуста
від присуду ліберальної європи
співчуваю нашому грушевському та франку
доки вони зостаються
на ґрунті просвіти та науки
але створювати незалежну україну...¹⁰
десь там... поміж сходом і заходом
у мишачих ходах запліснявілої моралі
в переплутаних контах добра і зла
щасливо посміхається лускунчик
надкушуючи золочений горішок...*

---

⁹ «Дворик з аркадами» Віденського університету: тут встановлено пам'ятники вченим, які примножили його світову славу, в тому числі Ватрославу Ягичу, відомому славісту, керівнику докторату Івана Франка.

¹⁰ Лист Ватрослава Ягича до російського академіка Олексія Шахматова, 8 листопада 1905 р.

Софія Мамільо

ІВАН ФРАНКО

*Між України світочів яскравих,
поміж творців її немеркнучої слави,
її надбань найбільших трударів,
Вітчизна згадує Франка Івана,
чия їй сяє дума полум'яна,
чий труд – за неї жертвою горів.*

*Зазнав він вбогість, голод, безробіття,
чужинської сваволі безпросвіття,
з чужинців волі запізнав тюрми.
Чи міг той «дух, що тіло рве до бою,
рве за поступ, щастя й волю»,
ширяти вільно – скутими крильми?*

*Але поет став з лихами до бою,
бо він палав діяльною любов'ю
до світу, до Вітчизни, до людей.
Для них збагачував себе знаннями,
для них невтомно він трудився днями
й недосипляв ночей.*

*Отак прожив він подвигу горінням
і залишив наступним поколінням
коштовнії скарби творінь своїх.
І понесе народ в віки майбутні
скарби ті невмирущі – незабутні,
своєї гідності окрасу й оберіг.*

*А Україна все ще на розпутьті,
та крила її духу вже не скуті,
і ворогам служити не пора!
Час рвати успадковані тенета,
Аби здійснився заповіт Поета,
Незламного Борця – Каменяря!*

19.08.2006

Володимир Матіїв

ТЕРНИСТІ ДАЛІ

Уривок із симфонії «Каменяр»

***

Тернисті далі,
безконечна праця -
все, що тебе по світі поведе,
з упевненістю може побрататися,
ще й полум'я ввібрати молоде.
І у дорозі молодість гаряча
піддатися не сміла суєтні.
А коли долі гайвороння кряче,
печальні думи завше – день при дні,
чи долею, Мойсею-Каменяре,
таке життя судилося тобі?!
Не віряться.
Франкове слово яре
найменше піддавалося журбі.
Шукаю і собі такого слова.
Для цього, може, замале життя.
Та не для мене стежка барвінкова –
уже не хочу, доле, вороття.
Вже, доле-крице, поступу трудного
(до крові збита, піднята до зір),
мені тебе тривожити недовго –
ти тільки таїну свою довір.
Зрони бодай тихесенько
два слова –
звідкіль у тебе слабість, звідки твердь.

Чому дорога нелегка Франкова
ще за життя здолала тлінну смерть.
Звідкіль снаги для духу ти збирала
Каменяреві на дорозі тій...
Відкрий на хвильку часові забрала,
зірнице-доле,
в тиші нелегкій.
І, може, я побачу чорторії
чи всохлі від розпуки явори
на тій тяжкій дорозі з Коломиї
пекучої пекельної пори.
В душі печалю знову обізветься
поетів кожний поетапний крок.
І кожне слово,
                    видобуте з серця,
перекується-вилетється в рядок...

Андрій Патрус-Карпатський

КЛЯТВА НА ЛИЧАКІВСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ

*Я вже не той, що був учора,
І струн ворожих не торкаюсь.
Ще раз у льох замкне потвора?
Загину там, а не покаюсь.
Біля Франківської могили
Клянуся матір'ю своєю:
У грудях є достатньо сили
Померти чесно за ідею.
Клянуся твердо йти до цілі,
Так, як Франко ішов щоднини,
За степ і гори любі, милі,
За щастя нації й людини.*

Андрій Патрус-Карпатський

ТУТ КАМЕНЯР ЛЕЖИТЬ

*Тут Каменяр лежить. Проїшов тяжкий він шлях,
Та молота не випустив із рук.
Ім'я його в серцях, а пісня на вустах,
Хоч пісню цю замкнув фашистський лютий крук.
Однак вона гримить, мов грім грізний гримить:
Не час служити клятим ворогам,
Пора, пора, для України маєш жить,
Як личить вірним дочкам і синам.*

Петро Скунець

НАД ТОМОМ ФРАНКА

*Я ступив нестримно, як зухвалість,
від образ дитячих до болінь.
То не просто книга відкривалась,
а країна прагнень і борінь.
І коли я рушив у незнане,
мушу знати, рушив звідкіля.
Є така країна Франкіана,
що не здасться меншою здаля.
Жовкне сонце...
Не журись, кохана,
що береться осінню чоло,
є така країна Франкіана,
де зів'яле листя ожило.
Підвелось під грубими ногами,
і листочок кожен, ніби птах,
полетів над синіми снігами,
несучи кохання по світах.
Друже мій,
і в тебе давня рана
розболілась –
осінь на порі...
Є така країна Франкіана,
де весь вік гримлять каменярі.
Поробили молоти залізні,
раз навколо скелі кам'яні,
і вдихнули хмари лиховісні,
щоб із грому викресати дні.*

Люди, люди, щастя – не омана,
не омана навіть наші сни.
Є така країна Франкіана,
де з весни ждуть іншої весни.
Там не тоне віра у багнюці,
там проходить чистою душа
крізь болото свинських конституцій,
крізь іржаві промені гроша.
Браття, браття,
правда невблаганна,
для добра не досить доброти.
Є така країна Франкіана,
де не роблять кроку без мети.
В тій країні і мерців оплакують,
повернувшись до життя лицем,
там чесніше гавкати собакою,
ніж мовчати древнім мудрецем.
Там людина кожна незамінна,
там красу шукають під вікном...
Є така країна Україна,
Де живуть Шевченко і Франко.
Рідний край...
Одним – надгробний камінь,
іншим – осокори, ясени,
іншим тим, які стають батьками,
не забувши, що вони – сини.

Сергій Федака

ФРАНКОВІ МОТИВИ

ПАМ'ЯТНИК ПЕРЕД ЛЬВІВСЬКИМ УНІВЕРСИТЕТОМ

Франко вдивляється у вікна, де засідав місцевий сейм –
Тепер повсюди там студеї розігрують життєвий гейм.
Той заклад, що колись не прийняв його помежи стін своїх,
Тепер несе його наймення і студіює його стих.
Сліпої долі чорний гумор регоче із усіх вікон,
Бо їй байдуже – ти безхатько був за життя, а чи віконт.
Лиш не байдуже цій феміні, наскільки ти тоді страждав,
Наскільки ти її щоденно і щовечора проклинав,
Наскільки послав прокльони ти *de profundis* до небес
Наскільки дух твій розіп'ятий був мертвим і коли воскрес,
Чи почувався ти Мойсеєм, якого зрадив твій народ,
Чи ти садив собі дерева і скромно обробляв город.
Вона все зважить те уклінно, коли нічого не змінить,
І жарт такий утне нетлінний – на вічність, не якусь там мить.

* * *

Сивого спогаду
З горіху зерня
Смілого здогаду
Серцю не верне.
Серцю не верне,
Бо і не треба
Бажання ревне
Звертать до неба.

До неба зверне
Жадання інше
Виття печерне
Вечірнім віршем.
Віршем вечірнім,
Осіннім вітром,
Листом манірним
Вдарить макітру.
Та не до смерті
Лих, щоб боліло,
Чуття розтерті,
У клоччя – тіло.
Тіло у клоччя,
Серце затерпне,
У межиоччі
Синєє терня.

* * *

Ніч переходить у світанок,
Світанок – у ще глибшу ніч.
Ще не було так погано,
Щоб не була ще гірша січ.
Над полем граяли ворони,
Літали круки і галки,
Котилися долу корони,
Здіймались догори п'ястки.
І світ ридав, умитий кров'ю,
Неначе дійсно вперше це,
І злоба марила любов'ю,
Пташине линуло пірце.

* * *

І кому, і чому, і для чого й навіщо –
Всі питання висять поміж небом і дном,
І доба усміхається хижо-зловісно,
І пекельному гулу відлунює неба огром.
І небесним багром б'є когось у підводній стихії,
І здіймаються хвилі відтіль до самих аж світил,
І крізь призму сльозинки від Діви Марії
Сонця промінь на сім аж розчахне вітрил.
І в червоному сміхові ген помаранчевий шалик
Зажовтіє зелено-блакитним листком,
Аби синь неозору закрити фіолетовий шкалик,
Провидіння проїхалось невідворотним котком.
Крізь асфальт все ж проб'ється непрошений пагін,
І зухвало озветься з-під ґрунту бриніння трави –
Всупереч всім пророцтвам за давнених магів,
Всупереч іронічному злету тонкої брови.

* * *

І тіні від каріатид
Зійшлися, наче для грабунку,
І козарлюга-апатрид
Бреде собі удаль по ґрунку,
І крутить пальці, мов артрит,
І ти ідеши у темін лунку,
І безпросвітний антрацит
У цім останнім поцілунку.
І плід солодкий Гесперид
Розтанув у хмільному трунку,
Ти і прощальний ціанід
даєши в солодкім обладунку.

* * *

Ця львівська готика до неба,
До зір тут ближче, ніж до люду,
Звідсіль спуститися ще треба,
Захмарну подолать облуду,
Щоб заглянуть у чийсь очі,
Торкнутись жилавих долонь,
Щоб від світанку і до ночі
Палахкотів в душі вогонь.
Вогонь лиш там, де є людина –
Не камінь чи твердий булат,
На зміну морокові днина
Несе новий незнаний лад.
Той лад для поколінь майбутніх,
Ще незнайомих нам самим,
Для них не шкода слів напутніх,
Все інше – лиш готичний дим.

* * *

Час обернувся фарбованим лисом,
Львів обернувся зачарованим лісом.
Час-вовкулака і місто-вампір,
Чорне гадюччя повзе з усіх дір.
Кривцю людську понесли сині ріки,
Небо пробили до зір людські крики,
Дірка у небі, а з неї дощі,
Вирує іприт у Верденським борці,
Борці заварили і кашу із ним –
Не з'їсти у димі то порохівім.
Не розкусити і не запити
Довго на тризні сльози нам лити.

*Сльози горючі розпалють вогні,
Що ледь жевріють іще вдалині.
Ті спалахнуть різнобарвним хвостом –
Закриє минуле черговий свій том.*

* * *

*Не підмайстер навіть – вічний учень
Осторонь підніжжя пірамід,
Він глухий до святочних озвучень,
Лиш лунає клятий доломіт.
І на вістрі хижого розвою,
Всупереч роз'ятреній добі,
Що навпіл роздерта у двобою,
Він шука гармонії в собі.
Бо якщо вона не десь у ньому,
То і же ж тоді їй взагалі,
Доброту знайдеш лише у злomu,
Всесвіт заховався у тобі.
І прошкує, байдужий до слави,
Мружить очі вічно молоді,
Цей поет без власної держави,
Носить він державу у собі.*

Володимир Фединишинець

ГЕЙ, КАМЕНЯРЕ...

*Гей, Каменяре, сонце красне:
Сонет роз'ярмлений пливе.
Зів'яле листячко негасле,
Зів'яле листячко – живе.*

*Кривавця бити – лиш розумно! –
Як дідо Беркут повідав.
Щось дуже довго й дуже сумно
Сміється сонний Борислав...*

1969

ВЕЛЕТ ЛЮБОВІ

Коли Вкраїна ще стогнала
У непосильному ярмі,
Франкова муза мужньо стала
За правду світлу до борні.
Титан із хлопської родини,
Мислитель з гуці бідняків,
Для захисту від зла людини
Зробив забільше від полків...
Франка цькували, мордували,
Проте стояв незламно він –
Пісні нескорені лунали
І звав його безсмертний «Гімн»
З пітьми до сонячної волі...
А молоти Каменярів
Лупали ту скалу недолі,
Котра є троном для царів.
Звитяжець розуму і духу
Ішов у месницьких рядах.
Родив енергію – для руху,
Снагу і доблесть – для відваг.
Віддав останню краплю крові,
Нащадкам душі запліднив
І жар великої любові
На ниві людськості зродив
Супроти Юди і Пілата...
Він сяє світу, мов зоря,
Вогнем його предтечі – брата
По долі й славі – Кобзаря.

Маргарита Бадида

**ІВАН ФРАНКО:
ПІЗНАННЯ КРИЗЬ ЗАВІСУ ЧАСУ
Бібліографічний огляд літератури
про Франка останнього десятиріччя з фондів
Закарпатської ОУНБ ім. Ф. Потушняка**

*... є така країна Франкіана,
що не здасться меншою здаля...
Петро Скунець*

Один з найкращих знавців української літератури та, зокрема, творчості Івана Франка – Михайло Рудницький (1889–1975) стверджував, що найцікавішим твором Франка є він сам.

Драматичні геополітичні та ідеологічні колізії ХХ століття, звісно, не сприяли донесенню до наступних поколінь всієї багатогранності і глибини цього «велета духу і праці», дослідники-літературознавці та історики донині ламають списи не тільки щодо інтерпретації окремих творів І. Франка та деяких сторінок його біографії, але і щодо кількості творів – одні вважають вірогідною цифру чотири тисячі, інші – п'ять.

Один із сучасних дослідників творчості Івана Франка – Ярослав Грицак – пише: «Виклик для кожного франкознавця – акуратно знімати один за одним шар глянцевої фарби, щоб добратися до оригіналу. І від того Франко не стає менш цікавим. Навпаки – він набуває більш людських і симпатичних рис. А отже, стає ближчим та цікавішим для нас».

Видання, що поповнили Франкіану в останнє десятиліття, допомагають відкрити справжнього Франка в усьому драматизмі долі та в глибині його творчих і філософських шукань.

Перш за все варто звернути увагу на монументальний збірник «Спогади про Івана Франка» (Львів : Каменяр, 2011). У виданні найбільш повно, у порівнянні з попередніми збірниками,

представлено спогади широкого кола громадських і культурних діячів західної України й Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX століття, рідних, близьких і знайомих Івана Франка. Як зазначив упорядник книги Михайло Гнатюк: «Спроба пізнати митця в контексті світу, часу і людей найкраще актуалізується у мемуарах, у яких можемо збагнути непересічну постать у єдності і драматичному протистоянні двох складових – «я» і «світ»...».

Якщо взяти до уваги, що до цього збірника увійшли спогади осіб, раніше табуйованих радянським франкознавством, а також висвітлено деякі сторінки біографії І. Франка, раніше замовчувани, як, до прикладу, перебування Франка у Відні, історія здобуття наукового знання, останні роки його життя і, особливо, той складний період, коли Львів на кілька місяців став фактично фронтовим містом під час Першої світової війни, а стан здоров'я Франка, що залишився без опіки близьких, різко погіршилося. У збірнику подані також раніше не публіковані матеріали про неспрости взаємини Івана Франка з М. Драгомановим та М. Грушевським та пов'язані з цим ситуації, що мали вплив не тільки на громадську та наукову діяльність письменника, але й на його приватне життя.

Тим, хто поглиблено вивчає життя і творчість Івана Франка, безперечно, стане в пригоді і книга львівського дослідника **Романа Горака «Третя варта : есеї про Франка»** (Львів : Апріорі, 2012). Доскіпливому автору есеїв вдалося знайти відповіді на найбільш гострі питання у біографії Івана Франка, які досі намагались обминути або замовчати франкознавці: Який насправді характер мав так званий перший соціалістичний процес над Іваном Франком? Чому саме ним польська шляхта хотіла відволікти увагу громадськості і що приховувалось за цим? Які справжні причини другого та третього арештів Івана Франка? Які події лягли в основу його повістей «Для домашнього вогнища» та «Основи суспільності»? Чим хворів і від чого помер Іван Франко? Читач знайде у збірці також розповідь про історію з висуненням Франка на Нобелівську премію та реакцію на цю пропозицію у галицькому суспільстві, відомості про перебування Франка у «Притулку для Січових стрільців» та деякі деталі, що стосуються духовного і матеріального заповіту мислителя.

До сучасних уявлень про роль Івана Франка у громадському та культурному житті Галичини кінця ХІХ століття, еволюцію поглядів цієї унікальної постаті багато додає книга відомого історика **Ярослава Грицака «Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)»** (Київ : Критика, 2006), у якій автор розглядає становлення особистості молодого Івана Франка в контексті тогочасного суспільства й на тлі малих спільнот, з якими той взаємодіяв, і пише «біографію за характером і мікроісторію за жанром», аналізуючи все розмаїття Франкових модерних ідентичностей. Книга складається з двох частин: «Франко та його часи», «Франко та його суспільство». Багато цікавих і маловідомих фактів знаходимо вже у перших розділах книги, що стосуються Франкового родоводу, раннього дитинства, шкільних років. Зокрема, автор доводить, що у материнській лінії Франкового родоводу – відомий козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний та Юрій Кульчицький, герой Віденської битви 1683 року і власник першої віденської кав'ярні.

У підсумковій главі книги Ярослав Грицак пише: «Франко став символом динамічної модерної культури. Такого статусу він добився за молодих літ, і це можна вважати його найбільшим досягненням».

Автор завершує свої дослідження ефектною цитатою з уже згаданого на початку огляду Михайла Рудницького, якого Я. Грицак називає одним з найтверезіших критиків Франка: «...єдиний твір, більший понад усі інші, цікавіший, ніж багато першорядних мистецьких творів нашої літератури, яким Франко не мав часу чи змоги дорівняти, твір нескінченний, над яким можна думати і сперечатися в гіпотезах і тезах, це він сам».

Цю думку М. Рудницького ніби продовжує і конкретизує **Оксана Забужко** у своїй книзі **«Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період»** (Київ : Факт, 2006). У розділі «Філософія української ідеї у творчості І. Я. Франка» вона пише: «...Франків спосіб життя взятий в інтеріоризованому аспекті (як переживання, а не як подієвість), був одночасно – висловлюючись місткою формулою Р. Барта – способом ненастанно «запитувати світ, чому він такий». Це муки не так мистецького, як філософського духа, співвідношення зарівно митця, як і філо-

софа, але філософа, котрий, на відміну від Спінози, що за його власним визнанням, прийшов на світ «не осміювати, не оплакувати, але осмислювати», покликаний осмислювати, плачучи і сміючись». Тому О. Забужко, вважаючи, що в особі Івана Франка сконцентровано духовний досвід переломового для долі національної культури покоління української інтелігенції, присвячує окремий розділ саме філософії української ідеї, національно-екзистенційним пошукам Франка, зосередившись і на публіцистиці мислителя, і на його поемах «Похорон» та «Мойсей».

Варто зауважити, що монографія Оксани Забужко – перша праця, в якій філософія національної ідеї розглядається як самостійна інтелектуальна течія, що сягає далеко за межі політології – до питань про сутність і сенс національного буття. Тож розгляд творчості і світогляду Івана Франка у цьому контексті свідчить, окрім усього, про значення цієї постаті в історії усєї країни, суголосність його шукань нашому сьогоденню, глибшому пізнанню цього геніального творця крізь завісу часу і численних інтерпретацій.

Ще одне видання, де зроблено спробу розглянути особистість і творчість Івана Франка через призму світової філософії та української національної ідеї, щоправда, із зверненням до метафізики та ізотерики – книга колишнього ужгородця, а нині жителя – США Петра Часта **«На полі Куру : ненаукові думки, нав'яні феноменом Івана Франка в переддень ювілею – 150-річчя від дня народження Великого Каменяра»**, що вийшла 2006 року в ужгородському видавництві «Патент». Як підмітив відомий журналіст і письменник Олександр Гаврош – це єдине видання, що вийшло у Закарпатті до попереднього ювілею Франка. Автор роздумує над наскрізними мотивами творчості І. Франка, зокрема, його вірою у здатність людини змінити світ, просвітлити і зігріти його умами і серцями, акцентує свою увагу на актуальних для кожного покоління поняттях – свобода, вічність в інтерпретації Франка-мислителя, наводячи, до прикладу, Франкове формулювання свободи: «...свобода – не готовий спечений хліб, який можна краяти й їсти; свобода – це школа, в якій люди вчаться жити по-людськи, так, аби нікому не було кривди».

Серед іншого, покладаючись на зацікавлення Франка давньою індійською літературою та заручившись прикладом російського

філософа-містика, людини драматичної долі Даниїла Андрєєва (його твір «Роза мира: метафілософія історії» (Москва, 1991) був у свій час популярний в колах інтелігенції пострадянських країн), Петро Часто висловлює гіпотезу, що Іван Франко, окрім геніальності, яскравого інтелектуалізму, мав особливі здібності до духовних мандрівок і його «розмови з духами», згадувані багатьма мемуаристами, в тому числі лікарями, що спілкувалися з письменником у період його тривалої хвороби, не що інше, як такі духовні мандрівки. Не вина автора, що видання, які могли аргументовано заперечити цю гіпотезу, вийшли друком значно пізніше, у 2011 році: «Спогади про Івана Франка», видання друге, перероблене та 54-ий том творів Франка, де опублікована «Історія моєї хвороби». Почерпнуте з цих видань зовсім не применшує велич постаті письменника і мислителя, хіба що увиразнює і поглиблює розуміння трагізму його долі, як, наприклад, ось цей уривок із спогадів щирого шанувальника таланту Франка, літературознавця і критика Михайла Мочульського: «Як тільки ми увійшли в кімнату, поет розплющив очі, ми привіталися з ним, але він далі лежав не порушено. Поет пізнав нас і розказав нам про своє нещастя:

- Прийшли до мене, - оповідав поет, - Драгоманов, Костомаров і Веселовський, завели у церкву, там Драгоманов вийняв з-під престолу золотий молот, казав положити мені руки на ковадло і так довго бив молотом по руках, поки не зробив ось що, дивіться!.. - Поет показав нам свої руки.

- Бачите? У моїх руках немає тепер кісток, в них хряска, як у дітей...

Ми подивилися на руки, вони видалися нам м'якими і були покорчені.

- На що ж зробив би Драгоманов пану доктору таку прикрість? - питає Гнатюк.

- Щоб я не писав уже більше, - відповідає поет.

Ми чекали лікарів, які мали прийти до поета і вирішити, що робити з ним далі...».

Аналізуючи духовне життя і творчість Івана Франка, Петро Часто знайшов просте і лаконічне визначення сутності цієї постаті і значення творчості: «Франко – це сміливе і мужнє відвойовування світу від зла... Він і тепер це робить – звідти...».

І справді, от хоча б думкою із відомої Франкової статті «Поза межами можливого» (де йшла мова і про українське націстворення та прагнення державності) – «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уянювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його нам, а розвій матеріальних відносин перший потопче і раздавить нас, як сліпа машина».

Варта уваги зацікавлених читачів та науковців монографія львівської дослідниці **Ярослави Мельник «І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908-1916»** (Дрогобич : Коло, 2006).

Як пише у передмові авторка: «Це спроба змалювати духовний портрет І. Франка у «найстрашніший», за його означенням, рік у його житті – 1908, у дні відзначення сорокаріччя творчої праці митця і в період Першої світової війни, намагання заповнити деякі і досі існуючі прогалини у вивченні життєвого і творчого шляху Івана Франка – перепони на шляху створення наукової біографії письменника. <...> Без осмислення болісної драми Франкового життя на схилі віку, складної природи його душевного світу не увійти в непростий світ його творчості смеркальних років, не зрозуміти взаємин із багатьма сучасниками, зрештою, не збагнути до кінця величі І.Франка як людини на цій хресній дорозі життя, незбагненої сили могутності його духу...».

До цього варто додати, що значна частина джерельного матеріалу монографії введена у науковий обіг вперше.

Значний науковий апарат, публікація маловідомих текстів, поезій, листів письменника останніх років робить це видання лектурою, потрібною для кожного, хто вивчає, досліджує чи просто усвідомлює для себе творчість і особистість Івана Франка у контексті української культури.

П'ять років тому українське франкознавство збагатилось монографією ужгородського науковця, доктора історичних наук **Романа Офіцинського «Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини»** (Ужгород : Гражда, 2011). У цій монографії на проблемному рівні даються відповіді на класичну тріаду: якість розробки Іваном Франком вибраних пластів минулого, достовірність отриманих результатів, непо-

мічені ним перспективні розв'язки. Автор видання не тільки докладно знайомить читача із своїм шляхом до франкознавства, інтерпретує чимало архівних матеріалів, наводячи цікаві деталі з біографії Івана Франка, але, що особливо важливо, вперше подає персоніфіковану історію закарпатського франкознавства з 1898 по 2011 роки, а також хронопис вшанування пам'яті Івана Франка, відзначення його ювілеїв у нашому краї та докладно бібліографований розділ «Ужгородський університет як осередок франкознавства».

Як підсумок автор зазначає: «Як бачимо, закарпатське франкознавство є багаторівневим науковим явищем. Серед іншого це проявляється в тому, що воно представлено фахівцями, котрі працювали на міжгалузевому стикові – славістика, гунгарологія, германістика, краєзнавство, решта соціо-гуманітарних дисциплін найширшого спектру. Йдеться про величезний обсяг наукової продукції та найрізноманітніші аспекти постановки і розробки обраної проблематики».

Безумовно, інтерес і для зацікавленого читача, і для молодих науковців становлять розділи монографії «Минуле Закарпаття у працях Івана Франка та його дослідників», «Іван Франко і Михайло Грушевський: взаємини корифеїв української нації».

Будемо сподіватись, що 2016 рік – рік звернення до непромишальної творчої спадщини Івана Франка, принесе нові дослідження, нові прочитання, допоможе не тільки глибше осягнути роль і місце цієї оригінальної особистості в історії та культурі України, але й пізнати себе, адже давня теза Євгена Маланюка про те, що «найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнати себе» у наш тривожний час набуває особливої актуальності.

Використані джерела:

Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. Гнатюк. – Вид. 2-е, допов., переробл. – Львів : Каменяр, 2011. – 816 с. : портр. – Бібліогр. у підрядк. прим.

Горак, Роман. Третя варта : есеї про Франка / Р. Горак. – Львів : Апріорі, 2012. – 480 с. Грицак, Ярослав. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 612 с.

Забужко, Оксана. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с. – (Висока полиця). – Бібліогр.: с. 141-154.

Часто, Петро. На полі Куру : ненаукові думки, нав'язні феноменом Івана Франка в переддень ювілею – 150-річчя від народження Великого Каменяра / П. Часто ; худ. оформ. Е. Часто-Слуцька. – Нью-Йорк : Видавничі Фундація “Українська книжка” ; Ужгород : Патент, 2006. – 168 с. – Паралельна назва на тит. арк. англ.

Мельник, Ярослава. І остання частина дороги... : Іван Франко: 1908–1916 / Я. Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – 440 с.

Офіцинський, Роман. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини : монографія / Р. Офіцинський ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с. – Бібліогр. : с. 240-241 та у підрядк. прим.

БІБЛІОГРАФІЯ КРАЙОВОЇ ФРАНКІАНИ

1956

Главачек, Ф. Мій учитель і друг / Ф. Главачек // Жовтень. – 1956. – № 9. – С. 3-8.

Дем'ян, Лука. Слово про Франка / Л. Дем'ян // Закарпат. правда. – 1956. – 27 серп. – С. 3.

Долгош, І. Іван Франко про Закарпаття / І. Долгош // Молодь Закарпаття. – 1956. – 15 черв. – С. 2. ; Дукля. – 1956. – № 2. – С. 74-85.

Ключко-Франко, Г. Спогади про батька / Г. Ключко-Франко // Дніпро. – 1956. – № 6. – С. 86-95.

Маковей, О. Із щоденника / О. Маковей // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 213-219.

Микитась, В. Закарпаття в творчості Івана Франка / В. Микитась // Закарпат. правда. – 1956. – 27 серп. – С. 2.

Мишанич, Олекса. Великий Каменяр : (до 100-річчя з дня народж. І. Франка) / О. Мишанич // Молодь Закарпаття. – 1956. – 7 лют. – С. 2.

Неврлий, М. Іван Франко і чеська культура / М. Неврлий // Іван Франко. Статті і матеріали : зб. п'ятий. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1956. – С. 216-249.

Франко, Тарас. Про батька : статті, спогади, розповіді і нариси / Т. Франко. – К. : Рад. письменник, 1956. – 228 с.

Чендей, Іван. [Іван Франко] / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1956. – 27 серп. – С. 3.

1957

Плісецький, М. М. Іван Франко і фольклор робітників Борислава / М. М. Плісецький // Наукові записки Ужгородського державного університету. Т. 25 : Присвяч. 100-річчю з дня народж. І. Я. Франка. – Ужгород, 1957. – С. 31-54.

Пономарьов, П. П. Іван Франко про специфіку художньої літератури / П. П. Пономарьов // Там само. – С. 55-74.

Рот, О. М. Іван Франко - літературний критик чеської літератури / О. Рот // Там само. – С. 97-122.

Штернберг, Я. І. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову / Я. І. Штернберг // Там само. – С 123-128.

Ясько, М. Г. Іван Франко про усну народно-поетичну творчість Закарпаття / М. Г. Ясько // Там само. – С. 19-30.

1959

Бача, Ю. І. Я. Франко в боротьбі за розвиток літератури на Закарпатті / Ю. Бача, І. Іваньо // Дукля. – 1959. – № 2. – С. 120-131.

1962

Вишневський, І. Іван Франко і Закарпаття / І. Вишневський // Жовтень. – 1962. – № 12. – С. 131-134.

1964

Мишанич, О. В. Література Закарпаття XVII–XVIII ст. : історико-літ. нарис / О. В. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1964. – 116 с.

Яценко, М. Володимир Гнатюк: життя і фольклористична діяльність / М. Яценко. – К. : Наук. думка, 1964. – 287 с.

1965

Кирилюк, Є. Іван Франко і українська література Закарпаття / Є. Кирилюк // Жовтень. – 1965. – № 10. – С. 50-54.

1966

Баглай, Й. О. Антична комедія в перекладах І. Я. Франка / Й. О. Баглай // Питання романо-германської філології: тези доповідей до XX наук. конф. – Ужгород, 1966. – С. 76-81.

Бендзар, Б. П. Публіцистичні твори Івана Франка німецькою мовою / Б. П. Бендзар // Дніпро. – 1966. – № 8. – С. 134-141.

Іван Франко і Закарпаття : (корот. бібліогр. покажч.) / Закарпат. обл. упр. культури, Держ. обл. б-ка для дорослих ; склали : В. І. Неточаєв, Ю. Ю. Качій ; відп. за вип. П. Ф. Распопін. – Ужгород : Карпати, 1966. – 16 с. : портр.

Лісовий, П. Великий Каменярь / П. Лісовий // Закарпат. правда. – 1966. – 29 трав.

1967

Голомб, Л. Г. Поэтическое творчество Ивана Франко начала XX в. : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л. Г. Голомб ; Акад. наук Укр. ССР, Ин-т л-ры им. Т. Г. Шевченка. – К., 1967. – 18 с. – Библиогр.: с. 18. – Текст рос. мовою.

Качій, Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Архіви України. – 1967. – № 1. – С. 34-38.

1968

Баглай, Й. О. Франкове безмежжя. Дослідження і переклад І. Я. Франком елегій Овідія і переробка байок нім. поета Бонерія / Й. О. Баглай // Всесвіт. – 1968. – № 10. – С. 61-62.

Бендзар, Б. Вклад Івана Франка в справу популяризації надбавь української літератури серед австрійців та німців / Б. Бендзар // Українське літературознавство. – Вип. 3. – Львів, 1968. – С. 83-88.

1974

Зимомря, М. Мовно-стилістичні особливості Франкових перекладів поем Ф. Шіллера / М. Зимомря // Особливості розвитку сучасних германських і романських мов. – Ужгород, 1974. – С. 50-54.

1981

Арсенич, П. І. З фольклорно-етнографічної діяльності І. Я. Франка на Гуцульщині / П. І. Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 4. – С. 46-51.

1986

Божук, Василина. Полум'яне слово Каменяра : [до 130-річчя від дня народж. І. Франка] / В. Божук // Закарпат. правда. – 1986. – 27 серп. – С. 3.

Лісовий, П. “Засяеш у народів вольним колі...” : [130 років від дня народж. І. Я. Франка] / П. Лісовий // Закарпат. правда. – 1986. – 27 серп. – С. 3.

1988

Микитась, Василь Лазарович. Іван Франко як дослідник давньої української літератури / В. Л. Микитась ; відп. ред.: Б. А. Деркач ; АН Української РСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1988. – 317 с. – Бібліогр. в підряд. приміт.

1990

Бабота, Л. Твори Івана Франка в перекладах Юрія Жатковича та Гіядора Стрипського / Л. Бабота // Наукові записки Культурної спілки українських трудящих [Пряшів]. – 1990. – № 15-16. – С. 141-145.

Бендзар, Б. П. Публіцистичні твори Івана Франка німецькою мовою / Б. П. Бендзар // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 верес. 1986 р.) : у 3 кн. – Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 421-423.

Божук, Г. Іван Франко у боротьбі за свободу народів Угорщини / Г. Божук, В. Пальок // Там само. – С. 414-416.

Грабовецький, Б. В. Іван Франко – поборник єднання українського і російського народів / Б. В. Грабовецький, В. Є. Задорожний // Там само. – С. 371-373.

Зимомря, М. До питання про роль Івана Франка-журналіста в контексті міжнародних культурних зв'язків в кінці XIX – на початку XX ст. / М. Зимомря // Там само. – С. 450-455.

Качій, Ю. Франко і Закарпаття / Ю. Качій // XXI вік. – 1990. – № 16. – С. 7. ; № 18. – С. 7.

Лісовий, П. М. Іван Франко й Угорщина / П. М. Лісовий // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 верес. 1986 р.) : у 3 кн. – Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 412-414.

Мишанич, Олекса. Кирило-мефодіївська проблематика у наукових дослідженнях І. Франка / О. Мишанич // Там само. – С. 42-46.

Павленко, Г. В. Роль І. Франко в славяно-германських культурних і революційних зв'язках / Г. В. Павленко // Там само. – С. 418-420. – Текст рос. мовою.

1991

Офіцинський, Роман. Джерелознавча основа праці Івана Франка “Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.” / Р. Офіцинський // Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша, 25-26 жовт. 1991 р. – Хуст, 1991. – С. 59-60.

1992

Офіцинський, Роман. Франкознавчі студії закарпатських культурологів в 1956-1991 роках / Р. Офіцинський // Актуальні питання

історії Закарпаття : зб. наук. студент. робіт / упоряд. В. Мельник. – Ужгород, 1992. – С. 35-40.

1993

Мазурок, О. Іван Франко і Закарпаття / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1993. – 10 лип. – С. 14.

Офіцинський, Роман. Етнопсихологічна модель Закарпаття у працях Івана Франка та його послідовників / Р. Офіцинський // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні : матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 5-6 трав. 1992 р.) / відп. ред. Б. Галас. – Ужгород, 1993. – С. 246-251.

1994

Бігарій, В. “Хотів описати село Скотарське” : [І. Франко – на Закарпатті (1895)] / В. Бігарій // Новини Закарпаття. – 1994. – 22 січ. – С. 14.

Офіцинський, Роман. Археографічна діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Р. Офіцинський // Молодь – Україні. – 1994. – Т. 2. – С. 50-60.

Офіцинський, Роман. Монографія Івана Франка “Життя Івана Федоровича і його часи” (джерелознавчий аспект) / Р. Офіцинський // Молодь – Україні. – 1994. – Т. 3. – С. 81-96.

1996

Скунць, Н. Він прийшов у літературу не з вишуканих салонів : [І. Франко і Закарпаття] / Н. Скунць // Вісті Ужгородщини. – 1996. – 24 серп. – С. 8.

140-й річниці від дня народження Каменяра : [літ.-муз. вечір, присвяч. 140-й річниці від дня народж. І. Франка в приміщенні обл. театру ляльок] // Новини Закарпаття. – 1996. – 28 верес. – С. 14.

Хланта, І. Великий Каменяр і Закарпаття : до 140-річчя від дня народження І. Франка / І. Хланта // Новини Закарпаття. – 1996. – 24 серп. – С. 12.

1997

Мазурок, О. Як народжується легенди : [І. Франко і Закарпаття] / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 1997. – 22 листоп. – С. 14.

Офіцинський, Р. Михайло Грушевський та Іван Франко : (міжособисті та наукові взаємини корифеїв українського відродження) / Р. Офіцинський // Спадщина великого українця: зб. матеріалів конф.,

присвяч. 130-й річниці М. С. Грушевського / упоряд. : В. Мельник, Р. Офіцинський. – Ужгород : Патент, 1997. – С. 61-72.

Син народу, що вгору йде... : наук. зб. пр. викладачів, аспірантів, студ. Ужгород. держ. ун-ту : [присвяч. 140-річчю від дня народж. І. Франка] / Ужгород. держ. ун-т ; відп. ред. : Л. Голомб. – Ужгород : Патент, 1997. – 99 с. : портр.

1998

Голомб, Л. І. Франко і франківські традиції в творчості П. Карманського / Л. Голомб // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин = Ivan Franko as a writer, philosopher and public figure : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 2527 верес. 1996 р.) / ред. Л. Бондар [та ін.] ; Львів. держ. унт ім. І. Франка, Інст українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Світ, 1998. – С. 777-783.

Павленко, Г. Ідея прогресу і соціальної справедливості у науковій і художній творчості Івана Франка / Г. Павленко // Там само. – С. 234-236.

1999

Гаврош, О. Видатний письменник Австрії, людина великого серця і великого розуму : [про відкриття пам'ятника І. Франку у центрі Відня] / О. Гаврош // Ужгород. – 1999. – 3 лип. – С. 12.: портр.

Мазурок, О. Думки з приводу версій про “неодноразове перебування” Івана Франка на Закарпатті / О. Мазурок // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. – Вип. 3 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 1999. – С. 48-51.

Павленко, Г. В. Іван Франко і царська цензура (1909–1914 рр.) / Г. В. Павленко // Carpatica – Карпатика. Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII–XX ст. – Ужгород, 1999. – С. 204.

Франко Іван Якович: (27.8.1856-25.5.1916) : [укр. письменник і поет, літературознавець, історик і етнограф] // Діячі історії, науки і культури Закарпаття. – Ужгород : Патент, 1999. – С. 177-178. : портр.

2000

Жовтобрюх, Н. Роль Івана Франка у встановленні української ділової лексики / Н. Жовтобрюх // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 2 / М-во освіти і науки України, Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 2000. – С. 121-124.

Павленко, Г. В. Роль і місце І. Я. Франка в міжслов'янських і слов'яно-німецьких культурних зв'язках / Г. В. Павленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Вип. 5 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2000. – С. 15-21. – Бібліогр. у кінці ст.

Товтин, В. Іван Франко та Закарпаття : [відгук на публікацію Р. Офіцинського] / В. Товтин // Ужгород. – 2000. – 16 верес. – С. 11.

2001

Фединишинець, Володимир. Високий раб писемного слова / В. Фединишинець // Срібна Земля. – 2001. – 1 груд.

2002

Блинова, Н. Особливості використання іншомовної лексики у публіцистичних текстах І. Франка / Н. Блинова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 5 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Ліра, 2002. – С. 223-225. – Бібліогр. у кінці ст.

Гульпа, Д. Іван Франко як популяризатор угорської літератури / Д. Гульпа // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 5 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Ліра, 2002. – С. 81-83. – Бібліогр. у кінці ст.

2003

Гренджа-Донський, Василь. Двадцять річниця смерті другого генія нашого народу – Івана Франка / В. Гренджа-Донський // Гренджа-Донський, В. С. Я теж українець : публіцистика / упоряд., передм., підгот. текстів, пояснення слів і виразів та примі. В. І. Ільницького. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 2003. – С. 221-222.

Деяк, П. Освітяни Хустщини на землі Івана Франка / П. Деяк // Вісник Хустщини. – 2002. – 19 листоп. – С. 3.

Олашин, М. Іван Франко про становище Галицького селянства в останній чверті XVIII - першій пол. XIX ст. / М. Олашин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Вип. 6 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2002. – С. 42-45. – Бібліогр. у кінці ст.

2004

Скоморовський, В. Стан розвитку історико-краєзнавчої літератури в галичині XIX ст. у поглядах Івана Франка / В. Скоморовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Вип. 10 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2004. – С. 3-8. – Бібліогр. у кінці ст.

Фединишинець, Володимир. Нічогісінько не виссавши з перста : як творилося Іваном Франком «Сотворення світу» / В. Фединашинець // Трибуна. – 2004. – 5 черв. – С. 3.

2005

Голомб, Лідія. Франко і франківські традиції в поезії Петра Карманського / Л. Голомб // Голомб, Л. Із спостережень над українською поезією XIX-XX століть : зб. ст. / Л. Голомб ; М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т, Каф. укр. літ. – Ужгород : Гражда, 2005. – С. 80-90. – Бібліогр. у кінці ст.

Скоморовський, В. Історико-краєзнавча діяльність Івана Франка / В. Скоморовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Вип. 15 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2005. – С. 27-36. – Бібліогр. у кінці ст.

Ціпле, В. В. Особливості англомовної інтерпретації прологу до поеми І. Франка “Мойсей” / В. В. Ціпле // Освіта Закарпаття. – 2005. – № 2. – С. 76-78. – Бібліогр. у кінці ст.

2006

Внесок Євгена Паранюка у франкознавство : [краєзнавець, меценат, дослідник життя і творчості І. Франка] // Календар “Просвіти” на 2006 рік. – Ужгород : Закарпат. край. т-во “Просвіта”, 2006. – С. 113. : портр.

Гаврош, Олександр. Великі роковини : [150 років від дня народж. І. Франка] / О. Гаврош // Старий замок. Паланок. – 2006. – 14-20 верес. – С. 10.

Гаврош, Олександр. Іван Франко спілкувався з... духами. “Ненаукові думки” закарпатського американця : [вихід кн. “На полі Куру” П. Часто] / О. Гаврош // Старий Замок. Паланок. – 2006. – 26 жовт. - 1 листоп. – С. 19.

Голомб, Лідія. Архетип долі в ліриці Івана Франка / Л. Голомб // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. – Вип. 13 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2006. – С. 63-68. – Бібліогр. у кінці ст.

Голомб, Лідія. Іван Франко – знаний і незнаний / Л. Голомб // Ужгород. – 2006. – 26 серп. – С. 4 ; Просвіта. – 2006. – № 1 (серп.). – С. 1-2 ; Карпат. Україна. – 2006. – 16 верес. – С. 14.

Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : метод.-бібліогр. матеріали (до 150-річчя з дня народж. І. Я. Франка [1856-1916] / ЗОУНБ, Наук.-метод. від. ; матеріал підгот. : Н. М. Панчук, В. М. Сорока, Т. Г. Балаж ; відпов. за вип. О. М. Дзуровчик. – Ужгород, 2006. – 28 с.

Мазурок, О. Обережно: чергова патріотична фальсифікація! : [до 150-річчя від дня народж. І. Франка] / О. Мазурок // Ужгород. – 2006. – 5 серп. – С. 12 ; Дружба. – 2006. – 19 серп. – С. 7.

Мазурок, О. Чи був Іван Франко у Скотарському? : [про перебування І. Франка у Закарпат. обл.] / О. Мазурок // Новини Закарпаття. – 2006. – 29 серп. – С. 5.

Офіцинський, Р. Дебют Івана Франка в жанрі історико-біографічного нарису / Р. Офіцинський, В. Задорожний, О. Богів // Іван Франко і Буковина : матеріали міжнар. наук. семінару (Чернівці, 22-23 верес., 2006 р.). – Чернівці : Прут, 2005. – С. 402-408.

Паранюк, Євген. З останніх років життя Івана Франка : [фрагменти з кн. “Останні роки життя Івана Франка”] / Є. Паранюк // Календар “Просвіти” на 2006 рік. – Ужгород : Закарпат. край. т-во “Просвіта”, 2006. – С. 114-119.

Часто, Петро. На полі Куру : ненаукові думки, нав'язані феноменом Івана Франка в переддень ювілею – 150-річчя від народження Великого Каменяра / П. Часто ; худ. оформ. Е. Часто-Слуцька. – Нью Йорк : Видавнича Фундація “Українська книжка” ; Ужгород : Патент, 2006. – 168 с. – Паралельна назва на тит. арк. англ.

Юричка, Іван. Вшанування Каменяра у “Просвіті” : до 150-річчя від дня народж. І. Франка / І. Юричка // Трибуна. – 2006. – 16 верес. – С. 12. ; Ужгород. – 2006. – 16 верес. – С. 12. ; Старий Замок. Паланок. – 2006. – 14-20 верес. – С. 10. ; Погляд. – 2006. – 30 верес. – С. 2.

2007

Голомб, Лідія. Поетичний космос Івана Франка / Л. Голомб // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. – Вип. 15 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2007. – С. 3-10.

Завдяки Ласлові Баллі можна читати Франка чи Стефаника угорською мовою // Новини Закарпаття. – 2007. – 14 лип. – С. 21.

Медвiдь, А. Формування політикоправової культури студентів риторичною спадщиною Iвана Франка в умовах трансформаційних процесів в Україні / А. Медвiдь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Вип. 5-6 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УЖНУ “Говерла”, 2007. – С. 259-264. – Бібліогр. у кінці ст.

Мольнар, Михайло. П’ять невідомих листів Iвана Франка / М. Мольнар // Екзиль. – 2007. – № 9. – С. 17-19.

Попович, Н. У Закарпатті знайшли унікальний портрет Iвана Франка. Автором картини є не менш унікальний художник Iван Труш / Н. Попович // День. – 2007. – 30 січ. – С. 2.

2008

Бабота, Любиця. Перші переклади творів Iвана Франка на теренах історичної Угорщини / Л. Бабота // Iван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. I. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1 / Львів. нац. ун-т ім. I. Франка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. I. Франка, 2008. – С. 1097-1103. – Бібліогр. у кінці ст.

Голомб, Лiдiя. Поезія Iвана Франка циклу “В пленері” (збірка “Із днів журби”) у світлі трактату “Із секретів поетичної творчості” / Л. Голомб // Там само. – С. 474-482. – Бібліогр. у кінці ст.

Зимомря, Микола. Німецька література в перекладацькому контексті Iвана Франка / М. Зимомря // Там само. – С. 1083-1091. – Бібліогр. у кінці ст.

Мазурок, Олег. З історії взаємин Юрія Жатковича з Iваном Франком / О. Мазурок // Ужгород. – 2008. – 22 листоп. – С. 10.

Мушинка, Микола. Взаємини Iвана Франка з Володимиром Гнатьюком / М. Мушинка // Iван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. I. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 1 / Львів. нац. ун-т ім. I. Франка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. I. Франка, 2008. – С. 945-953. – Бібліогр. у кінці ст.

Світлик, Н. М. Роль I. Я. Франка у формуванні та розвитку наукових взаємин Закарпаття і Галичини / Н. М. Світлик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Вип. 20. – Ужгород, 2008. – С. 13-17. – Бібліогр. у кінці ст.

***

Munkássága mérföldkő az ukrán irodalomban : [előszó] / L. Balla // Franko, I. = Франко, I. *Válogatott művei = Вибрані твори / I. Franko* ; összeállította, szerkesztette és az előszót írta L. Balla ; ford. : L. Balla és mások. – Ungvár : Kárpáti Kiadó, 2008. – O. 5-9. : ill. – Текст угор. та укр. мовами.

Franko, I. = Франко, I. Válogatott művei = Вибрані твори / Ivan Franko ; összeáll., szerk. és az előszót írta L. Balla ; ford. : L. Balla és mások. – Ungvár : Kárpáti Kiadó, 2008. – 272 o. : ill. – Текст угор. та укр. мовами.

2009

Даніш, М. Іван Франко. Життя і творчість (1856-1916) / М. Даніш, М. Неврлий. – Пряшів, 2009. – 334 с.

2010

Мушинка, М. Перша словацька монографія про Івана Франка : [відгук на вихід франкознавчої монографії авториства словацьких українців – М. Даніша та М. Неврлого] / М. Мушинка // *Слово і час.* – 2010. – № 5. – С. 106-108.

Неврлий, М. Іван Франко і словаки / М. Неврлий // Там само. – С. 28-38. – Бібліогр. у кінці ст.

Офіцинський, Р. Історичне Закарпаття у працях Івана Франка та його послідовників / Р. Офіцинський, В. Задорожний // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгр., присвяч. 150-річчю від дня народж. І. Франка (Львів, 27 верес.-1 жовт. 2006 р.). – Т. 2 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 1117-1129. – Бібліогр. у кінці ст.

2011

Гнатюк, М. Нове прочитання І. Франка словацькими літературознавцями / М. Гнатюк, В. Моторний // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур* : зб. наук. праць. – Вип. 16. – К., 2011. – С. 366-370.

Жовтобрюх, Ніна. Внесок Івана Франка у формування української ділової лексики / Н. Жовтобрюх // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* – Вип. 24. – Ужгород : Вид-во УжНУ "Говерла", 2011. – С. 118-121. – Бібліогр. наприкінці ст.

Офіцинський, Роман. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини : монографія / Р. Офіцинський ; М-во

освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т, Істор. ф-т. – Ужгород : Гражда, 2011. – 248 с. – Бібліогр.: с. 240-241 та у підрядк. прим.

Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. Гнатюк. – Вид. 2-е, допов., переробл. – Львів : Каменяр, 2011. – 816 с. : портр. – Бібліогр. у підрядк. прим.

Труш, О. Складне речення у Франковому “Темному царстві” / О. Труш // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 5 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 376-382. – Бібліогр. наприкінці ст.

Ференц, Петро. Чи побував І. Франко на Закарпатті? / П. Ференц // Зоря Рахівщини. – 2011. – 15 жовт. – С. 3.

2012

Ісак, Ю. І. Франкознавчими стежками : [про монографію Р. Офіцинського “Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини”] / Ю. І. Ісак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 28 М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2012. – С. 195-196.

Сеник, В. Зображення визвольної боротьби проти загарбників у сербській народній баладі “Смерть матері Юговичів” та історичній повісті І. Франка “Захар Беркут” / В. Сеник, М. Сірко // Зарубіжна літ. – 2012. – № 17-18 (верес.). – С. 21-23.

2013

Зимомря, Микола. Перекладацький світ Івана Франка / М. Зимомря // Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна. – Вип. 58. – Л., 2013. – С. 219-231. – Бібліогр. наприкінці ст.

2016

Мушинка, М. Рік Івана Франка та 100-річчя дослідника його творчості – Миколи Неврлого / М. Мушинка // Літ. Україна. – 2016. – 3 берез. – С. 7.

СПИСОК АВТОРІВ, ТЕКСТИ ЯКИХ УВІЙШЛИ ДО ЗБІРНИКА

- Андрійцьо Василь Михайлович – кандидат мистецтвознавства, культуролог, театрознавець, доцент кафедри суспільних дисциплін Карпатського інституту підприємництва університету «Україна».
- Бадида Маргарита Богданівна – головний бібліограф відділу наукової інформації та бібліографії Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка.
- Вишневський Іван Прокопович (1907-1994) – літературознавець, доктор філологічних наук (м. Львів).
- Гаврош Оксана Іванівна – мистецтвознавець, викладач кафедри культури та суспільно-гуманітарних дисциплін Закарпатської академії мистецтв.
- Гаврош Олександр Дюлович – письменник, журналіст. Переможець конкурсу «Коронація слова», конкурсу кіносценаріїв «Шевченко - 200», лауреат Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» та премії ім. Ф. Потушняка.
- Густі Василь Петрович – поет, прозаїк, лауреат премій ім. Д. Вакарова та ім. Ф. Потушняка, Всеукраїнської премії ім. Зореслава, заслужений працівник культури України.
- Гренджа-Донський Василь Степанович (1897-1974) – письменник, журналіст, громадський діяч, зачинатель української літератури Закарпаття.
- Дем'ян Лука Васильович (1894-1968) – письменник, фольклорист.
- Качій Юрій Юрійович (1925-1990) – поет, публіцист, дослідник-краєзнавець.
- Кошинець Карло Федорович (1937-2004) – поет, лауреат премії ім. Ф. Потушняка
- Кремень Дмитро Дмитрович – поет, лауреат премій ім. В. Чумака, ім. М. Аркаса, Всеукраїнської премії ім. Зореслава, Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.
- Кухта Василь Васильович – журналіст, поет, лауреат премій ім. П. Тичини, ім. Б. Нечерди, ім. Т. Мельничука, ім. Ф. Потушняка, «Лицар слова» (Румунія).

- Мазурок Олег Сергійович – доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії та історіографії Ужгородського національного університету.
- Малиць Софія Михайлівна (1926-2015) – поетеса.
- Матіїв Володимир Михайлович (1939-1985) – поет, журналіст.
- Офіцинський Роман Андрійович – доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України Ужгородського національного університету. Поет, науковець.
- Ребрик Наталія Йосипівна – проректор з методичної, виховної і наукової роботи Закарпатської академії мистецтв, кандидат філологічних наук. Лауреат Всеукраїнської премії ім. Зореслава.
- Патрус-Карпатський Андрій Михайлович (1917-1980) – поет, прозаїк.
- Скунець Петро Миколайович (1942-2007) – поет, громадський діяч, лауреат премій ім. Д. Вакарова, ім. Ф. Потушняка, Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.
- Федака Сергій Дмитрович – письменник, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, лауреат премій ім. Зореслава та ім. Ф. Потушняка.
- Фединишинець Володимир Степанович – письменник, публіцист, лауреат премій ім. Ф. Потушняка та О. Духновича.
- Цап Микола – редактор часопису «Шветлосі» (Сербія).
- Часто Петро Іванович – журналіст, письменник, багаторічний редактор газети «Свобода» (США).
- Чендей Іван Михайлович (1922-2001) – письменник, лауреат премії ім. А. Головка, Міжнародної премії ім. В. Винниченка та Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.
- Шип Юрій Васильович – поет, публіцист, гуморист. Лауреат премій ім. Л. Глібова, ім. А. Волошина, ім. Ф. Потушняка.
- Штернберг Яків Ісакович (1924-1992) – літературознавець, науковець.

Закарпатська обласна універсальна наукова
бібліотека ім. Ф. Потушняка

Науково-популярне видання

ЗАКАРПАТСЬКА ФРАНКІАНА

Збірник наукових статей,
есе, художніх творів,
бібліографічних джерел

В авторській редакції
Верстка та дизайн • Кокіна Рената

Підписано до друку 10.08.2016. Формат 64x90/16. Папір офсет.
Гарнітура Book Antiqua. Ум. друк. арк. 17,6. Замовлення № 166.

Віддруковано у ТОВ «РІК-У»:
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

ISBN 978-617-7404-08-7

9 786177 404087